

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE (KAMU EKONOMİSİ)
ANABİLİM DALI

KÜRESELLEŞMENİN DÖNÜŞTÜRDÜĞÜ MEKAN KAVRAMI
ÇERÇEVESİNDE VERGİ CENNETLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Gülşah AZAT

Ankara-2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE (KAMU EKONOMİSİ)
ANABİLİM DALI

KÜRESELLEŞMENİN DÖNÜŞTÜRDÜĞÜ MEKAN KAVRAMI
ÇERÇEVESİNDE VERGİ CENNETLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Gülşah AZAT

DANIŞMAN

Prof. Dr. N. Semih ÖZ

Ankara-2020

TEZ ONAY SAYFASI

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
KAMU EKONOMİSİ BİLİM DALI**

**KÜRESELLEŞMENİN DÖNÜŞTÜRDÜĞÜ MEKAN KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE
VERGİ CENNETLERİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Tez Danışmanı :Prof. Dr. N. Semih ÖZ**

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. N. Semih ÖZ

Prof. Dr. Duran BÜLBÜL

Doç. Dr. Cenker GÖKER

Tez Sınavı Tarihi: 11.05.2020

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Prof. Dr. N. Semih ÖZ danışmanlığında hazırladığım "Küreselleşmenin Dönüştürdüğü Mekan Kavramı Çerçevesinde Vergi Cennetleri (Ankara.2020)" adlı yüksek lisans tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

02.06.2020

Ceşale AZAT

TEŐEKKÜR

Bu çalışmanın yürütölmesi sırasında çok değerli destek ve katkılarından dolayı danıőmanım Prof. Dr. N. Semih ÖZ'e teőekkür ederim.

Hayatımın her aşamasında yanımda olan, beni destekleyen ve tez çalıőmam sırasında da bu çalıőmayı başarılı bir şekilde tamamlayacağım konusunda bana güç veren annem İnci AZAT'a, babam Ömer AZAT'a ve kardeőim Gökhan AZAT'a teőekkür ederim. Son olarak yaőadığı süre boyunca hayatıma anlam katan ve düşüncelerimi özgürleőtiren dedem Adil ÇORAPÇI'ya teőekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	III
GRAFİKLER LİSTESİ	IV
TABLolar LİSTESİ	V
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
1.MEKAN KAVRAMI VE DÖNÜŞÜM SÜRECİ	4
1.1.Mekan Kavramı	5
1.2.Tarihsel Süreçte Mekan Kavramının Değişimi	9
1.2.1.Antik Çağ Döneminde Mekan	12
1.2.2.Orta Çağ Döneminde Mekan	17
1.2.3.Sanayi Devrimi Sonrası Mekan	22
1.2.4.Küreselleşme Döneminde Mekan	30
1.2.4.1.Küreselleşme	31
1.2.4.2.Küreselleşmenin Mekan Üzerindeki Etkisi.....	37
1.2.5.Bilgi Çağında Mekan	45
İKİNCİ BÖLÜM	54
2.KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE MEKAN VE SERMAYE İLİŞKİSİ	54
2.1. Uluslararası Sermaye Hareketliliği	58
2.1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımları.....	60
2.1.2. Portföy Yatırımları	66
2.2.Uluslararası Sermaye Hareketliliğinin Vergi Politikalarına Etkisi	69

2.2.1. Vergi Rekabeti	72
2.2.2. Vergi Cennetleri	81
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	88
3.DİJİTAL MEKAN VE VERGİ CENNETLERİ	88
3.1. Panama Belgeleri	92
3.2.Paradise (Cennet) Belgeleri	98
3.3.Uluslararası Kuruluşlarca Sunulan Çözüm Önerileri	100
3.3.1.Avrupa Birliği	101
3.3.2. OECD.....	108
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	114
4.TÜRKİYE’DE VERGİ REKABETİ	114
4.1. Zararlı Vergi Rekabetine Karşı Yapılan Yasal Düzenlemeler.....	117
4.2. Bilgi Değişimi Anlaşmaları	122
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	128
KAYNAKÇA.....	134
ÖZET	160
ABSTRACT	161

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BEPS: Base Erosion And Profit Shifting (Matrah Aşındırma ve Kar Aktarımı)

BM: Birleşmiş Milletler

ÇUŞ: Çok Uluslu Şirket

CRS: Common Reporting Standard (Ortak Raporlama Standardı)

DYY: Doğrudan Yabancı Yatırım

GSYH: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla

IMF: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)

PANA: The Inquiry Committee into Money Laundering, Tax Evasion and Tax Avoidance (Avrupa Parlamentosunun Kara Para Aklama, Vergiden Kaçınma ve Vergi Kaçakçılığı İle İlgili Komitesi)

UNCTAD: United Nations Conference on Trade and Development (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı)

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: 2000-2018 Yıllarında Yapılan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	62
Grafik 2: 2018 Yılında En Çok Yatırım Yapılan Ülkeler	64
Grafik 3: 1990-2018 Yıllarındaki Portföy Yatırımları	68
Grafik 4: 1977'den Beri Kurulan Kıyı Bankacılığı Şirketleri.....	94
Grafik 5: 1977'den Beri Kurulan ve Devre Dışı Bırakılan Kıyı Bankacılığı Şirketleri..	95
Grafik 6: Mossack Fonseca Tarafından Kullanılan Vergi Cennetleri.....	96

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: 1986-2019 Yıllarındaki Kurumlar Vergisi Oranları.....	77
Tablo 2: Vergi Cennetleri, Kıyı Bankacılığı, Gizli Bölgelerin Temel Özellikleri	84
Tablo 3: Zararlı Vergi Rekabetinin Etkilerine İlişkin Yapılan Çalışmalar.....	86
Tablo 4: 18 Şubat 2020 tarihi itibarıyla Avrupa Birliği Kara Listesi	106
Tablo 5: Türkiye Serbest Bölgeleri.....	116
Tablo 6: Uluslararası Vergi Rekabet Endeksi Sıralaması	126
Tablo 7: 19.03.2018 tarihi itibarıyla Yürürlükte Bulunan Bilgi Değişimi Anlaşmaları	122

GİRİŞ

Küreselleşmeyle birlikte, mal, sermaye ve bilgi akımları mekan sınırlarını aşmıştır. Mekan, özellikle son yıllarda yaşanan teknolojik gelişmelerden önemli derecede etkilenmiştir. Ayrıca neoliberal uygulamaların etkisi ve rekabet kavramlarının işletmeleri aşp, devletler arasında yer bulmasının da mekan kavramının dönüşümünde büyük payı olmuştur. Devletler, dünya genelinde hareket halinde olan sermayeyi kendi topraklarına çekmek için vergi politikaları başta olmak üzere, çeşitli alanlarda rekabet eder hale gelmiştir. Böylece, devletlerin kanunlarıyla oluşan vergi politikaları egemenliğin bir unsuru olmasının yanında, sermayeyi ülke topraklarına çekmek için kullanılan bir rekabet unsuru haline de gelmiştir. Vergilendirme politikalarında yaşanan bu rekabet, bir yandan ulus-devletin maliye ve para politikasını denetleme kapasitesi etkilerken, diğer yandan vergi politikalarının sermaye lehine belirlenmesiyle, emek-sermaye arasındaki sınıf çatışması yönüyle vergi adaletini etkilemiştir.

Bununla birlikte, vergi rekabetinde yaşanan artış, vergilendirmenin düşük oranlar üzerinden yapıldığı ya da hiç yapılmadığı vergi cennetlerini ortaya çıkarmıştır. Vergi cennetleri, genel itibarıyla doğal kaynakları sınırlı olan, sanayi sektörü gelişmemiş bu nedenle üretime yönelik fiziki yatırımları ülkesine çekemeyen, bunun yerine finansal hizmetler ve portföy yatırımları aracılığıyla ekonomik gelişimini sağlayan küçük ülkeler olarak açıklanmaktadır. Bu ülkelerin finansal ve portföy yatırımlarını çekmesi, vergi oranları avantajlarının yanında bilgi gizliliği uygulamasından kaynaklanmıştır. Ancak bilgi gizliliği ayrıcalığı, son yıllarda Panama Belgeleri ve Paradise (Cennet) Belgeleri sızıntılarıyla zarar görmüştür. Vergi cennetlerine aktarılan varlıklarla ilgili olarak bu belgelerde yer alan veriler, internet aracılığıyla tüm dünyaya yayılmıştır.

Bu kapsamda tezin amacı, vergi cennetleri konusunu küreselleşmenin dönüştürdüğü mekan kavramı çerçevesinde, sermaye-mekan ilişkileri açısından yaşanan değişimin bir parçası olarak disiplinlerarası bir yaklaşımla ortaya koymaktır. Tezin araştırma yöntemi literatür taraması olup, tez dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde; mekan kavramı, kentsel mekanları da kapsayacak şekilde Antik Çağ, Orta Çağ ve Sanayi Devrimi sonrası dönemlerde yaşanan değişimler ışığında irdelenecektir. Ardından, küreselleşme döneminde teknolojik gelişmelerin ve sermaye hareketliliğinin fiziki sınırları aşmasının mekan kavramı üzerindeki etkilerine detaylı olarak yer verilecektir. Son olarak bilgi çağında hakimiyet kuran dijital mekan kavramı üzerinde durulacaktır. Böylece, bu bölümde mekanın Antik Çağ'da kale duvarlarıyla çevrili fiziki yapısından, bilgi çağının siber güvenlik duvarlarıyla çevrili dijital yapısına geçişine kadar uzanan dönüşüm süreci ele alınmış olacaktır.

İkinci bölümde; mekan kavramı ile vergi cennetleri arasında bağlantı kurulacaktır. Bu doğrultuda mekan ve sermaye arasındaki ilişkiye yer verilecektir. Bu kapsamda, küreselleşmeyle birlikte artan uluslararası sermaye hareketliliği konusundan yararlanılacaktır. Sermayenin mekan sınırlarını aşmasının maliye alanındaki etkisi, vergi rekabeti ve vergi cennetleri konularıyla sınırlandırılarak değerlendirilecektir.

Üçüncü bölümde; bilgi çağının getirdiği dijital mekan kavramının, vergi cennetleri üzerindeki etkileri açıklanacaktır. Bu etkiler, Panama belgeleri ve Paradise (Cennet) belgeleri sızıntılarında açığa çıkarılan veriler ışığında incelenecektir. Ayrıca bu bölümde, Avrupa Birliği (AB) ile Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD)'nin vergi cennetlerinin neden olduğu sorunlara karşı sundukları çözüm önerileri ile sızıntılar sonrasında yaptıkları yeni düzenlemeler ortaya konacaktır.

Dördüncü bölümde ise Türkiye’de vergi rekabeti konusu ele alınacaktır. Bu bölümde, Türkiye’nin vergi matrahının aşınmasını önleme ve bununla bağlantılı olarak dijital ekonomi alanında yaptığı yasal düzenlemelere yer verilecektir. Son olarak, tezin konusu kapsamında mekan kavramının dönüşümü ve bunun vergi cennetleri üzerindeki etkileriyle ilgili ulaşılan sonucun ve yapılan değerlendirmenin ardından çalışma tamamlanacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MEKAN KAVRAMI VE DÖNÜŞÜM SÜRECİ

Mekan kavramı; ekonomik, politik, coğrafi, mimari ya da sinemaya kadar birçok farklı alanı etkileyen önemli bir faktör olarak görülmektedir. Bu kavram, sosyal olguların gerçekleşmesinde önemli bir rol oynayan, toplumsal süreçlerle şekillenirken aynı zamanda sosyal olgularla özgürleşebilen ve kendisini oluşturan nesnelere üzerinde bir baskı oluşturan deneysel bir yapıdır (Şengül, 2009:16). Mekan bu yapıyla hem toplumsal ilişkilerden etkilenmekte hem de toplumsal ilişkileri etkilemektedir.

Kentsel mekanlar ise mekan üretimini ve coğrafi tekel oluşumunu, birikimin dinamikleriyle bütünleşik hale getiren yönüyle coğrafi nitelik taşımaktadır. Bu bütünleşik hal, bir yandan mekan üzerinden gerçekleşen meta akışının yapısındaki değişim eliyle meydana gelirken, diğer yandan yaratılan ve üretilen bu mekanların doğası eliyle de hayata geçirilmektedir (Harvey, 2012a:28). Bu anlayış çerçevesinde, mekanda üç esas öge merkezi konumda yer almaktadır; toplumsal sınıflar, sermaye birikim süreci ve devlet (Şengül, 2009:16). Bu nedenle mekan kavramının birbiriyle etkileşim halindeki bu üçgen çerçevesinde değerlendirilmesi, dönüşüm sürecinin anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

Çalışmanın bu bölümünde, tarihsel bakış açısıyla mekan kavramında yaşanan dönüşüme ve dönüşümün ekonomik, mali ve toplumsal ilişkiler üzerindeki etkilerine yer verilecektir.

1.1. Mekan Kavramı

19. yy'a kadar ekonomi teorilerinin, zaman ve mekan faktörlerini dikkate almadan geliştirildikleri görülmektedir. Dönemsel olarak yaşanan ekonomik krizler ve bu krizlerin ekonomi üzerindeki olumsuz sonuçlarını en aza indirme amacı, zaman kavramının değişken olarak ekonomik analizlere daha erken dahil edilmesini hızlandırmış olsa da mekan kavramı analizlere dahil edilmesi kolay olmamıştır (Dinler, 2012:5).

Mekan, sosyal bilimlerde olayların gerçekleştiği ve süreçlerin işlediği platform şeklinde görülmenin ötesine gidemediğinden, genellikle ihmal edilmesine ya da etkisiz olarak nitelendirilmesine (Gulbenkian Komisyonu, 2014:31), sürekli olarak zamanın (tarihin) ve diğer faktörlerin arka planına atılmasına sebep olmuştur (Kaygalak, 2011:3). Mekanın olayları etkileyen bir faktör olarak değerlendirmeye alınması, ancak uluslararası ilişkiler alanında komşuluk etkileri ve dışsallık konusuyla birlikte başlamıştır. Buna rağmen mekânsal etkiler, çoğu zaman çözümleme için merkezi önemde olmaktan ziyade daha iyi ampirik sonuçlara ulaşmak amacıyla göz önüne alınması gereken ikincil faktörler olarak kabul edilmiştir (Gulbenkian Komisyonu, 2014:31-32). Bu durum mekanın toplumsal ve doğal olayların meydana geldiği, salt uzay parçası olarak kartezyen bir koordinat sistemi içerisinde tanımlanmasına yol açmıştır (Kaygalak, 2011:3). Bu nedenle sosyal bilimciler, mekansal yapıları daha çok dünya siyasi haritasını oluşturan egemen toprak parçaları olarak görmüşlerdir (Gulbenkian Komisyonu, 2014:32). Bu yaklaşımda mekan, neoklasik iktisadın temsilindeki yaklaşımdaki gibi fark yaratan bir etkiye neden olmadığı düşünüldüğünden, ihmal edilmektedir (Kaygalak, 2020:51). Dolayısıyla, mekan ontolojik bir geometrik düzlem olarak Öklid geometrisi temelinde anlaşılabilen,

herhangi bir tarihsel bağlantısı bulunmaksızın kendiliğinden var olan, toplumsal süreçlerdeki pasif yapısıyla düzenleyici ve belirleyici herhangi bir etkisi olmayan bir kavram olarak algılanmıştır (Tekeli, 1979:21-23).

Buna karşın 1960'lara kadar uzanan, 1980'lerde hız kazanan, 1990'larda ise zirve yapan “*Mekansal Dönüş (Spatial Turn)*” kavramıyla mekan yeniden tanımlanmıştır. Bu kavram, bir entelektüel bir hareket ya da paradigmatik dönüş süreci içinde şekillenmiştir¹ (Yurdadön Aslan, Yavan, 2018:115). Kartezyen alan kavramı terk edilerek, sosyal bilimlerde “mekan” analizlere dahil edilmeye başlanmıştır. Mekanın bir ürün, şey ya da nesne olmaktan ziyade bir ilişkiler bütününi temsil eden aktif bir rolünün olduğu kabul edilmiştir (Löw, 2008:26). Bu yaklaşımda mekan, üretim, ürün ve bunların ilişkilerinin sosyal ve ideolojik üretim alanlarını da kapsayacak şekilde çok boyutu olan ilişkiler ağı içerisinde düşünülerek derinlemesine ele alınmaktadır (Harvey 1969; Soja, 1989; Castells 2008; Lefebvre, 2014:21).

¹ 1960'larda başlayan mekan tartışmaları bağlamında en çarpıcı açıklamalarda biri, Michel Foucault'nun 14 Mart 1967' de katıldığı konferansta; “*On dokuzuncu yüzyılın büyük saplantısı, bilindiği gibi, tarihi: gelişme ve duraklama temaları, kriz ve döngü temaları, geçmişten gelen birikim, ölümlerin aşırı artması, dünyayı tehdit eden soğuma temaları. On dokuzuncu yüzyıl, mitolojik kaynaklarının özünü termodinamiğin ikinci ilkesinde buldu. İçinde bulunduğumuz dönem, belki de, daha ziyade, mekan dönemidir. Eşzamanlının dönemindeyiz, yan yana koyma dönemindeyiz, yakın ve uzak döneminde, yan yananın, kopuk kopuğun dönemindeyiz. Bence, dünyanın kendini, zaman boyunca gelişen uzun bir ömürden ziyade, noktalan birbirine bağlayan ve kendi yumağını ören bir ağ gibi hissettiği bir dönemdeyiz.*” sözleriyle savunduğu görüşüdür (Foucault, 2014:293).

Mekan kavramının analizlere dahil edilmesiyle ilgili olarak literatür taramasında; Henri Lefèbvre'nin 1974'te Fransa'da yayınlanan "*La production de l'espace*" adlı eserinde, mekan kavramını sadece ilişkisel bir anlamda değil, aynı zamanda kapitalizm eleştirisi bağlamında da ele aldığı görülmektedir. Lefebvre'ye göre mekan kavramı bir yandan toplumsal olanla tarihsel olanı, diğer yandan zihinsel olanla kültürel olanı birbiriyle ilişkilendirerek karmaşık bir süreç meydana getirmektedir (Lefebvre, 2014:24). Harvey de mekanın pasif değil, dinamik ve devinim halinde fiziksel, ekolojik, sosyal ve politik-ekonomik hayatın inşasında aktif bir an olarak anlaşılması gerektiğini belirtmektedir (Harvey, 2015:271). Castells'e göre mekan; teknolojik olanaklarla coğrafi sınırları ve mesafeleri aşmış, toplumsal yapılanmanın bir unsuru olmasının yanında, toplumu etkileyen ekonomik ve siyasi alanların hakim olduğu süreçler aracılığıyla yeniden şekillenen dinamik bir kavramdır (Castells, 2008: 547-548).

Diğer taraftan mekan, bu dinamik yapısıyla kapitalist sistem içinde kullanım değerinden soyutlanarak, değişim değeriyle birlikte metalaşmaktadır. Bu yönüyle enerji hatları, sulama kanalları, ulaşım güzergahları, kanalizasyon ve diğer fiziki altyapı özellikleriyle mekanın meta değerine katkıda bulunarak, sermaye varlığına dönüşmektedir. Böylece mekanın kendisi yapılı çevre aracılığıyla bir üretim aracı olmaktadır (Kaygalak, 2020:44-45). Mekanın bu yönü kentsel mekanlarda ortaya çıkmaktadır. Kentsel mekanlar, mekan üretimini ve coğrafi tekel oluşumunu birikimin dinamikleriyle bütünleşik hale getiren coğrafi nitelik taşımaktadır. Bu bütünleşme mekan üzerinde gerçekleşen meta akışının yapısındaki değişim ile yaratılan ve üretilen bu mekanın doğası aracılığıyla hayata geçirilmektedir (Harvey, 2012a:28).

Bu yönüyle her kentsel mekanın özellikleri birbirinden farklı olduğundan, bu konuda çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. Pirenne, kenti tüccar sınıfının ortaya çıkışı ve burjuvazinin doğuşu şeklinde iktisadi bir bakış açısıyla açıklamıştır (Güllüpinar, 2012:3). Sjoberg, kentleri sınıflandırırken belirleyici olarak teknolojiyi kullanmış ve sanayi öncesi kentler, sanayileşmekte olan kentler ve sanayi sonrası kentler şeklinde bir ayırım yapmıştır (Keleş, 2005: 9). Karl Marx ve Frederich Engels, kentleşme olgusunu feodalist sisteminden kapitalist ekonomiye geçiş sürecinin önemli bir nesnesi olarak, tarihsel bağlamda ekonomi politik bir yaklaşımla; kır ve kent arasındaki çelişki ve kapitalizmin gelişimiyle sermaye birikimi süreçleri çerçevesinde analiz etmiştir (Güllüpinar, a.g.e.,3).

Weber, modern kentlerden daha çok Orta Çağ kentleriyle ilgili çalışmalar yapmıştır. Orta Çağ kentlerini modern toplumun pek çok *“anahtar özelliklerinin beşiği olarak”* görmüştür (Tatlıdil, 1992:36). Kenti, kent topluluğu üzerinden tanımlayarak, *“savunma amacıyla kurulmuş kaleler, bir pazar yeri, kendisine ait bir mahkeme ya da en azından kısmi hukuk özerkliği, bağlı bir birlik, kısmi otonomi ve kendini yönetebilme ile kent sakinlerinin katılımının sağlandığı sivil ve demokratik yönetim”* (Aydoğan, 2000:90-91) özelliklerine sahip olması gerektiğini belirtmiştir.

Simmel ise, kenti yabancılaşma mekanı olarak görmüştür. Kent yaşamını, mikro ölçekte bireysel bilinç dönüşümleri üzerinden ele alıp, topluluk duygusunun ve mekana bağlılığın yok olması sonucunda anonimleşmeye ve yabancılaşmaya neden olduğunu savunmuştur (Capetillo-Ponce, 2004:121).

Özetle, toplumsal ilişkiler bağlamında mekansal bir izdüşümü olarak kent, gerek toplumsal gerekse ekonomik bir şifre çözücü olarak (Aymard, 1990) çok yönlü değerlendirmeler yapılmasını sağlayan bir yol göstericidir. Mekan kavramı ve kentsel mekanlar konusunda yer alan görüşlerin ortak noktası, mekanın dinamik bir yapıya

sahip olduğu ve dönüşüm sürecinin içinde aktif bir rol oynadığıdır. Tez çalışmasında, bu yaklaşım çerçevesinde, mekansal dönüşüm ile üretim ilişkileri, sermayenin birikim süreci ve ulus devletin yapısındaki değişimler arasındaki karşılıklı etkileşim ortaya konacaktır. Bu kapsamda, Antik Çağ'ın kale duvarlarıyla korunan fiziki mekanlarından başlayarak, Bilgi Çağı'nın siber güvenlik duvarlarıyla korunan dijital mekanlarına geçişe kadar yaşanan sürece yer verilecektir.

1.2. Tarihsel Süreçte Mekan Kavramının Değişimi

Geçmişten günümüze kadar toplumsal gelişmelerde mekanla bağlantılı olarak önemli ve köklü değişimler gerçekleşmiştir. Bu evrimsel gelişme, aynı zamanda mekanın tarihselliğinin oluşmasına yol açmıştır (Karakaş, 2001:124). Hegelciliğe göre mekanın bu tarihsel süreci, devletin yayıldığı ve egemenlik kurduğu tarihsel zamanla birlikte başlamıştır (Lefebvre, 2014:51).

Bununla birlikte, mekan kavramı kentsel mekanların oluşumu yönüyle değerlendirildiğinde, kent gerçeğinin kökenlerinin binlerce yıllık bir geçmişe dayandığı görülmektedir. Tarım devrimiyle başlayan bu süreçte, insan ile doğa arasındaki yakınlığa son verilmesiyle Kent Devrimi² ortaya çıkmıştır. Neolitik Devrim, teknolojik ilerlemeleri sosyal dönüşümlerle birleştirirken, kent devrimi neredeyse tamamen sosyal kurum ve uygulamaların bir dönüşümü biçimi olarak görülmüştür (Hout, Thalmann, Valbelle, 2000:12). Tarım Devrimi ya da Neolitik Devrim, avlanma ve toplanmadan tarıma geçiş dönemini anlatmaktadır. Yabani bitki ve hayvanların evcilleştirilmesine dayanan bu süreçle birlikte, tamamen vahşi kaynaklara olan bağımlılık yerine evcil gıdaların kullanımına geçişin yaşandığı, bunun sonucunda toplumda bir dizi temel ve

² Gordon Childe, Neolitik Çağdan kentleşmeye kadar geçen birbiriyle bağlantılı bu değişiklik dizisine atıfta bulunmak için “*Kentsel Devrim*” ifadesini kullanmıştır.

kapsamlı değişikliklerin ortaya çıktığı görölmektedir. Böylece göçebe bir yaşam tarzından, nüfusta büyük bir artışın olduğu, toplumun büyüdüğü ve tarımın yaşam biçimi haline geldiği, kentsel bir devrim yaşanmıştır. Bu dönemde, ekonomik faaliyetler her alanda büyük ölçüde genişlemiş ve ilk kentler kurulmuştur. Bu değişiklikler, üretim ilişkilerinin daha karmaşık bir iş bölümünü içinde yapılanmasına ve sosyal eşitsizliklere yol açmıştır (Smith, 2009:6-7). Tarımı ve kentleşmeyi ortaya çıkaran bu iki devrim, medeniyetin temellerini şekillendirilmiştir (Hout, Thalmann, Valbelle, 2000:12).

Gordon Childe'a göre, kentleşme, besin üretimi ve yerleşik hayata geçiş basamağı olarak Neolitik Devrim'den sonra gerçekleşen ikinci devrim olan Kent Devrimi birçok yönden incelenmesi gereken karmaşık bir olgu olmuştur (Erarslan, 2007:63). Kent devrimi sadece şehirlerin gelişmesiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda genel sürecin sadece bir parçası olarak şehirlerin karmaşık bir yapıya dönüşmesi ve devlet düzeyindeki toplumların ortaya çıkmasını da kapsamıştır (Mumford, 2007:46).

Belli bir kentin oluşum sürecinde, *“her katmanın yeni özellikler ekleyen ve mevcut olanları değiştiren, hatta eskiye ait, özellikleri aşındıran ve ortadan kaldıracıken bir süreç içerisinde önceki katmanlar ile etkileştiği ve birleştirdiği”* görölmektedir. Bu açıdan kentleşmenin her aşaması, birbirinden farklı zaman ve mekan ufuklarına sahip olan, farklı güçlerin arasında yaşanan güç dengelerini gösteren sosyo mekansal ayrı bir katmanı temsil etmektedir. Bu katman oluşurken bir önceki katmanla etkileşimde bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, kentleşme basitçe katılmış birimlerin toplamı olmaktan ziyade, her şeyden önce bir süreç içinde şekillenmektedir (Şengül:2009,101). Bu anlamda kent, toplumsal yapının ve toplumsal ilişkilerin ürünü olarak etkilenen, aynı zamanda etkileyen konumundaki yapısıyla etkileşimin önemli bir parçası olmaktadır.

Kentleşme süreci, sosyoloji biliminin kurucularından Durkheim, Marx ve Weber tarafından batı toplumlarında sanayi kenti dönemine kadar geçen evreler dikkate alınarak sistemleştirilmiştir. Bu modelde sanayi üretimi gelişmenin temel dayanak noktası olarak belirlenmiştir. Kent bölgeler ise, fiziki alanlar olarak görülmüştür. Bu alanlarda yeni toplumsal yapının temelini oluşturan öğelerle, zenginlik üreten ve örgütleyen unsurlara bir arada yer verilmiştir. Sanayi üretiminin etrafında şekillenen bu süreçte kentler, kırlardan başkalaşmış, ayrıışmış, endüstriyel faaliyetlerin yapıldığı, yeni/farklı olanın yaşandığı ve yaşatıldığı alanlar olarak dikkate alınmıştır (Okan, 2011:307).

Kentleşme sürecinde, Antik Çağ'dan itibaren her çağ özelliklerini tüm yönleriyle birlikte kente yansıtmış bulunmaktadır. Orta Çağ'da feodalite, alanda yayılma konusunda imkan vermeyen yoğun nüfuslu kentlere yol açarken, kapitalizmle birlikte kentlerde nüfus hızlı bir şekilde artmıştır. Tarihsel bağlamda kentler, özellikle endüstriyel kapitalizmin gelişiminin ve genişlemesinin etkisiyle, işçi sınıfının temin edilmesi ve bakımının sağlanması yönüyle kentsel ölçeğin belirlenmesinde kilit rol oynamıştır. Bu durum, işgücünün sadece üretim ve yeniden üretim arasındaki toplumsal iş bölümü değil, aynı zamanda bir mekansal bölüşüm ilişkisi içinde olmasından kaynaklanmıştır (Smith, 2002: 16). Bu yönüyle mekan, bölüşüm ilişkileri içinde toplumsal iktidar mücadelesinin taşıyıcısı olma görevini de üstlenmiştir. Bu sebeple, iktidar ilişkilerini korumak veya değiştirmek isteyen her toplumsal grup için mekanın üstünde belli ölçüde bir denetim kurmak oldukça önemli hale gelmiştir. Dolayısıyla mekan kapitalizmin gelişim aşamalarında, metalaştığı ve sermaye birikimi açısından stratejik bir meta haline geldiği sürece, sınıf temelli siyasal süreçlerinin de bir parçası olmuştur (Şengül, 2009:15-17).

Aynı şekilde kapitalizm geliştikçe, sermayenin güçlü merkezileşme dürtüsünün bir parçası olarak, yeni coğrafya bilgisinin temelleri de sermayenin ve iş gücünün mekansal hareketi etrafında inşa edilmektedir (Harvey, 2015:140). Bunun yansıması olarak da yeni mekan ekonomisi, kapitalizme içkin mekansal ve sosyal dinamiklerin doğası gereğince kararsız, kaygan bir yapıda ve sürekli olarak değişim halinde olan bir coğrafyaya dönüşmektedir (Kaygalak, 2011:5-6). Bunun bir göstergesi, üretim biçimlerinde yaşanan Fordist ve Post-Fordist sistem değişimlerinin kentsel mekanları yeniden şekillenmesi olmuştur (Akarçay, Sugar, 2016:799). Bu değişimin etkilerine sermaye-emek-mekan ilişkileri kapsamında tezin ilerleyen bölümlerinde yer verilecektir.

Yukarıda genel hatlarıyla ele alınan mekansal dönüşümün etkileri, ilerleyen bölümde Antik Çağ dönemi, Orta Çağ dönemi, Sanayi Devrimi sonrası, küreselleşme ve son olarak Bilgi Çağı'nda yaşanan mekansal dönüşüm süreçlerini kapsayacak şekilde detaylandırılacaktır.

1.2.1. Antik Çağ Döneminde Mekan

Antik Çağ dönemi, mekan kavramının dönüşüm sürecinin başlangıç noktasını görmek açısından oldukça önemlidir. Bu kapsamda konu, kentsel mekanlar üzerinden ele alınarak, kentlerin ortaya çıkışı ve temel özellikleri açısından irdelenecektir.

Arkeolog Gordon Childe'a göre kentin varlığından bahsedebilmek için, bir kazı alanında, yerleşim yerlerinde yoğun nüfus, tam zamanlı çalışan uzman zanaatkarlar, ulaştırma işçileri, tüccarlar, memurlar ve din adamlarının varlığı, anıtsal kamu binalar, üretim fazlasının varlığı ve uzun mesafelerde düzenli dış ticaret toplumun hiyerarşikleşmesiyle, devlet örgütlenmesinin gözlenebilir arkeolojik izlerine rastlanmak gerekmektedir. Bu arkeolojik izler, özellikle mimarlıkla tarım alanında yapılan çalışmalarda kamusal veya kolektif iş birliğinin olması, sosyal düzenin

sembollerinin daha geniş alanlarda ortaya çıkmasını sağlayan sanatsal ifade formlarında standartlaşma, yazı biçimlerinin varlığı ve bilimde yaşanan gelişmelere rastlanması, kentleşme göstergesi olarak kabul edilmektedir (Smith, 2009:10).

Ayrıca, eski çağlarda kentlerin var olabilmesi için gerekli ön koşul, kentin en azından yiyecek gereksinmesi dolayısıyla bir art bölgeye (hinterlanda) bağımlı bir topluluğun ortaya çıkmasına olanak tanınması olarak görülmektedir. Nüfusun kentte yoğunlaşmasındaki önemli faktörler ise, buluşlar ve teknolojiye duyulan ihtiyaç olmuştur. Bu nedenle, kent ortaya çıkmadan önceki tekerlek ve dingil, pulluk, metalürji, toprağın işlenmesi ve hayvanların evcilleştirilmesi gibi buluşlar, kentte yoğunlaşma için gereken ön koşullar olarak ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz, kentler, bir kere kurulduktan sonra daha büyük nüfus toplanmasına imkan sağlayan buluşların ve teknolojinin temel kaynağı olarak görülmüşlerdir (Hatt, Reiss, 2002:27).

Diğer yandan, sosyolojik açıdan bir yerleşim merkezinin kent olması için, onun surlarla çevrili olması, nüfusun artması veya yapının bulunduğu alanın genişliğiyle birlikte, aynı zamanda insanların bir araya geldiği, malların değiş-tokuş edilebildiği ve düşüncelerin yayılabileceği şekilde ilişkilerin kurulduğu ve kentin içinde bir karar merkezi görevi gören bir mekan olması gerekmektedir (Hout, Thalmann, Valbelle, 2000:14). Bu kentler, topluluğun bileşenlerini kent surlarının çevrelediği kapalı mekanın içine alarak, örgütsüz ve dağınık halde bulunan birçok işlevin bir araya gelmesiyle, topluluğun bileşenlerini dinamik bir gerilimin ve etkileşimin bulunduğu dinamik bir yapıya bürümüştür (Mumford, 2007:47).

Tarih boyunca, gelişen ilk siyasal yapılar, kentler içinde şekillenmiş ve bunun sonucunda Antik Çağ'da ilk devletler, kent devletler olarak ortaya çıkmıştır (Taş, Günay, 2015:143). İlk kentlerin, MÖ 3000'den biraz daha önce, Nil vadisi ve Mezopotamya topraklarında doğduğu ve ardından Anadolu, Suriye, Filistin, İran, Orta

Asya ve İndus vadisine yayıldığı bilinmektedir (Hout, Thalmann, Valbelle, 2000:13). Tarım devriminin gerçekleştiği Mezopotamya'daki bu kent devlet deneyimleri, zamanla hiyerarşik bir ağ şeklini alarak, sayıca az da olsa merkezde bir başkenti olan geniş imparatorluklara dönüşmüştür (Ateş, Ünal, 2004:25). Antik dönemde ekonomik, siyasal, sosyal ve askeri birliği ayrı olan bağımsız bir siyasi ve hukuki düzene sahip şehir devleti (site) olduğu görülmüştür (Yılmaz ve Çiftçi, 2011: 257). Antik Yunan'daki şehir devleti olan site (polis), iç kalenin etrafını saran surlarla çevrili, ticaret amaçlı pazar meydanların, ibadet amaçlı olan tapınakların ve eğlence amaçlı tiyatroların bulunduğu bir kentin egemenlik alanıyla tanımlanmış bir yönetim biçimi olarak kendini göstermiştir. Bu şehirlerin güç, bilgi, kontrol ve zenginlik gibi yapısal özelliklerine sahip olması ve kaynakların tümünü içine alan bir toplanma merkezi niteliği taşıması, onların en önemli özelliğini yansıtmıştır (Karaca, 2017:89).

Bu dönemde kentin gerek fiziksel yapısı gerekse kurumsal yaşamı, savaşın irrasyonel amaçlarına göre düzenlenmiştir. Bu kaynak surlarından, kale duvarları, kuleleri, kanalları ve arklarına kadar antik kentin yapısına işlemiştir (Mumford, 2007:61-63). Bu doğrultuda, kentler güvenliğin sağlanması amacıyla genellikle savunmaya elverişli tepelere kurulmuş ve tepeden aşağıya doğru yayılmıştır (Ağaoğulları, 2006:13). Aynı şekilde, Antik Yunan'da birçok kent çok yüksek tepelerde yer alan akropolde kurulmuştur. Krallar kente tepeden bakan bir kale, bir sığınak olan ulaşılmaz ve rahatlıkla savunulabilme özellikleri taşıyan bu akropole yerleşmişken, kentin geri kalan bölümü ise akropolün yamaçlarında toplanmıştır (Morris, 1994).

Ayrıca bu dönemde kenti şekillendiren, sakinlerinin ekonomik ve sosyal yönden farklılığı olmuştur (Hout, Thalmann, Valbelle, 2000:14). Antik dönemde, şehir devleti olan poliste yurttaşlar kabaca dört sınıfa bölünmüştür. Bunlar, büyük toprak sahipleri soylular, ticaret ve zanaatlarla gelişen kentli orta sınıf, küçük toprakları olan yoksul

köylüler ile belli işleri olmayan kentli emekçilerdir. Bu sınıflar arasındaki çatışma aynı zamanda siyasal yaşamı etkileyip çeşitli rejim değişikliklerinin temelini oluşturmuştur (Ağaoğulları, 2006:24). Antik Yunan tarihinde, milattan önce 1000-700 yılları arasındaki şehir devletlerin olduğu dönemde, halk içinde sınıfsal bölünmelerin olması, soyluların sınıfının ortaya çıkması ve soyluların kralları devirmeleri sonucunda siyasal iktidara hakim olmaları gibi oldukça önemli siyasal, ekonomik ve sosyal gelişmelerin yaşanmasına yol açmıştır. Kralların yetkileri kısıtlanarak, soyluların eline geçmiştir. Bu dönemin en önemli iktisadi faaliyetleri tarım ve hayvancılık iken, halk bir taraftan topraksız ve az topraklı çiftçiler, diğer taraftan büyük toprak sahibi olan soylular olarak ikiye ayrılmıştır. Üretim aileler açısından geçimlik düzeyde sürdürülmüş, işgücünü köleler oluşturmuştur. İktisadi faaliyetler ise oldukça küçük yapıdaki şehir-devlet içinde gerçekleştirilmiştir (Ökte, 2008:39).

Devletlerin gelirlerini ise ağırlıklı olarak fetihten elde edilen gelirler, topraktan alınan kira ve vergi gelirlerle, ticaretten kazanılan gelirler oluşturmuştur. Ticaret dışında elde edilen gelirler çoğunlukla özgür vatandaşlar ile üst sınıflardan alınmıştır. Ancak halkın statüsüyle ilgili değişiklikler yapılması sonrasında vergi yükü daha alt sınıflara aktarılmıştır (Taş, Günay, 2015:147).

Diğer yandan ticaret, bütün Akdeniz'e yayılmış olmasına rağmen, basit bir yapıya sahip olmuştur. Genellikle, yerel bir nitelik taşıyan ticaret, günümüzde olduğu gibi finansal işlemlere paraya dayalı değil takasa dayanmıştır. Bu dönemde ticaret anlayışı,

günümüzdeki laissez-faire doktrinini³ savunanların tüylerini ürpertecek boyutta denetim altına alınmıştır (Bookchin, 2014:211).

Antik Çağ'ın sosyal ve ekonomi tarihi, esas olarak tarım ve çiftçiliğin tarihi olarak görülmüştür. Daha çok küçük çaplı ekonomik gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, herkes ekonomik olarak kendine yeterli olmaya çalışmış, ticaret ise genel olarak küçük çaplı ve kısa mesafeler arasında yapılmıştır. Tüccarlar ve sanayiyle uğraşanlar maddi kazançlarını toprağa yatırmışlardır (Finley, 2007:34).

Bu dönemde büyümekte olan kentlerin gereksinimlerin giderilmesi, devlette ve orduda ihtiyaç duyulan lojistik ve silah gereksinimlerinin temini amacıyla hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Antik Çağ döneminde imparatorluk ya da kent dışı ticaretin gelişmesiyle birlikte, devletleri bağlayan yasal kurallar ortaya çıkmıştır. Romalıların borçlar hukuku ile Atinalıların ticaret hukuku bu istisnai dönemde evrenselleşmiştir (Taş, Günay, 2015:147).

Antik dönemde kentsel mekanlarda yaşanan gelişmelerin son bulması ise Batı Roma İmparatorluğunun çöküşüyle gerçekleşmiştir. Bu dönemde yönetim merkezi konumunda olan kentler, imparatorluğun çöküşünün ardından Batı Avrupa'da büyük bir hızla neredeyse köylere dönüşmüştür. Bu köyler, oradaki toplumun gerçek topluluk tabanını oluşturmuştur. Kentlerin yok olmasıyla, devletin gelir kaynağını oluşturan verginin alındığı kaynaklar ortadan kalkmıştır. Böylece Batı Avrupa kendi kaynakları, kendi toplumsal ve ekonomik örgütlenme biçimleriyle baş başa kalarak, merkezi bir yönetime sahip olmayan feodal bir topluma dönüşmüştür (Bookchin, 2014:220). Bu

³ Laissez-faire; Fransızca'da "bırakınız yapsınlar" anlamına gelmektedir. Bu doktrin, ekonomik refahın sağlanamaması için devletin piyasaya ekonomik müdahalesinin olmaması ve piyasanın doğal işleyişine bırakılması gerektiği görüşünü savunmaktadır.

dönemde birikimin beşiği olan kentlerin ortadan kalması, Orta Çağ döneminde mekanın yeniden biçimlenmesine yol açmıştır.

1.2.2. Orta Çağ Döneminde Mekan

Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü sonrası tarımsal üretim temelli bir sosyoekonomik düzen olarak feodalizmin kurulması, Orta Çağ döneminde yapısal değişimlerin temel itici gücünü oluşturmuştur. (Zengin Çelik, 2019:80). Feodalizm, toprak malikliğine dayanan bir toplum yapısı, bir yönetim biçimi ve bir ekonomik rejim olarak, feodal toplum ise bir taraftan toprak sahibi kral, aristokrasi ve kilise⁴; diğer taraftan da köylü kitlesi olarak bölünmüş sınıf sistemi şeklinde ortaya çıkmıştır (Ülgen, 2010: 4-5). Feodal dönemde, yeni kent devletleri kurulmamış aksine mevcut kentler ve kent uygarlığı da yıkılıp yok edilmiş, buna bağlı olarak bu dönemde yaşam alanları geniş kırlara yayılmıştır. Bu dönemde başlı başına bir siyasal güce sahip olmayan varlıklı ve seçkin bireyler kent merkezlerinde, azınlıklar ve yoksullar ise kent çeperinde yaşamış, toplumsal sınıfların ayrımı daha belirgin hale gelmiştir (Zengin Çelik, 2019:80).

Orta Çağ'da sekizinci ve dokuzuncu yüzyılları kapsayan Karelonj döneminin genel özellikleri incelendiğinde; toplumsal, ekonomik ya da yasal anlamda kentlerin var olmadığı görülmektedir. Bu dönemde surlarla çevrili yapının içinde oluşan yerleşim

⁴ Bu dönemde din, kentin temel düzenleyicisi olmuştur. Dinsel yaşam insan eyleminin temel dayanağı olduğundan, bu dönemde din adamlarının manastırlar ve kiliseleri, asillerin kale ve şatoları, tüccarların, burjuvaların, loncaların kentleri inşa ettirmeleri, Gotik mimarinin bir kast sisteminin ürünü olarak kabul edilmesi sonucunu da doğurmuştur (Lefebvre, 2014:264).

düzeninde, yaşam alanları yalnızca istihkam ve yönetim merkezi olmuştur (Pirenne, 2012:60). Orta Çağ toplumunda da Antik Çağ'da olduğu gibi kalelerin etrafını saran surlar, *ölümcül bir yalıtılmışlık* duygusunun gelişmesini sağlamıştır⁵ (Mumford, 2007:374). Bu dönemde halk, kent halkı olmaktan ziyade yalnızca kale halkıdır. Bu yönüyle basit bir tüketici rolünden ayrı bir ekonomik rol oynamamaktadır. Geçimini çevre bölgelerden elde edilen gelirlerle sağlayan halkın, ticari ya da sınai faaliyetlere tümüyle uzak olması nedeniyle tarım temelli uygarlıklarından hiçbir bakımdan farkı bulunmamaktadır (Pirenne, 2012:60,61).

Bu dönemde taşımacılık yollarının yetersiz olması nedeniyle yerleşim yerlerinde içe kapanık bir gelişme gösterilmiştir. Ancak kale kapıları, bu kapalı alanın dışa açılmasını sağlamıştır. Kale kapıları, iki dünyanın; içerdekilerle dışardakilerin buluşma yeri olmuştur. Kale kapıları hiçbir ekonomik düzenlemeye gerek kalmadan ekonomi bölge haline gelmiştir (Mumford, 2007:374). Nitekim, onuncu yüzyıl boyunca yaşanan ekonomik canlanmayla birlikte, kentler kale duvarlarının çevresinde biçimlenmeye başlamıştır (Pirenne, 2012:60,61).

Bu dönemde geleneksel özellikteki tarımsal kökeninden uzaklaşması, sadece kendi kimliğine sahip yeni bir kentin meydana gelmesine değil, aynı zamanda kırsal kesimi büyük ölçüde değiştirip yavaş yavaş kent imgesine uyum sağlayan yeni bir ekonominin, kültürün ve politik yapının da doğmasına neden olmuştur (Bookchin, 2014:207). Bu sayede Orta Çağ dönemi, kentlere varan basamaklar olarak kentlerin tarihinde temel bir rol üstlenmiştir (Pirenne, 2012:61).

⁵ Kent tarihinde daha önceki dönemle aynı şekilde, savunmaya yönelik birlik ve emniyet beraberinde karşı kutbunu üretmiştir. Komşu kentin rakiplerini ezerek büyüdüğü düşüncesi korku, düşmanlık ve kaygı duygularına neden olmuş ve bu durum saldırganlığa dönüşmüştür (Mumford, 2007:374).

Kent yaşamı, hiçbir uygarlıkta ticaret ve sanayiden bağımsız olarak gelişmemiştir. Orta Çağ kentlerinin kökeni de direkt olarak ticari canlanmaya bağılı olmuştur. Ticaretin yayılmasıyla, kentlerin gelişiminin çarpıcı bir biçimde birbirine denk düşmesi de bunun kanıtı olmuştur. Özellikle ticari ilişkilerin ilk kez ortaya çıktığı İtalya ve Hollanda, kentlerin büyük bir hızla ve güçlü bir biçimde geliştiğı ülkeler olarak, ticaret ve kent arasında eş zamanlı bir ilerleyişin göstergesi olmuştur. Kentler, ticaretin yayıldığı tüm doğal yollar üzerinde ilerlemiştir. Diğeri bir ifadeyle; kentler, ticaretin ayak izlerinden doğmuştur (Pirenne, 2012:96-101). Orta Çağ'da oluşan kentler, bir taraftan tarihi hızla geleceğe götüren bir motor görevi görürken, diğeri taraftan geçmişle bağlantıları koruyan bir dayanak noktası niteliğinde olmuştur (Özalp, 2007:45).

Diğeri yandan, Orta Çağ döneminde ekonomik ve toplumsal olarak yaşanan gelişmelerdeki en önemli faktör, orta sınıfın ortaya çıkması olmuştur. Dirlik sistemi döneminde toprağına sahip olmak, taşınmazlardan başka servet biçimi olmadığından, hem kişisel özgürlük hem de toplumsal saygınlık sağlamıştır. O dönemde ya toprağıın efendisi olarak ona sahip olunmuş ya da toprağıın kölesi olarak onun bir başkası için işlenmesi sağlanmıştır. Toprağıın mutlak sahipleri olan din adamları ve soylular için ise ayrıcalıklı durumunun güvencesi olmuştur. Onlar hem korudukları hem de yönettikleri kiracı çiftçilerin emeğıyle geçinmişlerdir. Orta sınıfın ortaya çıkması geleneksel düzeni değiştirmiştir. Bu sınıf, toprakların sahibi olmasa dahi yerleştikleri toprakları sadece işlemekle kalmamış, aynı zamanda yaşamanın ve zenginleşmenin satarak ya da değişim değerleri üreterek gerçekleştirebileceğini göstermişlerdir. Bu dönemden sonra topraktan oluşan sermayenin yanında nakit sermayenin gücü de kendini göstermiştir. Ticaret parayı serbest bırakmış ve ona yeniden gerçek işlevini kazandırmıştır. Aynı şekilde, paranın kullanımının yaygınlaşmasıyla, aynı ödemeler yerini giderek artan bir oranda parasal ödemelere bırakmıştır. Bunun sonucunda artık topraktan değil, para ya da

parayla ölçülebilir mallardan oluşan yeni bir servet olan ticari servet kavramı kullanılmaya başlanmıştır (Pirenne, 2012:162,163).

Bu dönemde tüccarlar yasal durum bakımından, toplumda tam anlamıyla özel bir konumda olmuştur. Nasıl tarımsal uygarlık, köylüyü olağan durumu kölelik olan bir insana dönüştürdüyse, ticarete tüccarı olağan durumu özgür olan bir insana dönüştürmüştür. Sürdürdükleri gezici yaşam nedeniyle, doğdukları topraklardan uzaklaşarak, özgürleşmişlerdir. Tüccarlar yalnızca kamu hukukuna bağlı olsa da çok sayıda özel mahkemelerin üstünde olan Frank devletinin eski hukuksal yapısındaki mahkemelerce yargılanabilme hakkına sahip olmuştur. Aynı zamanda kamu makamları da tüccarları koruma altına almıştır. Ancak tüccarlar kendileri için, daha hızlı ve eşitçi bir yasal sisteme ihtiyaç duyarak, panayır ve pazar yerlerinde, kendi aralarında, en eski izlerine on birinci yüzyıl başlarında rastlanan bir ticaret yasası geliştirmişlerdir. Böylece tüccarlar sadece özgür değil aynı zamanda ayrıcalıklara sahip insanlar olarak görülmüştür. Tıpkı ruhban sınıfında ve soylularda olduğu gibi, onlar da kuraldışı bir yasadan yararlanarak, köylülere yüklenmiş olan dirliğin ve derebeyinin otoritesinden muaf tutulmuşlardır (Pirenne, 2012: 96-98).

Orta Çağ kentlerinin mali yapısını incelendiğinde, bu dönemde mali sistemin ilk izlerine ise on ikinci yüzyılın sonunda, belediye hesapları kayıtlarında rastlanmıştır. Toplumun sunduğu imkanlardan eşit şekilde yararlanan kent soylular, giderlere de eşit şekilde katkıda bulunduğu görülmüştür. Bu dönemin sonuna değin herkesin ödeyeceği miktar, kendi olanaklarıyla orantılı olarak birçok kentte gelir esasına göre belirlenmiştir. Bazı kentlerde ise gelirden ziyade özellikle besin mallarının alımına yönelik olarak tüketim vergisi uygulanmış, varlıklı ve yoksul kesimin yaptıkları harcamalara göre vergilendirilmiştir. Vergi gelirlerinin biçimleri ne olursa olsun, kentte gelir tümüyle toplumun ihtiyaçlarına tahsis edilmiştir (Pirenne, 2012: 152).

Orta Çağ döneminde üretim ilişkilerinin temel faktörü olan toprakla ilgili mülkiyet ilişkisi, tarihsel bağlamda mekanda yaşanan değişimleri anlamak açısından oldukça önemlidir. İkel toplumlarda toprağın mülkiyeti bireylere değil, topluma aittir. Bu ortak mülk, ortaklaşa işlenmiş ve bölüşülmüştür. Feodal toplumla birlikte, toprak siyasal gücü elinde bulunduranların eline geçmiş, böylece egemenlik gücünün bir parçası haline gelmiştir. Feodal beylik sisteminde toprağın devredilebilir olup olmadığı, üzerindeki kısıtlamalar siyasi, hukuki ve askeri kurumların ortak düzenlemeleriyle belirlenmiştir. Bu nedenle toprak alınıp satılma özelliği taşımamış ve ticaretin dışında kalmıştır. Feodalizme özgü bu yapıdaki çözülme; “çitleme” ya da “toprak çevirme” hareketiyle başlamıştır (Kars Kaynar, 2015:25-27). İngiltere’de Tudor Devri’nin (1485-1603) ilk dönemlerinde, bir yandan tarlalar ile ortak araziler soylular tarafından parsellenerek toprak çevrilmeleri (çitleme) yapılmış ve diğer yandan ekilen topraklar otlaklara dönüştürülmüştür. Toprak çevrilmeleri ve ekilen toprakların otlığa dönüştürülmesi iki amaçla gerçekleştirilmiştir. Toprak çevrilmeleriyle toprak özel mülkiyete konu olurken, ekilen toprakların otlığa dönüştürülmesiyle eskisinden iki üç kat daha değerli hale gelmiştir (Polanyi, 2010:74). Bu dönemde köylülerin bu yeni mülkiyet ilişkisi içinde emeğini satmaya başlaması, emek gücünü ücretli emeğe dönüştürerek metalaşmıştır.

Özetle Orta Çağ toplumu, önceden oluşmuş mekanı, sembollerin tortusu ve dayanağı olarak koruyup bunun üzerine yerleşmiş; kendi varlığını da benzer bir şekilde devam ettirmiştir. Bu dönem, Batı Avrupa’da birikimin başlangıç mekanı, şehirler ise bu birikimin temeli ve beşiği olmuştur (Lefebvre, 2014:81). Ancak bu dönemde karmaşık, büyük bir şehir sistemini üretilmesi mümkün olmamış, feodal ilişkilerin dışına çıktığında kentlerle tanışılmıştır (Alver, 2011:341). Orta Çağ kentselliğinin, sanayi kentselliğine dönüşümü; feodalizmin, tüccar kapitalizmden sanayi kapitalizmine dönüşümüyle mümkün olmuştur. Bu geçişle birlikte fiyat belirleyici piyasalar işleyerek

kaynakların, insanların ve malların hareket halinde olduğu bölgesel, ulusal ve ulusötesi bir mekan ekonomisi ortaya çıkmıştır. Böylece tüccar kapitalizminin çözücü etkisi feodalizmden kopuşu sağlayarak, yeni bir üretim tarzının oluşmasına yol açmıştır. Bu değişim, kentsel mekanları da yeniden şekillendirmiştir. Erken Orta Çağ döneminde esas olarak kale, dinsel kurum ve pazar yeri üçlüsü yer alırken, tüccarlar faaliyetlerinin egemen olmaya başlamasıyla, konutsal ayrışmanın yanı sıra önemli oranda faaliyet ayrışmasının da olduğu büyük kentler inşa edilmiştir (Harvey, 2013:234-236).

Son olarak, Weber'e göre modern toplumun pek çok anahtar özelliklerinin doğuş yeri olan Orta Çağ kentlerinin, özellikle feodalizmden kapitalizme geçişte önemli rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde kentler, yeni rasyonellik ruhunu geliştirmiş; geleneksellikten ziyade yeni idealleri, kültür ve yönetsel yapılanmaları teşvik etmiş, düzen ve etkinlik doğurmuştur (Tatlıdil, 1992:36). Yaşanan teknolojik gelişmeler sonrasında ise sanayi devrimiyle birlikte, sanayi toplumu düzenine geçilmiştir. Böylece, Orta Çağ döneminin feodal ilişkileri içinde toprağa olan bağımlılık son bulması ve mekanın sınırları genişlemesiyle mekan yeniden şekillenmiştir.

1.2.3. Sanayi Devrimi Sonrası Mekan

Birinci sanayi devrimi olarak adlandırılan 1765-1870 yılları arasındaki dönem, demir ve kömürün birlikte kullanıldığı bir teknik düzeyi simgelemektedir. Bu dönem James Watt'ın ilk buharlı makineyi buluşuyla 1765 yılında başlamış, birbirini takip eden bir dizi buluşla 1870'e kadar devam etmiştir. Bu dönemde sanayileşmenin olduğu bölgelerle, diğer bölgelerin gelişmişlik düzeyleri arasındaki fark gittikçe artmıştır. Örneğin, buluşların merkezi olan İngiltere'de, kömür yataklarının bulunduğu havzalar ve liman bölgeleri (Londra, Liverpool, Glasgow vs.) ile ülkenin diğer bölgeleri arasında belirgin bir biçimde gelişmişlik düzeyi farkı ortaya çıkmıştır. Tüm Avrupa ülkelerinde ve Amerika Birleşik Devletlerinde bugün görülen bölgeler arası gelişmişlik farklarının

ortaya çıkışı, bu eski teknik döneme rastlamaktadır (Dinler, 2012:115-116). Bu yönüyle Sanayi Devrimi, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki yaşam standartlarında artan ayrışmanın doğuşu olarak görülmektedir. Kişi başına düşen GSYİH'yla ölçülen bu ülke grupları arasındaki ekonomik koşullar arasındaki olağanüstü farkın nedeni, genellikle sanayileşme eksikliği olarak açıklanmaktadır (Karunaratne, 1980:217). Ayrıca yine bu dönemde, tarımsal alanlardan sanayileşen merkezlere doğru olan göçlerle birlikte, büyük sanayi kentlerinde nüfus giderek kalabalıklaşmaya başlamıştır (Dinler, 2012:115-116).

Diğer taraftan, bu dönemde demiryolu şebekesinin genişlemesi, ilk kez telgrafın kullanılması, buhar gemiciliği faaliyetlerinin artması ve Süveyş Kanalı'nın açılması gibi önemli gelişmeler yaşanmıştır (Harvey, 2014:297). Sanayileşmenin doğuşunda, özellikle devlet tarafından yardımlarla sistemli olarak desteklenen ihracat ve pamuk dokumacılığı sanayinin sürükleyici sektörü olmuştur. Ayrıca iç pazar, yaygın bir sanayi ekonomisi ve kentleşme süreci aracılığıyla ülke içi karayolu taşımacılığında yeniliklerin ortaya çıkması yönünde teşvik edici etkiye sahip olmuştur. Dolayısıyla bu dönemde devletin sağladığı teşvikler ile tüccarlar ve imalatçıların desteklenmesi, teknik buluşların gerçekleşmesi ve sanayinin gelişmesi açısından oldukça önemli bir rol oynamıştır (Hobsbawn, 2005:47). Bu değişimlere yüzyılın sonlarına doğru radyo yayını, bisiklet ve otomobil aracılığıyla ulaşımın ortaya çıkışı da eklenince, zamana ve mekana ilişkin duyguları köklü şekilde dönüşümler yaşanmıştır (Harvey, 2014:297). Bu durum, mekanın yeniden biçimlenmesine ve kentsel mekanın üretilmesine yol açmıştır.

Bu dönemde yaşanan önemli gelişmelerden biri de, Harvey'in şüpheye yer bırakmayacak biçimde ilk kapitalist aşırı-birikim krizi olarak gördüğü, 1847-48 yıllarında meydana gelen ekonomik ve mali krizdir. 1847-48'de kredi parasının fiilen büyük bir çöküntüye uğramasıyla, paranın değer ölçüsü ve bir değer saklanması

aracı rolünün yerini kredi akçalarıyla “*hayali sermaye*”den oluşan bütün bir yapıdan oluşan finansal sistem ile fiziksel anlam kazandıran altın ve öteki elle tutulur metallerden oluşan parasal temel arasındaki çelişki almıştır. Bu kriz, toplumda mekânın doğası ve paranın anlamı konularında yerleşmiş olan düşüncelerde ciddi değişikliklere neden olmuştur. Avrupa’yı, eş zamanlı olarak bütün kıtanın iktisadi ve mali hayatını etkileyen bir krizin oluşumuna açık hale getiren mekansal anlamda bir bütünleşme seviyesine eriştiğini kanıtlamıştır⁶. Bununla birlikte daha sonraki zamanlarda kredi ve madeni para arasındaki gerilim ön plana çıkacak ve sonunda kredi sisteminin ve hayali sermaye oluşumunun hakim olduğu bir bankacılık sistemi kendini gösterecektir (Harvey, 2014:291-296). Bu dönemde sermayenin finans sermaye olarak işlem görmesi, sermayeyi kuşatan mekân sınırlarını ortadan kaldırmış ve onu özgürleştirmiştir.

Bu kriz sonrasında, yeni gelişen kredi sistemine geçilmiş, şirket yapısında organizasyon değişiklikleri olmuş ve sermayenin kitle pazarındaki dolaşımını hızlandıran yenilikler ortaya çıkmıştır. Bunlara iş bölümünde artan ölçekte parçalanma, uzmanlaşma ve vasıfsızlaşma gibi üretimde yaşanan teknik ve organizasyonel yeniliklerin eşlik etmesiyle birlikte üretim biçimi de değişmiştir (Harvey, 2014:297). Bu değişiklikler, krizin mekân üzerindeki dönüştürücü etkisinin anlaşılması için önemli göstergelerdir.

İkinci sanayi devrimi ise 1870-1940 yılları arasındaki döneme denk gelmektedir. Bu evre; elektrik, petrol, metal ve kimyasal bileşimlerin kullanıldığı teknolojik düzeyi simgelemektedir. Elektriğin demir üretiminde enerji girdisi olarak kullanılmasıyla

⁶ Bu kriz, yine hayali sermayenin yarattığı ancak küreselleşmenin gücü ile etkisi daha geniş alana yayılan 2008 yılındaki finans krizinin geçmiş tarihli bir örneğini oluşturmaktadır.

açılan bu dönem, Fordizmin ortaya çıkışını sağlayan H. Ford'un montaj bandı kullanması gibi bir dizi buluşla 1940 yılında kadar devam etmiştir (Dinler, 2012: 116).

Fordizm, 1914'te Henry Ford araçların montaj hattı üretiminde sekiz saatlik bir iş günü için beş dolarlık bir ödeme yaptığı, ayrıntılı iş bölümüne göre örgütlenmiş bir sermaye birikimi biçimidir⁷. II. Dünya Savaşı'ndan sonra hakimiyet kuran Fordizm adı verilen bu sosyal-ekonomik paradigma, tüm gelişmiş ülkelerde 1970 yıllarındaki petrol krizine kadar uygulanmıştır. Kriz sonrasında ise yeni sosyoekonomik koşullara göre esnek olmadığı ve rekabet gücünü düşürdüğü iddialarıyla Fordist üretim biçimi yerini kademeli olarak yeni bir esnek birikim sistemine bırakmıştır (Sucháček, 2011:319). Fordist modeldeki verimlilik artışları, seri üretim teknolojilerine dayandırılmış ve nispeten işbirlikçi emek ve sermaye arasındaki bir uzlaşmayla, endüstriyel ilişkilere ve artan işçi sınıfı gelirlerine katkıda bulunmuştur (Brenner, Keil, 2014:4). Bu model, ölçek ekonomilerine dayalı verimlilik artışları, bu tür verimlilik artışlarına bağlı olarak ücretlerin artması, artan ücretlerin kitle talebini arttırması, toplu tüketim mallarına olan talebin artmasıyla karların artması, bu etkinin yatırımları arttırması şeklinde işlemektedir (Jessop, 1992:4). Bu üretim biçimi, güçlü bağlarla Keynesçiliğe bağlanarak (Harvey, 2014:152) tüketim mallarına yönelik olarak iç talebi destekleyen politikalarla refah devleti uygulamalarını güçlendirmiştir.

⁷ Henry Ford, Taylor'ın bilimsel yönetim yaklaşımı çerçevesinde, işçilerin yaptıkları işlerin parçalara ayrılmasının ve o alanda uzmanlaşmasının verimlilik artışı sağlayacağı bir mekansal işbölümü düzeni yapılandırmıştır. Ford'u Taylor sistemin uygulamasında ayrıcalıklı kılan ise, kitle üretiminin kitle tüketimine, emek gücünün yeniden üretime geçtiği yeni bir sistem ortaya koyması ile emeğin denetiminde ve üretiminde ortaya koyduğu yeni politikayla rasyonelleştirilmiş, modernist, popülist ve demokratik yeni bir toplum oluşacağını öngörmesi olmuştur (Harvey, 2014:148).

Fordizm, *makroekonomik rejimlerde*; üretim ve tüketim arasındaki dengeli büyümeye dayanan erdemli bir sermaye birikimi döngüsünü, *toplumsal kalıplarda*; emek sürecinin organizasyonunda yarı vasıflı emek tarafından işletilen özel makinelerle seri üretim için kullanılmasını ve *sosyal düzenleme biçimlerinde*; şirketinin egemenliği, tekel fiyatlandırması, kurumsallaştırılmış toplu pazarlık, Keynesyen talep yönetimi ve toplu tüketim normlarını genelleyen bir refah devleti sistemini tanımlamaktadır (Jessop, 1992:4). Fordizm, bürokratik-teknik rasyonalite ilkelerine göre yönetilen devlet müdahaleciliği yaklaşımı, sisteme tutarlılık sağlayan politik güç rolü ile özel çıkar grupları arasında bir denge kurmaya yönelik aracılık görevleriyle kitlesel ekonomik demokrasi fikrine dayanmıştır (Harvey, 2014:159).

Bununla birlikte sanayi devrimiyle birlikte iktisadî süreçlerin yürütüldüğü temel mekan, sanayi ve ticaret merkezi olan kentler olmuştur (Candan, Akbey, Başer, 2004:345). Bu dönemde kentsel mekanlar ikincil mal üretimini sağlayan merkezlere dönüşmüştür. Tarımsal üretimin yapıldığı alanlarda teknolojinin kullanılmasıyla sulama, gübreleme ve seracılık gibi buna bağlı modern tarım girdilerindeki verimlilik artışı, kullanılmayan yoğun işgücü açığı ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda işgücü kentlere transfer olmuş, nüfus endüstriye dayalı ekonomik gelişme sürecinin bir parçası olarak, kentsel mekanlarda yoğunlaşmıştır (Tatlıdil, 1992:28-29). Ulaşım imkanlarındaki hızlı değişim ise kentler arasındaki mesafeleri kısaltmış, kent alanı olabildiğince genişlerken, büyük oranlarda nüfus artışı görülmüştür (Candan, Akbey, Başer, 2004:345). Bu durum, özellikle ekonomik açıdan yatırımın ve pazarın bulunduğu bu kentsel mekanları, ulusal sınırlarının yanında uluslararası alanda da ekonomik ilişkilerin merkezi konumuna getirmiştir (Tatlıdil, 1992:28-29).

Sanayi devrimi sonrasında kentlerde yaşanan genişlemenin bir diğer mekansal yansıması, 1945-1970 arasındaki dönemde görülen banliyöleşme süreci olmuştur. Bu sürecin başlangıcı, ulusal ölçekte merkezileşmiş olan kentlerin, ademi-merkezileşerek banliyöleşme yoluyla dışa doğru yayılması, kasabaların büyüyerek kentlere ve sonrasında metropollere dönüşmesi olarak kabul edilmektedir. Konut, ticaret, sanayi, eğlence ve dinlenme faaliyetlerinin gelişmesi, banliyölerdeki arsa fiyatlarının yükselmesine ve kentin içindeki arsa fiyatlarında nispi olarak düşüşler yaşanmasına ve toprak rantı farklılıklarının oluşmasına yol açmıştır (Smith, 2015:39). Bu süreç coğrafi farklılaşmayı gittikçe arttırarak, 1970'lerde hüküm sürece kentsel mekanın yeniden yapılandırılmasına zemin hazırlamıştır.

Ayrıca, toplum yapısının tarım temelli olmaktan çıkıp, sanayi üzerinde yükselmesiyle, çiftçiliğin yerini fabrika işçiliğinin almıştır. Eski kırsal işgücünün kent merkezlerine transfer olması, işgücüne önemli iş fırsatlarının doğmasına yol açmıştır. Yaşanan değişikliklerin etkisiyle düzenli olarak ücret geliri elde eden işgücü, fabrika işçiliğiyle mesleki anlamda sosyalleşme imkanı kazanmıştır. Bu dönem, modern sanayi toplumuna geçiş sürecinin önemli bir aşamasını oluşturmuştur (Güzel, 2005:281).

Sanayi devrimi sonrası dönem devletin uyguladığı politikalar açısından değerlendirildiğinde; 1929 Dünya Ekonomik Krizi'ne kadar Adam Smith'in temellerini attığı tüm kararların piyasa mekanizmasınca alınmasına dayanan liberal iktisat politikaları hakim olmuştur. Ancak kriz sonrasında bu politikaların yerini, J. M. Keynes'in⁸ piyasaya müdahale eden devlet modeliyle birlikte para ve maliye politikaları almıştır (Dinler;2012:452). İkinci Dünya Savaşı'nın son bulmasından itibaren, 1970'li yılların ikinci yarısına kadar merkezdeki ülkelerde Keynesyen teori, çevredeki ülkelerde

⁸ Keynes krizin nedenleri ile çözüm önerilere yer verdiği, 1936 yılında yayınlanan "İstihdam Faiz ve Paranın Genel Teorisi" adlı eserinde bu görüşü savunmuştur.

ise kalkınma iktisadına dayanarak yoğun bir şekilde ekonomiye müdahale edilmiştir. Devlet işsizliğe ve bölüşüm dengesizliğine karşı, piyasayı denetimi altında tutmuştur. Bu müdahalelere imkan tanıyan dinamikse, birikim sürecinin daha çok ulusal sınırlar içerisinde gerçekleştirilmesini savunan ithal ikameci sanayileşme modeli uygulamaları olmuştur (Aydın, 1999:3).

İthal ikameci kalkınma olarak da bilinen model, ithalatı kısıtlanan veya yasaklanan malların çok yüksek bir tarife duvarının arkasında sınırlı bir iç pazarda üretilmesinin desteklenmesi olarak açıklanmaktadır (Karunaratne, 1980:218). İthal ikameci sanayileşme, yurtdışında yapılan üretimin, uluslararası piyasalarla rekabet edebilecek seviyeye ulaşmaya kadar gerek dış ticaret politikaları gerekse çeşitli döviz kuru politikaları aracılığıyla korunmasını amaçlayan içe dönük bir sanayileşme politikasıdır. Bu amaçla ithalat üzerindeki gümrük vergileri, ithalatı sınırlayan kotalar ve bazı mallara konan ithal yasakları gibi önlemler alınmaktadır (Egeli, 2001:150). Böylece, bu politikanın uygulanmasında kullanılan mekanizmaların (girdi kaynakları, yüksek ithalat vergileri veya ülke içinde üretilen mallar üzerindeki tarifelerin azaltılması, döviz kuru farklılığı ve ihracat vergilerinin nihai olarak kaldırılması) gelişmekte olan ekonomilere gerekli sanayi deneyimi kazandırma konusunda yardımcı olduğu savunulmaktadır (Adewale, 2017:141). Bu modelde, öncelikle ağırlıklı olarak ithal edilen mamul tüketim mallarının imalatıyla yapılmakta, daha sonra aşağı yukarı hızlı ve başarılı bir şekilde, üretimin yüksek aşamalarına, yani ara mallara ve makinelere doğru birbiriyle bağlantılı olarak ilerleme sağlanmaktadır (Hirschman, 1968:6).

İthal ikameci üretim modelinin kentsel mekanlar üzerinde etkileri ise; üretimin ülke içinde çeşitlendirilmesi, metropol kentin daha da büyümesiyle kentin kendisine doğrudan bağımlı olan alt-merkezlerin oluşması, bu ilişkileri güçlendirecek altyapının kurulması (Ersoy, Şengül, 1997:72), nitelikli işgücü gerektiren sermayenin yoğun

Üretim merkezi bölgelerinde yoğunlaşması ve kentsel mekanlar arasında toplumsal eşitsizlikler yaşanması (Serter, 2013:68) yönleriyle ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, bu dönemin kentsel mekanlarını tanımlarken, özellikle toplumsal süreçlerle iktisadî süreçler arasında yer alan ilişkilerden yararlanılması yol gösterici olacaktır.

Bu ervede konu ele alındığında, toplumsal bir biçim olarak kentsellik, inşa edilmiş bir biçim olarak kent ve egemen üretim tarzı arasındaki ilişkiler arasında oluşmaktadır (Harvey, 2013:187). İktisadi süreçlerin Keynesyen yaklaşım çerçevesinde yürütüldüğü dönemde, kentler arasındaki mekansal iş bölümü belli bir tamamlayıcılığa dayanmıştır. Bazı kentler üretim merkezi niteliği kazanırken, diğerleri yönetim ya da dağıtım sürecinde rol oynamıştır. Keynescilik sonrası dönemde ise, kentler arasındaki iş bölümü bu kez tamamlayıcılık şeklinde değil, birbirleriyle belli bir rekabet içinde sürmektedir (şengül, 2009:52).

Son olarak, her yeni dönem, bir önceki dönemin yerel dinamikleri açısından belli bir etkileşim içinde yarattığı somut sosyo mekansal ilişki ve yapılanmalarından etkilendiği belirtmek yerinde olacaktır. Bu nedenle hem ülkesel hem de kentsel anlamda daha önce ortaya çıkan katmanların dikkate alınması gerekmektedir (şengül, 2009:52). Örneğin; sanayi devrimi sonrasında Fordist retim biçimi hakimken, küreselleşmenin getirdiği değişimlerle, Post-Fordist retim biçimi benimsenmiştir. Dolayısıyla, retim ilişkilerindeki değişikliğin etkisiyle, mekan da bu katmanlı yapı içinde yeniden biçimlendirmiştir.

1.2.4. Küreselleşme Döneminde Mekan

1970 yılına kadar Keynesyen İktisat Politikaları uygulanmış, ancak o sene yaşanan stagflasyon krizi sonrasında, Milton Friedman tarafından Monetarist İktisat Politikası adı verilen liberal politika savunulmuştur. Monetarist İktisat teorisini, arz yönlü ekonomi ve rasyonel beklentiler vb. gibi yeni makro iktisat teorileri takip etmiştir. Birbirinden bazı küçük farklarla ayrılan bu görüşlerin tümü, neoliberal görüşler olarak ifade edilmekte olup, esas olarak devletin piyasa mekanizmasına müdahale etmemesini öngören, liberal temelli politikalar olarak bilinmektedir (Dinler;2012:452).

1970'li yılların başında yeni iktisat teorilerinin yanında üretim biçiminde de değişimler başlamıştır. Verimlilik artışlarındaki yavaşlama, Doğu Asya ülkeleriyle rekabet etmenin getirdiği baskıdaki yoğunluk, çalışan işgücünün refah artışlarındaki yavaşlamalara direnmesi gibi etkiler, merkez olan ülkelerin iktisadi politikalarında önemli boyutta farklılıklara yol açmıştır. Bu durum, sanayi burjuvazisince üretimin biçiminin (Fordizm) sorgulanmasına, üretimde maliyetlerin düşürmesine, devletin uyguladığı korumacılık politikalarını etkisiz hale getirmeyi amaçlayan yaklaşımını benimsemesine ve bunun sonucu olarak da imalat sanayinde üretim biçimi yeniden yapılandırılmasına yol açmıştır (Aydın,1999:18). Böylece, Fordist üretim anlayışının hakimiyeti yerini Post-Fordist üretim anlayışına bırakmıştır. Yeni teknolojilerden yararlanan ve esnek üretim adı verilen bu yeni merkezîyetçi üretim biçimi, niş pazarlara yönelik tasarım ve ürün karışımı olarak ortaya çıkmıştır. Post-Fordist üretim biçiminde, üretimin tek bir tesis olarak büyük fabrikalarda yoğunlaştırıldığı ölçek ekonomileri yerine kapsam ekonomileri benimsenmiş, işçilerin yeni beceriler edinmeleri ve sorumluluklar almaları beklenmiştir (Morley, Robins, 2002:27).

Diğer taraftan teknolojik gelişmelerin yaşandığı bu dönemde, küreselleşme eğilimleriyle birlikte sermaye ve mal akımlarının küresel boyuta ulaşmıştır. Ekonomi ve ticarete liberalleşmesiyle uluslararası sermaye hareketliliği artmıştır. Bu dönemde rekabet kavramı ise uluslararası ekseninde şekillenmiştir. Uluslararası rekabetin ön plana çıkması kentsel mekanları yeniden şekillendirmiştir. Kent merkezlerinde yoğun biçimde çok uluslu şirketler yer almıştır. Bu durum kent merkezinde ve çevresinde spekülasyon amaçlı gayrimenkul artışlarına, yeni ofis gökdelenleri inşasına, yüksek kaliteli altyapı, konut, kültürel ve eğlence yönlü alanların oluşmasına neden olmuştur (Akarçay, Suğur, 2016:805).

Yeni düzende kentler, sosyal yaşam döngüsü hızlı bir şekilde işleyen, yaşamın motorize gücünü hızıyla akışkanlık oluşturan ve küresel etkilerin derhal karşılık bulduğu yerleşim alanlarına dönüşmüştür. Başka bir ifadeyle kent, sınırların silikleştiği, zamansal ve mekansal olan belirleyicilerin gücünün azaldığı, kontrol edilemeyen ve hızla yayılan ilişkilerin merkezi konumundaki bir gerçeklik olacak şekilde yeniden biçimlenmiştir (Aytaç, 2017:2).

Dolayısıyla küreselleşme bir yandan üretim biçimindeki değişimle üretim mekanlarını diğer taraftan kentsel mekanları dönüştürmüştür. Tezin konusu kapsamında, küreselleşme ve mekan kavramı arasındaki karşılıklı ilişkinin ortaya konması açısından, ilerleyen bölümlerde daha detaylı bilgilere yer verilecektir.

1.2.4.1. Küreselleşme

Küreselleşmeyle ilgili olarak literatürde çok sayıda tanım yer almaktadır. Roland Robertson'a göre; dünyanın sıkıştırılması ve bir bütün olarak dünya bilincinin yoğunlaşmasıyla homojenleştiren kültürel bir olgudur (Robertson, 1992:8). Leslie Sklair (1991) ve Tony McGrew (1992); dünya çapında kültürel, politik, demografik ve ekonomik değişimlerin karmaşık bir birleşimi (Smith, Timberlake, 1995:290) olarak

tanımlamaktadır. Yeldan ise; “ulusal ekonomilerin dünya piyasalarıyla eklemlenmesi ve bütün iktisadi karar süreçlerinin, giderek dünya kapitalizminin sermaye dinamikleriyle belirlenmesi” şeklinde açıklamaktadır (Yeldan, 2013:13).

Thomas Khocherry’e göre, yukarıdaki tanımlardan farklı olarak küreselleşme sömürgecilikle başlamıştır. 16. yüzyılda Avrupalılar, Avrupa’da hızlı bir nüfus artışı yaşanması sonucu başka kıtalara göç etmiş, göç ettikleri yerde bulunan yerlileri zorla köleleştirip, toprakları istila ederek ve kaynakları sömürerek zenginlik sağlamışlardır. Küreselleşmeyle birlikte de çok uluslu şirketler aynı anlayış içinde sömürgeciliğin sürdürülmesine yardımcı olmuştur (Kaya, Talas, 2003:92).

Diğer taraftan Stiglitz; küreselleşmenin serbest ticareti engelleyen sebepleri ortadan kaldırarak ulusal ekonomileri daha fazla bütünleştireceğini, bunun da iyi yönde bir güç olarak kullanılabileceğini, böylece dünyada toplumun bütün kesimlerini, özellikle de fakirleri zenginleştirebilecek bir potansiyel sağlayacağı görüşündedir. Ancak, bu etkinin oluşması için küreselleşme politikalarının yürütülmesi sırasında özellikle uluslararası ticari anlaşmaların ve gelişmekte olan ülkelere dayatılan düzenlemelerin detaylıca incelenmesi gerektiğinin önemini vurgulamaktadır (Stiglitz, 2002:9).

Bu aşamada küreselleşmenin farklı tanımlamalarının yapıldığı görülmekle birlikte, bu tanımların ortak noktası; birçok farklı sürecin karmaşık bir sonucu olan küreselleşmenin (Jessop, 2005:268), dünya ekonomik düzeninin ve uluslararası üretim ve dağıtım sistemlerinin yeniden düzenlediğidir (Smith, Timberlake, 1995:290). Küreselleşme bilgi, meta, finans, sermaye, enformasyon ve kültürel ürünlerinin yayılma hızı ve akışkanlığı sonucu sınırları yok ederek, dünya üzerinde birbirinden tamamen bağımsız ve izole bir varoluş imkanını ortadan kaldırmıştır (Şen, 2008:154). Bunun sonucunda zaman ve mekan kavramları dönüşmüştür. Giddens bu dönüşümü, zaman-

mekan ayrılması kavramıyla açıklamaktadır. Bu kavram, uzak mesafeler arasında meydana gelen olayların şekillendirdiği yerel olayların birbirini etkilemesiyle, dünya çapındaki sosyal ilişkilerin yoğunlaştığını ve sosyal ilişkilerde yerellik olgusunu aşarak zaman ve mekan kavramlarının yeniden yapılandırıldığını anlatmaktadır (Robinson, 2007:134).

Ayrıca küreselleşme, ulusal ekonomilerin dünya ekonomisiyle serbestlik temelinde bütünleşmesini gerektirmiştir. Bu durum ulusal ekonomik politikaların önemi azalması, onun yerine Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşlarca sunulan politikaların ön plana çıkmasıyla sonuçlanmıştır (Harvey, 2006:145). Bu doğrultuda, siyasal, ekonomik ve toplumsal yaşam üzerinde yapılacak düzenlemelerde ulus devlet egemenliği sınırlanmıştır.

Yine bu dönemde, uygulanan politikalarda refah devleti yaklaşımından uzaklaşmış ve onun yerini, piyasa mekanizmasını ön plana çıkaran, temel ekonomik felsefesi neoliberalizm üzerine kurulan Yeni-Sağ⁹ politikaların aldığı almıştır (Şengül, 2009:84). Liberalizmi canlandırma amacı taşıyan neoliberal iktisat analizleri de temel olarak bireysel özgürlük ve girişimciliğe dayanmaktadır. Liberal düşüncenin ekonomik unsurları (piyasaları ve takası), politik unsurları (kurala bağlı, şartlı devletler) ve sosyolojik unsurları (tüccar ve üretken sınıflar, serbest emek, girişimci bireyler, geleneksel olmayan yaşam biçimleri, mobilite) bulunmaktadır (Storper, Scott, 2016:6).

⁹ Yeni-Sağ anlayışı içinde kavrayışa aracılık eden çerçeve kamu tercihi kuramı (public choice theory) olmuştur. Keynesyen dönemin büyük ölçekli bürokratik örgütlenme modeli, küçük parçalara ayrılarak daha da önemlisi birbiriyle rekabet ederek hale getirilerek disipline edilmiştir. Bu nedenle birbiriyle yarışan devletler ve yerel yönetimler anlayışı, Yeni-Sağ devlet modelinin önemli özelliklerinden biri olmuştur (Şengül, 2009:84).

Bu ana akım iktisat yaklaşımı, serbest piyasa ekonomisi ve uluslararası sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasıyla dışa açık ekonomilerin, dünya ekonomisiyle bütünleşmesine yönelik yeniden yapılanma politikalarının uygulanmasını savunmaktadır (İncekara, Mutlugün, 2016:358). Böylece, uzun dönemde büyüme oranlarında artış olacağını, bu büyümenin etkisinin toplumun bütününde bir gelir artışı şeklinde ortaya çıkacağını ve bunun sonucunda yoksulluk oranının gerileyeceğini ileri sürmektedir (İncekara, Mutlugün, 2016:358). Bunu sağlayacak mekanizma ise aşağıya damlama etkisi (trickle-down effect) olarak sunulmaktadır. Neoliberal yaklaşımında yer alan bu aktarım mekanizmasının işlemesi için sermaye lehine politikalar belirlenmesi gerekmektedir. Bu mekanizmanın, toplam çıktı talebinden, çalışanların talebine, karlardan ücretlere, büyümeden istihdama kadar bütün süreçlerde işleyeceği, gelir sermaye lehine dağıldığında, ekonomide büyüme ve yatırım yanlı bir etki görüleceği ve bu etkinin tabana yayılarak toplumsal refahı da arttıracacağı iddia edilmektedir¹⁰ (Tcherneva, 2014:49).

Ayrıca neoliberal politikaların hakimiyetinde serbest piyasa ekonomisi yaklaşımının benimsenmesi nedeniyle, devletin rolü önemli bir değişime uğramıştır. Bu yeni düzende devlet, üreticiyi ya da tüketiciyi korumak amacıyla piyasa fiyatlarına müdahale etmek yerine, fiyatların piyasa ortamında oluşturma, hem üretici hem de tüketici kararında optimaliteyi sağlama amacıyla kurumsal bir çerçeve oluşturma ve kural koyma görevini üstlenmiştir. Bu dönemde gümrük sınırlamaları her türlü ithalat-

¹⁰ Ancak Tcherneva'ya göre, bu mekanizmada ilk olarak yüksek ücretli ve yüksek becerileri çalışanların, en son ise düşük ücret ve düşük becerili çalışanların gelirleri artmaktadır. Bu durumda yukarıdan aşağıya damlama (trickle-down) etkisi başarısız olduğundan, ileri sürülen görüşün aksine yoksulun daha da yoksullaştığı sonucuna ulaşılmaktadır (Tcherneva, 2014:49).

ihracat engellerini kaldırılmasıyla dış ticarete serbestleşme gerçekleştirilmiştir. Devlet uyguladığı politikalarla özelleştirme, finansallaşma, krizlerin manipülasyonu ve yeniden dağıtımda önemli rol oynamıştır (Harvey, 2006:145).

Bu dönemde devlet her ne kadar neoliberal politikalar nedeniyle piyasaya doğrudan müdahale etmese de, piyasanın işleyişinde ortaya çıkan eksiklikleri gidermek amacıyla dolaylı müdahalelerde bulunmuştur. Örneğin, küresel finans krizi döneminde, bankaların çökmesini önlemek ve finansal piyasaların kaybettiği güvenin geri kazanılması için devletin yoğun müdahalesi gerçekleşmiştir. Özellikle sermaye enjeksiyonu için hazine borçlanması ve varlıkların satın alınması yönünde desteklerle piyasaya müdahale etmiştir (Gough, 2011:53)¹¹.

Neoliberal politikalarla devletin borçları üstlenmesi, O'Connor'ın devlet maliyesi krizinde, küresel finansal birikim kapsamında şekillenen borç ekonomisini akla getirmektedir. Diğer bir ifadeyle, devlet borçlanma aracılığıyla finans sermayeyi doğrudan, reel ve ticari sermayeyi ise dolaylı olarak desteklemekte, finans sermayenin kurtarıcılığını yapmaktadır (Gürkan, 2015:47,48). Öyleyse, Schumpeter'in vergi olarak tanımladığı devletin 1970'lerde yüksek borçlanma oranlarıyla borç devletine, günümüzde tüm borçları birleştirilerek toplulaştırılmasıyla, konsolide devlete dönüştüğü şeklinde yorumlanmak doğru olacaktır (Streeck, 2016). Bu durum, neoliberal

¹¹ Devletin bu şekilde borçları üstlenmesi durumu, aynı zamanda devlet aracılığıyla gerçekleştirilen, zaman satın alma hamlesi olarak görülmektedir. Burada zaman satın almak, para harcanma şartının bulunmadığı, gerçekleşmesi an meselesi olan bir olayı engelleyebilmek için geciktirmek anlamına gelmektedir. İkinci Dünya savaşından sonra demokratik kapitalizmin krizinin zaman satın alma yoluyla ötelenip uzatılması, kapitalist gelişmede çığır açacak “finansallaşma” olarak adlandırılan süreç ile bağlantılı olduğu görülmektedir (Streeck, 2016).

politikaların etkisiyle ekonominin yeniden yapılandırılması sürecinde, devletin rolündeki değişimi net bir biçimde ortaya koymaktadır.

Küreselleşmeyle birlikte, sanayi sermayesi birikimi yerine finans sermayesi birikimi hızlanmış ve bu durum sermayeyi giderek daha sınır tanımaz bir hale getirmiştir. Bu dönemde, sanayileşmenin ekonomik büyüme ve kalkınmanın motoru olduğu varsayımının artık geçerli olmadığı kabul edilmiştir (Smith, Timberlake, 1995:290-291). Dünya ölçeği boyutunda finansal varlıklarla yapılan işlemler hızlı bir şekilde arttırmış ve finans piyasalarında gerçekleştirilen işlem hacmi reel ekonomi gereklerini çok büyük oranda aşmıştır. Finansal aktifler rantın optimize edilmesi adına, dünya çapında para sistemlerinin arasında sürekli olarak hareket halinde olmuştur (Demir, 2011:3-4). Finans piyasalarındaki işlem hacmi yüksekliği, finansal hizmetlerde yeni yöntemler ve yeni piyasalar yaratmıştır. Bu gelişmeler ticari, örgütsel ve teknolojik yeniliklerin hız kazanmasında itici güç olmuştur (Harvey, 2014:170). Finans piyasalarında yaşanan gelişmeler, finans sermayeyi birikimin itici gücü olarak kilit bir rol oynar duruma getirmiştir (Demir, 2011:3). Öyle ki, banka bilgisayar ağları, türevlerin ve buna bağlı spekülasyonlarla giderek artan finansal işlemler sonucu büyük birikim oluşmuş ve birikim “*finansal kitle imha silahları*” şeklinde adlandırılacak kadar büyümüştür (Chakravartty, Schiller, 2010:674).

Özetle, küreselleşme sürecinde yaşanan bütün bu dönüşümleri Tekeli'nin (Tekeli, 2016:332) kavram çiftleri aracılığıyla; “*sanayi toplumundan bilgi toplumuna, Fordist üretim biçiminden esnek üretim biçimine, ulus devletler dünyasından küreselleşmiş dünyaya, modernist bir zihniyetler dünyasından postmodernist bir zihniyetler dünyasına geçiş*” şeklinde dört boyut üzerinden değerlendirmek, değişimin etkilerini anlamak açısından oldukça önemlidir.

1.2.4.2. Küreselleşmenin Mekan Üzerindeki Etkisi

1970'lerden itibaren zaman ve mekan köklü değişiklikler geçirmiş; telekomünikasyon, yüklerin uçakla taşınması, otoban, tren yolu ve okyanus üzerinden konteynırların nakliye edilmesi, vadeli işlemler piyasasının gelişmesi, elektronik bankacılık ve bilgisayar ortamında yürütülen üretim sistemleriyle birlikte dünya bir anda çok küçük bir hal almıştır. Küreselleşmeyle birlikte toplumsal eylem üzerine düşünüldüğünde, zaman ufukları daha da kısalmış “*zaman-mekan sıkışması*” ortaya çıkmıştır (Harvey, 2012b:158,159).

Böylece, herhangi bir tarihsel bağlantısı bulunmayan, toplumsal süreçlerdeki pasif yapısıyla Öklid geometrisi temelinde anlaşılabilen mekansallık, küreselleşmenin etkisiyle ağsallık geometrisiyle birlikte katılığını kaybetmiş, esnek bir mekansallık niteliği kazanmaya başlamıştır (Tekeli, 2016:332).

Sermayenin uluslararası hareketliliğine engel olan sınırlamaların azaltılmasıyla serbestleşme sağlanmış, ulusal kimliklerin bulanıklaşmış, uluslararası olma kimliğinin ön plana çıkmış, faaliyet alanlarının ulusötesi olmuş, farklı sermaye çeşitleri aynı sermaye grubu içinde iç içe geçmiş ve son olarak sermayenin yoğunlaşma ve merkezileşme derecesi giderek yükselmiştir (Arın, 2013:134-135). Sermayenin büyük ölçüde hareketli olması, onu hareketsiz ve belirli faaliyetlere ve firmalara bağlı olmaktan çıkarmıştır. Bu dönemde sermaye, transfer edilen bir kaynaktan daha fazlası olarak teknoloji ve örgütsel yapıların aşamalı olarak geliştirildiği, örgütsel süreçlerin sermaye birikimi için farklılaştırıldığı ve meşrulaştırıldığı kurumsal bir sistem oluşturmuştur (Abeysekera, 2008:17).

Bu gözlemden hareketle Hopkins ve Wallerstein (1986), Geref ve Korzeniewicz (1990), Porter (1990) ve Dicken (1992), tarafından yapılan çalışmalar günümüz dünya ekonomisinin temel örneklerinden biri olan küresel emtia zincirleri kavramını

üretmiştir. Bu zincirler, hammaddelerin çıkarılması, endüstriyel işlem, ihracat ve nakliyenin çeşitli aşamaları ve nihai ürünlerin piyasaları dahil olmak üzere, ürünlerin üretimi ve dağıtım aşamalarında önemli noktalar olarak hizmet veren birbiriyle bağlantılı bir dizi düğümden meydana gelmiştir (Smith, Timberlake, 1995:291). Firmaların yeni ürünler ve pazarlar, yeni teknolojiler, yeni alanlar ve yeni süreçler içinde kar arayışının olduğu bu ekonomik yapı sermaye birikiminin doğasını değiştirmiştir (Abeysekera, 2008:17).

Bu dönemde, sanayi devrimi sonrasında ithalat kotalarıyla kurulan kaleler kaldırılmış, 1970'lerde gelişmekte olan ülkelerin ithalat ikamesinden ihracata yönelik stratejilere geçilmiştir. İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin en önemli göstergesi, ithal ikame stratejisini karakterize eden kısıtlamanın yerini teşviklerin alması olmuştur. Teşvikler, ölçek ekonomilerine ulaşmayı engelleyen çeşitli dezavantajların üstesinden gelmek için sanayi sübvansiyonları vermenin doğrudan bir yolu olarak görülmüştür. Gelişmekte olan ülkelerdeki imalat sanayilerine yönelik finans ve kredi kurumlarının iyileştirilmesi, altyapı tesislerinin genişletilmesi ve işgücü eğitimi için sübvansiyon sağlanması teşvik edilmiştir (Karunaratne, 1980: 218-220). Aynı şekilde, serbest ticaret bölgesi olarak vergi tatilleri ve sübvansiyonlu kredi imkanları gibi çok sayıda mali teşvik uygulanması, ucuz işgücü ve kaynakların serbestçe sömürülmesi amacıyla işçi cenneti bir sanayi bölgesi oluşturulması, el koyma riskine karşı anayasal ve yasal garantiler sunulması ve siyasi istikrar vurgusunun yapılması aracılığıyla da ihracata dayalı sanayileşme politikaları uygulanmıştır. Ancak bu teşvikler, büyümenin gelişmiş ülkelerin refahının bir yansıması haline gelmesine ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere daha bağımlı olmasına yol açmıştır (Karunaratne, a.g.e, 221-222).

Diğer taraftan, sermayenin küresel düzlemde hareketliliğini arttırma arayışları, devletin uluslararasılaşmasıyla ulus devlet aşındırılmış, ancak devlet yok olmaktan ziyade dönüşmüştür. Bu dönemde, tarihsel olarak ulusal ekonominin yerel refah ve istihdamını sağlayan, yıkıcı dış güçlere karşı koruyucu olan devlet, artık yerel ekonomiden dünya ekonomisinin gereksinimlerini karşılamak, aynı zamanda OECD, IMF, AB gibi uluslararası kuruluşlarla bilgi ve prensipler konusunda ulus-ötesi bir oydaşma içinde olmak zorunda kalmıştır (Burnham, 2000:168).

Aynı şekilde, kent mekanları da ulus-devletin bir parçası olmak yerine küresel ölçekte hareket halinde olan sermayeyi kendi ülkelerine çekebilmek amacıyla, projeler geliştiren bir yerellik yaklaşımına geçiş parçalarına dönüşmüştür. Bu değişim en çarpıcı etkisini; yeni yerel yönetim anlayışıyla birlikte kolektif hizmetleri sağlamaktan uzaklaşan, onun yerine sermaye taleplerine duyarlı hale gelerek büyümeye önem veren kentlerin ortaya çıkmasıyla göstermiştir (Şengül, 2009:84). Mekansal ilişki açısından, ulus-devlet, bölgeselleşme ve yerelleşme üzerindeki artan vurgu nedeniyle ulusal egemenliğini, bölgeler ve kentlerle paylaşmak zorunda kalmıştır (Keleş, 2010:53-55). Kentsel yapıda yaşanan değişimin önemli bir kaynağı da firmaların kendi içinde ve aralarında olan ekonomik ilişkilerdeki değişim olmuştur. Özellikle, telekomünikasyon ve teknolojinin yoğun olarak kullanıldığı faaliyetler, küresel rekabet yaşanan mekansal değişikliklere katkıda bulunmuştur (Anas, Arnott, Small, 1998: 1427).

Küresel ekonomi bağlamında ulus devlet bir yandan yerini ulus aşırı yapılanmalara bırakırken, diğer yandan kapitalist dünya sistemini güçlendirmektedir. Günümüzde toplumsal ilişkiler, ulusal ve ulus aşırı mekanların inşa edilmesi yoluyla, farklı mekansal düzeylerde yeni bir diziliş içerisinde şekillendirilmeye çalışılmakta, böylece toplumsal ilişkiler yeniden ölçeklendirilmektedir. Bu ölçeklendirme ise farklı mekansal ölçeklerde devleti ve ekonomiyi içine alan toplumsal ilişkilerin (küresel

dünyadan aileye kadar) dönüştürmektedir (Bayırbağ, 2006:55). Örneğin, küresel sermaye yollar, limanlar, havaalanları ve kanallar gibi altyapı tesislerinin inşası ve bakımının yanı sıra, alt sınıf sınıflarının polislik ve gözetimini gerektirirken, sırayla şehre işgücü (özellikle yoksul göçmen işçiler) barınma, sağlık, eğitim, ulaşım ve refah hizmetleri dahil olmak üzere toplumsal yeniden üretim için büyük ihtiyaçlar üretmektedir (Brenner, 1998:3). Yeni düzen içinde kentler, bir yandan mülksüzleştirme ve yerinden etme yoluyla, sermaye sahipleri için bir yandan artı değer üretirken, diğer yandan artı ürünün soğurulmasında aracı rolünü üstlenmiştir (Harvey, 2015:45).

Ayrıca, küreselleşmenin etkisiyle sanayi toplumdaki tek merkezi olan metropoliten kentlerinin yerini, her bir parçası küreselle bağlantılı olan büyük bir alana yayılmış, çok merkezli kentsel bölgeler almaya başlamıştır. Bu yeni oluşum John Friedmann tarafından 1986 yılında kullanılan “*Dünya Kenti*” kavramıyla karşılığını bulmaktadır. Dünya kentleri olarak anılan bu kentler, küreselleşmeyle birlikte dünyanın her yerinden mobil olan mal, bilgi, sermaye ve insan akışında tercih edilerek küresel merkez şeklinde biçimlenmiştir. Friedmann’a göre bu mekanlar, uluslararası sermayenin yoğunlaştığı ve birikimin gerçekleştiği mekanlar olmuştur (Güllüpınar, 2012:23). Nitekim, bir kentin küresel yatırımları çekme kabiliyeti, onun dünya şehirleri sırasındaki yerini belirlemektedir. Ayrıca, teknolojik yeniliklerden ve politik değişimlerden kaynaklanan dış şokları absorbe edebilme kabiliyeti de sıralamanın oluşturulmasında bir değişken olarak kabul edilmektedir. Bir kent, dünya kentleri listesine girebilmekte, bu listeden çıkabilmekte veya sıralama içinde yerleri değişebilmektedir (Smith, Timberlake, 1995: 292-293).

Sassen'in (1991) küresel yeniden yapılanma ve dünya kentlerinin rolü hakkındaki açıklamaları, hem çevre hem de merkez güçleri içeren değişiklikleri kavramsallaştırmaktadır. Üretim faaliyetleri bir taraftan dünya üzerinde giderek daha

uzak yerlere dağılıyorken diğer taraftan küresel üretim sisteminin kontrolü altındaki çeşitli fonksiyonlar birkaç küresel şehirde yoğunlaşmaktadır (Smith, Timberlake, 1995: 292-293). Coğrafi açıdan, dünya kenti ya da küresel kent-bölgeleri, sermayeyi, işgücünü ve sosyal yaşamı yoğun bir biçimde kutuplaştırarak kümelemekte ve çok uzaklara yayılmış olan ulusötesi ilişkileri meydana getirmektedir. Bu durumda küresel kentler, teknolojik olanakları yüksek, uluslararası sermaye tarafından geliştirilmiş ya da dönüştürülmüş, yatırım değerleri yüksek, gelişmiş iletişim-ulaşım teknolojileri bulunan ve diğerler kentlerle iletişim halinde olan kentlerdir (Scott, 2004:27). Bu küresel kentlerin ayırt edici özellikleri; dünya ekonomisinin örgütlenmesinde yüksek derecede yoğunlaştırılmış kontroller, öncü ekonomik sektör olarak üretim sektörünün yerini alan, finans ve uzmanlık hizmeti veren şirketler için kilit rol oynama, bu öncü sektörde inovasyon üretimi sağlayan üretim bölgelerinin olması ile üretilen ürünler ve yenilikler için bir pazar olması sayılabilmektedir (Smith, Timberlake, 1995: 292-293).

Kentsel mekanlar, küreselleşme sürecine tüketim toplumunun gereksinimlerine uygun olarak eklenmiştir. Kamusal alanlarda, gündelik hayatta sosyal ve mekansal pratikleriyle dönüşerek, tüketim toplumunun sahnesi haline gelmiştir. Günümüzde, kentlerin de birbirleriyle rekabet etmeleri onları diğerlerinden ayıran birer kimlik edinmeye ve imaj oluşturmaya zorlamıştır. Bu açıdan kentler “*marka kent*” olarak küresel kent ağında yer almayı hedefleyerek, markalaşma yarışına girmişlerdir. Bu markalaşma süreci küresel mimari dil nedeniyle kentleri aynılaştırmıştır. Bu süreçte kent ona değer katan kültürel varlıklarını birer metaya dönüştürüp hızlı bir şekilde tüketerek, oteller, alışveriş merkezleri, temalı parklar ve spor amaçlı yapıların inşaa edilmesine sahne olmuştur. Bunun sonucunda ise kent, yüz yıllar boyunca oluşturduğu fiziksel, sosyal ve kültürel birikimini gün geçtikçe daha fazla yitirip, küresel ekonomik şartlar altında daha fazla anonimleşerek kimliğini yok etmiştir (Bırol Özerk, Akgün

Yüksekli, 2011:86-88). Bu yapı içinde birikimin beşiği, zenginliğin yeri ve tarihsel mekanın merkezi olan kent parçalanmıştır (Lefebvre, 2014:81).

Küreselleşme kentsel mekanlarla birlikte üretim mekanlarını da biçimlendirmiştir. Ulus devletin sınırını aşarak ticaret ve sermaye akışkanlığını hızlandırılması yeni üretim biçimleriyle desteklenmiştir. 20. yüzyılın merkezi üretim mekanlarında, kitlesel üretime dayalı Fordist birikim rejimi yerine, esnek birikim rejimi olan Post-Fordist üretim biçimine geçilmiştir. Post-Fordist eğilimlerin ortaya çıkmasını yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin uygulanması hızlandırmıştır. Bu yeni üretim biçimi, bir yandan emeğin üretim sürecindeki rolünü ve yapısını esneklik ve iş bölümüne dayalı olarak değiştirirken, diğer yandan sosyal yapıyı şekillendirmiştir (Eraydın, 1997:2-3).

Bu dönemde Fordizm döneminde önemli rol oynayan üretim kapasitesi daha az önemli hale gelmiş, özel talep, üretim yönetimi için belirleyici faktör olmuştur. Bu gelişimsel değişim, “*üreticinin pazarından tüketici pazarına doğru bir değişim*” olarak tanımlanmıştır (Sucháček, 2011:320-321). Emek sürecinin tekniklerinde ve yapısında önemli değişimler yaşanmıştır. Bu süreçte, ilk göze çarpan eğilim ise, üretimin adem-i merkezî yapısı olmuştur. İş gücünün mekanda desantralizasyonu, aynı firma içinde fabrikaların daha küçük üretim ölçeklerinde bölünmesine ve küçültülmesine, ürün döngüsünün fabrikalar arasında gerçekleşmesine ya da standart parçaların daha küçük birimlerce (firma dışı küçük firmalar ya da atölyeler de olabilir) üretilebilmesine yol açmıştır. Bu durum, aynı zamanda iş gücünü kitlesel olarak bir araya getiren fabrikaların gücü azaltarak, iş gücünün kontrolünü kolaylaştırmıştır (Arın, 2013:57). Aynı şekilde işverenler, iş gücü piyasaları, ürünler ve üretim kalıpları bakımında esnekliğe dayanan bu birikim modelinde, piyasa dalgalanmaları, yoğunlaşan rekabet ve daralan kar marjlarıyla sendikaların gücünü zayıflatmış, işsiz kalan ya da eksik istihdam edilen işçilerden oluşan iş gücü fazlalarını kullanılarak, örgütsüz, güvencesiz ve

kuralsızlaşmaya uzanan daha esnek çalışma rejimleri ve iş sözleşmelerini kabul ettirmeye çalışmışlardır (Harvey, 2014:170-171). Esnek uzmanlaşmayla kademeli aşamalardan oluşan üretim, karşılıklı bağımlılık ilişkisi içeren ağ yapısına dönüşmüştür. Böylece bir firmanın hem yerel üretim içinde yer almasına, hem de küresel üretim ağının bir parçası olmasına giderek daha çok rastlanmıştır. Esnek uzmanlaşma rekabeti arttırırken, eş zamanlı olarak karşılıklı bağımlılık olgusunu da ortaya çıkarmıştır (Eraydın, 1997:2-3).

1990'ların ikinci yarısından itibaren imalat ve hizmetler sektöründe olduğu gibi birçok ekonomik aktivitenin eğilimi olan yoğun bölgesel kümelerin ya da yığılmaların bir araya yoğunlaşması giderek artmıştır. Bu durum, bir parça modern kapitalist sistemin Post-Fordist dönüşümü bağlamında, küresel ekonomik rekabet anlayışına bir cevap olarak görülmektedir. Çünkü kümelenmeyle firmaların coğrafi yoğunlaşmasının oluşturduğu mekansal yakınlık, birçok firma için mal tedarik aşaması, donanımlı fiziki altyapıya erişim, yoğun yerel iş gücü pazarlarının oluşumu ve vasıflı iş gücüne ulaşma, teknolojik bilginin yayılması yönleriyle rekabet avantajını arttırmaktadır (Scott, 2004:29-31). Yığılma bölgeleri aynı zamanda coğrafi bölgenin içinde yürütülen faaliyetler kapsamında birbirleriyle iş birliği ve karşılıklı etkileşim içinde, hızlı bir gelişim göstermektedir. Başka bir ifadeyle, bu yığılma bölgelerinin yarattığı pozitif dışsallıkların etkisiyle yaşanan verimlilik artışları, ekonomik gelişmeyi hızlandırıcı etki yaratarak (Tekeli, 2016:333-334), örgütsel değişimlerin ortaya çıkması, bölgesel kalkınmayı da olumlu etkilemektedir (Morley, Robins, 2002:30).

Bu dönemde yaşanan neoliberalizmin coğrafi ekonomik projesi kapsamında, mekansal örgütlenmelerde derin bölüşümler ortaya çıkmaktadır (Brenner, 2006:314). Çağdaş kapitalizmin mekansal matrisi, küreselleşme ve yerelleşmeye yönelik eğilimleri birleştiren yeni mekansal dağıtım biçimlerini, birikimin değişen örgütsel yapısını ve

özellikle de yeni birleşik kurumsal entegrasyon ve parçalanma modellerini yansıtmaktadır (Morley, Robins, 2002:30). Birim mekanı açıklamaya yarayan sınır kavramının ortadan kalkması mekanı algılayış biçiminde de önemli değişikliklere yol açmaktadır (Eraydın, 2001:370). Bu değişimleri, sanayi döneminin fiziki mekanlarından soyut mekanlara geçişin bir yansıması olarak görmek mümkündür.

Sanayi ekonomisi iktisadî faaliyetleri, sermaye birikiminin yoğunlaşması sürecinde doğrudan ilişki olarak fiziki mekanda gerçekleşmekteydi. Diğer bir ifadeyle sanayi üretiminde sermaye elle tutulur bir şekilde tarımsal arazide, fabrikalarda, kiralanabilir yerleşim yerlerinde ve bankalarda yoğunlaşmakta, direkt olarak mekansal bağımlılığı bulunmaktaydı. (Candan, Akbey, Başer, 2004:345). Kapitalizm ve neo-kapitalizm ise sermayeyi soyut mekan üzerinde biriktirmiştir. Bu soyut mekan, otoyolları, havaalanlarını, enformasyon ağlarının da kapsayarak bankaların, iş merkezlerinin, büyük üretim birimlerinin, devasa ağları üzerinde şekillenmiştir (Lefebvre, 2014:81).

1970'lerden beri küresel kapitalizmde güç dengeleri finans sermaye lehine değiştirmiştir. Finansal sistemin gelişmesiyle risklerin daha geniş bir sepete dağıtılması ve fonların iflas eden şirketin bölge ve sektörlerden süratle kaçarak karlılığa yönelmesi mümkün hale gelmiştir. Bunun sonucunda, bağımsız ve özerk, parasal ve mali krizlerin patlak vermesi ihtimali, 2008 krizinde olduğu gibi, eskiye göre çok daha yüksek oranlara ulaşmıştır (Harvey, 2014:188,189). Ayrıca mekanların arasındaki bu akışkanlık; döviz kurlarının iniş çıkış hızı, para ve sermayenin çok hızlı akışkanlığının etkisiyle küresel boyutlu finans piyasalarının dünya piyasalarında elde ettiği can alıcı güç, paranın satın alma gücünde yaşanan oynaklık, hepsi bir araya gelerek para, zaman ve mekanı toplumsal iktidarın iç içe geçen unsurları olarak açık bir şekilde bu sürecin oldukça problemlili kesişmeleri kapsadığını göstermiştir (Harvey, 2014:333). Bu

dönemde mekan, ekonomik, toplumsal ve politik alanları biçimlendiren ve aynı zamanda onunla biçimlenen bir ağ yapısına bürünmüştür.

1.2.5. Bilgi Çağında Mekan

Dijitalleşme, sanayi devriminden bu yana ekonominin en önemli gelişimi, büyümenin ve yeniliğin en büyük itici güçlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Olbert, Spengel, 2017:4). Elektronik desteklenen sibermekanda vücut bulan (Bauman, 2010:26) bilgi çağında, mekanın bir kısıt olma özelliği aşılmaktadır. Günümüzde kapitalizmin mekan rekabeti bağlamında ortaya çıkan siber mekanlar, kablolar ve telefon hatlarının bilgisayarlarla birleştirilmesiyle oluşmuştur. Bu sanal mekan, somut, fiziksel gerçeklikten değil, iletişim teknolojisinin ışığı ve elektronikten meydana gelmiştir (Jordan, 1999:2). Bununla birlikte, ağ yapısı içinde ortaya çıkan yeni teknolojik altyapı, kişisel enformasyon ve kimlik dahil olmak üzere siber güvenliğin sağlanmasını zorunlu hale gelmiştir. Bu dönemde siber güvenlik duvarlarıyla dijital verilerin korunması, bilgi güvenliği konusunda önemli rol oynamıştır.

Castells'e göre yeni enformasyon teknolojileri, kapitalizmin küreselleşmesinde katalizör görevi görerek, küresel araçsal ağlarla dünyayı birleştirmiş ve toplumsal yapıyı dönüştürmüştür (Castells, 2008:49,60). Dan Schiller, bilgisayar ve telekomünikasyon ağlarını kapitalizmin dijitalleşmesi olarak açıklamıştır. Schiller'e göre ise internet, gittikçe uluslararasılaşan bir pazar sisteminin merkezi üretim ve kontrol cihazını temsil ederek, kapitalist ekonominin küreselleşmesinde öncü bir rol oynamıştır (Meier, 2019:266). Bilgi otoyolunu açan ve küresel ağ toplumunu oluşturan (Robins, Webster, 2005:1) internet, siberuzam ya da sanal mekanlar olarak bilinen yeni iletişim, etkileşim ve dönüşüm ortamı olarak en önemli faktördür (Yıldız, Aleaddinoğlu, 2011:858-359). İnternet aracılığıyla kurulan iletişimlerde sabitlenmiş mekanlar yerine siber ağlar üzerinde belirli olmayan mekanlarda bir iletişim yolu sağlanmaktadır. Bu tür iletişimde

bir tür mekansızlaş(tır)ma, mekanın bilgisayar ekranının sanal dünyasının içine sıkıştırılıp nesneleştirilmesi, bir başka ifadeyle mekanın dijitalleşmesi söz konusudur. Bu durum gerçek mekanları yoğun biçimde tüketip, mekandaki mesafeyi ve mesafenin zamana muhtaç halini devre dışı bırakmaktadır (Çağan, 2007:139,140).

Bu yeni teknolojik gelişmeler, ara yüzlerle birlikte eylem-olay-mekan ilişkisi üçgeninde mekan deneyimini başkalaştırmaktadır. Sanal gerçeklik ve siber tektonik mekanlar, mekanın farklı boyutlara ulaşmasına ve yeni mekansal üretim öğelerinde belirli değişimlere yol açmaktadır. Sanal gerçeklik doğası gereği, fiziki mekandan koparılmış ve kişinin bedensel bağının bulunmadığı sanal bir mekan sunarken, siber tektonik mekan (arttırılmış gerçeklik), sibernetik öğelerle uzatılarak ve bedenün uzantıları şeklinde mekanın katmanlarına eklenmektedir (Kut, Aydınli, Erdem, 2013:23). Paul Virilio bu dönüşümü, *“Bu mekanın öğeleri mekansal boyutlardan yoksundur, anlık bir yayılmanın bireysel zamansallığı içine kazanmıştır. Bu noktadan sonra, insanları artık fiziksel engeller ya da zamansal uzaklıklar ayıramaz. Bilgisayar terminalleri ile video monitörlerinin birbirine bağlanmasıyla birlikte, burası ile orası arasındaki ayırım artık anlamsız hale gelmiştir.”* şeklinde açıklamıştır (Bauman, 2010:24). Sennett de bilgi ve iletişim ağlarıyla oluşan küresel şebekelerin, mekanın fiziksel boyutunun içinin boşaltılmasına sebep olduğu düşüncesindedir. Küresel şebekeler sermaye, bilgi, imge ve gösterge akışlarının mekanları iken, elektronik düğümler sanal gerçeğin mekanı olmuştur (Gibson, Murray, 2012:312).

McLuhan ise mekan ve zaman etkilerini neredeyse ortadan kaldıran elektrik (veya elektronik) teknolojileri aracılığıyla insanlar arasında bağlantının artması sonucunda dünyayı *“küresel köy”*e benzetmiştir (Gibson, Murray, 2012:312). Ancak bu köy, *“düzenleyici geleneği olan seçkin mekanların, anlam yüklü sürelerin ve sonuçların çözülmekte olduğu, çevrelerin kişiliksizleştirildiği, karşılıklı bağımlılıkların eritildiği,*

elektronik devreler ve entegral parçalarıyla doldurulmuş çevrelerin dünyası... zaman ile mekanın sonsuz deneysel konfigürasyonlarının bir alanı olarak yeniden tasarlanmıştır” (Aytaç, 2017:5-6). Küresel köyün ortaya çıkışı, kentsel mekanlarda da mekanın örgütlenmesini değiştirmiş, bu durum ortak alanların yalnızca dinlenme ve eğlence mekanlarına dönüşmesine sebep olmuştur. Yaşanan gelişmelerin etkisiyle oluşan yeni mekansal formlar, kültürel iletişimin azalması, kentlerdeki farklı kültürel gruplar arasındaki ayrımın artması ve insanların bireyselleşmesi sonucunda mekanın toplumla bağlarını koparmıştır. Bu durum yeni kent merkezlerinin önemini görece olarak azaltmıştır (Eraydın, 2001:376-377).

Ayrıca kentsel gelişim ve planlama karakteri, akıllı teknolojilerin kullanımıyla kökten değişmiştir. Akıllı şehir kavramı, otomatik bir geleceği ve hizmetlerin ve kamu hizmetlerinin otomasyonunun sağladığı verimlilik kazanımlarını öngörmektedir. Akıllı şehirler ekonomiyi, altyapıları, kamu hizmetlerini, çevreyi ve yaşam koşullarını iyileştirmek için çok sayıda çözüm sunmaktadır. Şehirlerde üretilen büyük miktarda büyük veri yapay zeka teknolojileri aracılığıyla analiz edilmektedir. Akıllı şehirler, teknolojilerle (dijital platformlar, nesnelerin interneti (IoT), sosyal medya, blockchain) yapılan iş birliği sayesinde veri bilimi ve yapay zekayla sistemleştirilmektedir (Komninos, Panori, Kakderi, 2019:1-9). Binlerce sensör hava kalitesi, sıcaklık, trafik, binalarda enerji tüketimi, duman, çöp üretimi veya nem hakkında bilgileri kaydetmektedir. Veriler sürekli olarak bulut sisteme yüklenerek, her an çevrimiçi olarak mevcut olan şehrin dijital bir görüntüsünü oluşturmaktadır. Bu dijital görüntü, akıllı nesneleri internet üzerinden bağlayan ve başka bir veri katmanı ekleyen bir dizi teknoloji kullanılmasıyla mümkün hale gelmektedir (Gassmann, Böhm, Palmié, 2019). Böylece akıllı şehirler sunulan hizmetleri optimize etmek, şehrin rekabet gücünü arttırmak ve yaşam kalitesinin yükseltmek amaçlanmaktadır.

İletişim ve enformasyon altyapısına yapılan büyük teknolojik yatırımlar, mikro elektronik, mikro bilgisayarlar, telekomünikasyon, mali kurumlar gibi doğrudan etkilenen şirketler ve sektörler verimlilikte olduğu kadar karlılıkta da bir artış yaşarken, bu durum aynı zamanda piyasaların yasal düzenlemelerin dışında tutulmasını mümkün kılarak, sermayenin küreselleşmesi önündeki engelleri kaldırmıştır (Castells, 2008:49,60). Aynı şekilde mikroelettronik ve bilgi teknolojileri alanındaki yenilikler, esnek bilgisayarlı ve robotik sistemler kullanmaya başlayan üretim ilişkilerinde dönüşümü sağlamıştır. Yeni bilgi ve iletişim teknolojileri, sermaye transferlerinin yanı sıra finansal ve sermaye piyasalarındaki işlemleri de büyük ölçüde hızlandırmıştır (Sucháček, 2011:319).

Dijital teknolojilere hem finansal sektörün yükselişini sağlamak, hem de finansal sektörün kendi altyapısını geliştirmek ve inovasyonu teşvik etmek için büyük miktarda yatırımlar yapmıştır. Tarihsel anlamda da finansallaşma, internetin yükselişiyle birlikte ilerlemiştir (Staab, 2018:1). Bununla birlikte, yeni enformasyon sistemlerinin ve iletişim teknolojilerinin sayesinde, sermaye çok kısa bir sürede elektronik devreler aracılığıyla saniyeler içinde milyarlarca dolarlık işlem yapabilmiş, böylece tasarruflardan yatırımlara, bankalardaki emeklilik fonlarından, borsalara ve döviz takasına varana kadar dünya çapında bir ağ oluşturmuştur. Bu durum, küresel finansal akışın hacmini, hızını, karmaşıklığını arttıracak, işlem türlerinin birbirine bağlı olması sonucunu doğurmuştur (Castells, 2008:129).

Yeni sanayi devrimi¹² olarak adlandırılan bu dönemde -tüm dijital teknolojiler, ileri robotik, 3D baskı, akıllı sensörler, artırılmış gerçeklik, yapay zeka, bulut bilişimi, büyük veri ve nesnelerin interneti sektörlerinde benimsenmesi- uluslararası hizmetler ve küresel değer zinciri için geniş kapsamlı etkileri olan ilgili hizmetler ve iş modelleri ile üretim süreçlerini dönüştürmektedir. Bu değişikliklerin bazılarının özellikle üretimin yeniden biçimlenmesi için artan teknolojik kapsam ve yatırımın yerinin belirleyicisi olarak işgücü maliyetlerinin azalan önemiyle, özel ekonomik bölgeler ve bunların endüstriyel kalkınma ve yatırım geliştirme stratejilerinde kullanımı üzerinde temel etkileri bulunmaktadır. Bu devrim ayrıca, ilgili iş ve teknoloji hizmet sağlayıcılarının vasıflı kaynaklarına ve kümelerine erişim sunabilen özel ekonomik bölgeler için de fırsatlar sunmaktadır (UNCTAD, 2019:132).

Srnicek'a göre, dijital bilgi teknolojileriyle birlikte dijital ekonomi, yeni ekonomik büyümeyi ve klasik endüstriyel sektörlerin canlılığını sağlamayı amaçlayan bir kapitalizm platformu üretmektedir. Srnicek, reklam platformları (Facebook), bulut platformları (örneğin, Amazon İnternet Servisleri (AWS)), endüstriyel platformlar (Microsoft), ürün platformları (Spotify) ve yalın platformlar (Uber) olmak üzere beş farklı tipte platform sunmaktadır. Google ve Facebook ilk veri çıkarma platformları olup, bu verileri çıkarmak, analiz etmek, kullanmak ve satmak için giderek daha baskın bir kurumsal organizasyon haline gelmiştir. Bu platformlar, hem büyük altyapıların inşasına ve kendi girişimcilik kapasitelerine yatırım yapmış, hem de gelecek vaat eden

¹² Sanayi 4.0'' olarak bilinen bu teknolojileri kullanarak tedarik zincirlerinin - tasarım ve planlama, üretim, dağıtım, tüketim ve tersine lojistik - yeniden organize edilmesidir. Bu teknolojiler, büyük ölçüde yüksek gelirli ülkelerde tedarik zinciri yönetiminin sınırındaki firmalar tarafından uygulanmıştır (Global Value Chain Development Report, 2019: 4-5).

şirketleri büyük oranda satın almıştır. Bu durum, aynı zamanda söz konusu platformların tekelleri eğilimlere sahip olduğunu ve bunların ekonomik alanda geniş çaplı etkilerinin bulunduğunu göstermektedir (Meier, 2019:269). Bu eğilimlerle tekelleri gücünü elinde bulunduranlar, dördüncü sanayi devriminin toplumsal alanda eşitsizlikleri arttıracak yönünde kaygıya sebep olmaktadır. Bu durum, özellikle az gelişmiş ülkeler için dezavantaj oluşturmaktadır. Örneğin; Google arama reklamları aracılığıyla küresel pazarın %90'ını kontrol etmektedir. Mobil sosyal ağların %77'si Facebook'un ve e-kitap pazarının yaklaşık olarak %75'i Amazon'un elinde bulunmaktadır (Schwab, Davis, 2019:44-45). Küresel bilgi sisteminin kullanım seçeneklerinin eşit olmayan şekilde dağılması, endüstriyel gelişimdeki farklılıklar, nesiller arası farklılık ve servet eşitsizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu, halihazırda var olan eşitsizliklerin güçlendirilmesine, yenilerinin oluşmasına ve çoğalmasına yol açmaktadır (Sucháček, 2011:322). Bu durum, öncelikle ulusötesi şirketlerin gücünü artırırken, aynı zamanda mevcut sosyal ve toplumsal eşitsizliklerin arasındaki makası açmaktadır (Meier, 2019:266).

Diğer taraftan teknolojinin gelişmesiyle birlikte güvenliğini kriptografik sistemlerin sağladığı dijital paralar ortaya çıkmıştır. Bu paraların alt yapısını oluşturan sistem dijital defterler olarak adlandırılan blok zincir (blockchain) sistemidir. Piyasa değerlerinin genişletilmesiyle, sosyal etkileşimler ekonomik işlemlerin alanına girmiştir. Blok zincir teknolojisi ile sosyal medya platformlarında kullanıcılar etkileşime girdiğinde mikro ödemeleri doldurmada, bu durum sosyal etkileşimden para kazanılmasına olanak tanınmasını sağlamaktadır (Lawrence, Langton, 2018:24). Blok zinciri, kripto parayla ilgili yapılan işlemlerin tümünün kaydının tutulduğu, yüksek güvenlik özellikleri ve şifreleme yöntemlerine sahip olan şifrelenmiş bir şekilde işlem takibinin sağlandığı bir sistemdir (Güleç, Çevik, Bahadır, 2018:24). Blok zinciri teknolojisine bağlı en popüler örnek ise Bitcoin'dir. Blok zincir sistemi; elektronik

işlemler ağ düğümleri tarafından insan müdahalesi, merkezi otorite, kontrol noktası veya üçüncü taraf (örneğin, hükümetler, bankalar, finansal kurumlar veya diğer kuruluşlar) olmadan herhangi bir vergi sistemine dahil olmaksızın kriptografik algoritmalar aracılığıyla otomatik olarak doğrulanabilmekte ve kaydedilebilmektedir. Böylece, ulusal hükümetler ve finansal kurumlar da bir dizi düzenleyici sorunla uğraşmak zorunda kalmamaktadır. Bu değişim, para basma yetkisini verilen devletin ve merkezi kurumlarının geleneksel rolünün sorgulanmasına, mevcut siyasi sistemleri ve yönetim modellerini destekleyen ilkeleri bile hızla değiştirebilecek bir sonuç doğurmaktadır (Atzori, 2015:2-4).

Schwab ve Davis bu teknolojilerin gerek yapılandırılma biçimleri, gerekse yarattıkları fırsatlardan dolayı bir tür ademi merkezi bir yapıya bürüneceği görüşündedir. Nitekim blok zincir sisteminin şeffaf ve anonim işlere izin veren merkezsiz bir platform olarak çalışmaktadır. 3D yazıcıların ise uzun vadede imalatın “demokratikleşmesini¹³” sağlayacağını savunmaktadır (Schwab, Davis, 2019:44-45). Ancak yeni bilişim teknolojilerinde pazar payında tekeli gücü barındıran şirketlerin olması, servetin giderek daha az kişinin elinde toplanması ve çalışanların bu esnek üretim sisteminde güvencesizleştirilmesi göz önüne alındığında, demokratikleşme kavramıyla gelir dağılımı üzerinde yaratılan eşitsizliğin meşrulaştırılmaya çalışıldığını düşünmek de mümkündür.

¹³ Schwab ve Davis “*demokratikleşme*”nin anlamını politik olmaktan çıkarıp, dijital altyapının yayılması ve bilginin küresel düzeyde paylaşılmasıyla teknolojinin herkes tarafından kullanılmasını kastetmektedir.

Dijital ekonomi ve dijital mekanlar giderek daha hızlı bir şekilde hakimiyet kurmaktadır. Özellikle 31 Aralık 2019 tarihinde Koronavirüs (Covid-19)¹⁴ hastalığının ilk vakasının Çin'de görülmesinin sonrasında yaşanan gelişmeler dijitalleşmeyi arttırmıştır. Bu hastalığın dünya çapında yayılmasını önlemek amacıyla malların, hizmetin ve özellikle insanların akışını engelleyebilecek politikalar geliştirilmiştir¹⁵. Önlem olarak seyahat yasakları getirilmiş, sınırlar kapanmış, okullar kapatılmış ve çalışma koşulları değişmiştir. Bu salgının riskleri ve belirsizliklerine karşı sosyal etkileşimi azaltmak için, insanlar kendilerini evlerinde izole etmek zorunda kalmış,

¹⁴ Covid-19 vakası resmi olarak 31 Aralık 2019'da Çin Wuhan'dan bildirilmiştir. Çin hükümeti Ocak ayının sonlarına doğru, Wuhan şehrini (11 milyon nüfuslu) ve 60 milyondan fazla insanı etkileyen diğer alanları karantinaya almıştır. Ancak bu virüs Çin'in sınırlarını aşarak, Batılı ülkelerde görülmeye başlamıştır. 11 Mart'ta Dünya Sağlık Örgütü 'COVID-19'u bir salgın olarak ilan etmiş ve dünya çapında 110'dan fazla ülke ile bölgede 118.000'den fazla koronavirüs vakasına ve sürekli küresel yayılma riskine dikkat çekmiştir. 13 Mart'ta ise uluslararası sağlık yetkilileri yaptığı açıklamada; Avrupa kıtasının her gün Çin'in krizinin zirvesinde olduğundan daha fazla yeni vaka ürettiği için koronavirüs pandemisinin merkez üssü haline geldiğini belirtmiştir (Jandrić, 2020:233-234).

¹⁵ Yaşanan küresel salgın, ağ yapısındaki küresel tedarik zincirlerinin işleyişi de bozulmuştur. Çin ekonomisinde üretim kesintileri başlamasıyla birlikte, Çin'den gelen girdilere bağlı olarak, dünyadaki şirketlerin üretimde daralmalar yaşamaya başlamıştır. Ulaştırmanın ülke içinde ve ülkeler arasında kısıtlanmasıyla, küresel ekonomik faaliyetleri daha da yavaşlatmıştır. En önemlisi, tüketiciler ve firmalar arasındaki bazı panikler olağan tüketim kalıplarını bozmuş ve piyasa anormallikleri yaratmıştır (McKibbin, Roshen, 2020:2).

evlerin duvarlarıyla fiziki bir güvenlik sağlanmıştır. Diğer taraftan eğitim, çalışma ve alışveriş gibi konularda fiziki mekanlardan sanal mekanlara geçilmiştir. Bunun için e-ticaret, uzaktan eğitim, evden çalışma (home-office), sanal toplantı odaları, sosyal medya platformları kullanılmıştır. Dolayısıyla bu dönemde virüs tehdidine karşı dijital mekanlar hakimiyet kurmuştur.

Sonuç olarak; yeni bir mekansal katman, bir ağ topografyası, bir elektronik coğrafyadan oluşan bilgi ağı (Morley, Robins, 2002:111), yeni enformasyon teknolojisini kullanarak kentler ve mekan üzerinde toplumsal, ekonomik ve politik olarak çok yönlü etkiler doğurmuştur. Bu dönemde dijitalleşmenin artması, mekan-sermaye ve devlet geni yeniden şekillendirmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE MEKAN VE SERMAYE İLİŞKİSİ

Küreselleşmenin mekan üzerindeki etkilerine detaylı olarak yer verilen birinci bölümün ardından, bu bölümde sermaye ve mekan ilişkisi üzerinde durulacaktır. Bu ilişki, tezin konusu bağlamında sınırsız sermaye hareketliliği üzerinden ortaya konulacaktır.

Harvey'e göre, sermaye birikimi her zaman son derece coğrafi bir mesele olarak kendini göstermiştir. Kapitalizmin, belirli bir coğrafi bölgede sermayenin aşırı birikimini su yüzüne vurarak içsel çelişkilerine dönmesiyle farklı bölgelerin ve toplumsal yapıların kapitalist dünya piyasasına eşitsiz şekilde eklemlenmesiyle ortaya çıkan çatışma, küresel anlamda sermaye birikiminin tarihsel coğrafyasını oluşturmaktadır (Harvey, 2012c:431). Sermayenin kar arayışı ise mekansal hareketi gerektirmektedir. Bu hareketlilikte, dünya pazarına açılma, mekansal engelleri azaltma ve mekanı zaman aracılığıyla yok etme amacı bulunmaktadır.

Küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle nakliye ve iletişim maliyetlerindeki düşüş sınır ötesi yatırımı oldukça kolaylaştırmış, sermayenin uluslararası hareketliliğini arttırmıştır. Sermaye birikimi 1970'li yıllarda Bretton Woods Sisteminin çökerek, sabit kur sisteminin yerini dalgalı kur rejiminin almasıyla, hem ticaret hem de finansal akışlar aracılığıyla dünya genelinde yayılmıştır (Çeken, Ökten, Ateşoğlu, 2008:79). Böylece, para-meta-üretken sermayeler bir bütün olarak, birikim döngüsü ve değer ilişkileri içinde uluslararasılaşmıştır (Akçay, 2013:20). Bu sayede, çok uluslu şirketler sermayeyi ve karı faaliyet gösterdikleri herhangi bir ülkeye kolayca kaydırabildiğinden, ekonomik kararlar ulusal sınırlar tarafından giderek daha az kısıtlanmıştır (Ozai, 2018:67).

Bu birikim sürecinde, her ne kadar sermaye hava boşluğunda kontrol edilebilir görülse de çok sayıda özne ve toplumsal grubu da bu son derece karmaşık olan küresel ağa dahil edilmiştir. Bu süreç, mekansal boyutta sermaye-devlet-emek üçgeni etrafında şekillenmiştir (Akçay, 2013:20). Devlet, siyasetin oyun alanındaki izole birimlerinden, çok katmanlı yapıdaki karmaşık bir alana geçmiştir. Hükümetler, bu karmaşık ekonomik ve siyasi ortama uyum sağlamak için uluslararası kurumların, çok uluslu şirketlerin ve her türlü sınır ötesi akışların baskısı altında kalmıştır (Ozai, 2018:67). Başta refah devleti politikalarının getirdiği düzenlemeler etkisizleştirilmiş, sınırsız sermaye hareketliliği, kontrol edilemez piyasa ilişkileri, bilgiyi de kapsayacak kadar yoğunlaşan metalaşma anlayışı ve “*komşunu iflas ettir*” mantığı içindeki kurumsallaşan rekabet anlayışı hakim olmuştur (Brenner, 2006:314). Philip Cerny (1997) tarafından “*rekabet devleti*” olarak adlandırılan bu devlet biçimi, neoliberal politikalarla, küresel politik ekonominin kuralsızlaştırılması (serbestleştirilme, liberalleştirilme) şeklinde ortaya çıkmıştır (Bailey, 2019:35).

Küreselleşme sürecinde devletin rolünü belirleyen neoliberal politikalar (yeni anayasacılık; Gill, 1995) temel olarak üç bileşen altında toplanmıştır. Bunlar; hükümetin güvenilirliği ile yatırımcı güvenini güçlendirecek olan politika kurallarının geliştirilmesini ifade eden disiplin *neo-liberalizm*, piyasaya yönelik gözetimin daha güçlü biçimlerinin geliştirilmesini ifade eden *panoptikon*¹⁶, son olarak artan piyasalaşma ve metalaşmanın normalleştiği maddi bir kültürün yaratılmasına atıfta bulunan *piyasa uygarlığı*dır (Egan, 2003:3). Bu süreçte devlet; mülkiyet ve sözleşmenin garanti altına

¹⁶ Foucault'nun, 1975'te “Hapishanenin Doğuşu” eserinde kullandığı Bentham'ın cezaevi mimarisinin bir örneği olan bu yapıda, cezaevi kuleyi çevreleyen dairesel bir binadan oluşmaktadır. Panoptikon, devletin yeni ekonomik düzende piyasanın bütününde yürüttüğü gözetleme faaliyetlerini vurgulamaktadır (Caluya, 2010:652).

alınması, para birimi, ağırlık ve ölçülerinin standartlaştırılması, emek, toprak, finans, teknoloji ve altyapının temel girdilerinin mevcudiyetinin sağlanması, genel makro ekonomik düzenleme, çalışma, tüketim ve çevre kirlilik gibi koşullarının düzenlenmesi, üretim ve ticaretin ideolojik, eğitimsel ve iletişim koşullarının sağlanması görevlerini üstlenmektedir (Panitch, 1994:64-65). Neoliberal politikaların uygulanması ve teknolojik gelişmeler aracılığıyla oluşturulan küresel altyapı, uluslararası sermaye hareketliliği hızını arttırmıştır.

Böylece, ulus-devlet himayesi altına aldığı sermaye birikimini hızlandırmak için, ulusal sermaye birikimi yerine küresel desteği savunarak, yeni mekansal örüntüler aracılığıyla yerel ve küresel ölçeğe eklenmektedir (Tuncer, 2016:3) Bu eklenme araçları, yeni üretim yöntemleri, dikey ayrışmalar, üretimin küçük gruplarla yapılması ve taşeronlaştırmayla resmi veya gayri resmi olan ulusötesi ticari anlaşmalar oluşmuştur. Ayrıca, yeni bir üretim organizasyonu olarak, büyük ölçüde uluslararası üretime dayanan küresel meta zincirleri modeli, anahtar kavramlarından biri haline gelmiştir (Şenalp, Şenalp, 2009:196). Dijital ağların çevresinde sınır ötesi bazda iş süreçleri yeniden düzenlenmiştir. Ağ sistemleri ve uygulamaları, ortaya çıkan bir neoliberal dijital kapitalizmin teknolojik ve bölgesel erişiminin genişletilmesine yardımcı olmuştur (Chakravartty, Schiller, 2010:672-673).

Bu dönemde Fordist üretim biçimi hakimiyeti yerini Post-Fordist üretim biçimine bırakmıştır. Bu yeni üretim biçimi, Fordist ekonomik örgüt biçimlerine kıyasla çok daha karmaşık düzenleme ve yönetim biçimlerini gerekli kılmış, sermayenin yeniden yapılanması için yeni araçlara ve bu araçları uygulamaya koyacak yeni kentsel yönetim biçimlerine ihtiyaç duyulduğunu göstermiştir. Bunun için, yeniden-vasıf kazandırma, teknoloji transferi, riskli yatırımlara giren yerel sermaye, gelişme merkezleri, endüstriyel bilim ve ileri teknoloji parkları, küçük ölçekli sermaye için

destekleyici/koruyucu üniteler ve girişimciliğin desteklenmesi, ihracat pazarının genişletilmesi ve derinleştirilmesi amaçlanmıştır (Jessop, 2005:367-368).

Post-Fordist üretim biçimi, kentsel mekanlarda hem sermayenin küreselleşmesinin hem de devletin örgütlenmesinin bölgeselleşmesi/yerelleştirilmesinin etkisiyle şekillenmiştir. Kentler, yirminci yüzyılın ilk yarısında tipik Fordist sınırların geçerli olduğu, endüstri tabanına sahip aynı zamanda üretim, işgücü ve ekonomik organizasyonlarının ayrılmaz bir parçası (Brenner, 1998:3) iken, küresel ekonomideki gelişmelerle birlikte, ekonomik rekabet gücünü korumak adına esnek sanayi bölgelerinin, yenilikçi çevrelerin, teknopollerin olduğu girişimci kentlere ve sınır-ötesi bölgelere dönüşmüştür (Jessop, 2005:367-368).

Küreselleşme süreci Sassen'e (2003) göre ise kentsel mekanlarda, adı "*küresel şehir*" olan ve çok uluslu işletmelere özel bilgi sağlama işlevi gören yeni coğrafyaya yol açmıştır. Küresel şehir; küresel finans ve ticaret sisteminin işleyişinin stratejik şehirler tarafından desteklenmesi anlamına gelmektedir (Canepa, Chini, Alqaralleh, 2019:2). Bu yeni kentsel mekanlar (küresel kentler), sınıf ilişkilerinin çarpıcı bir şekilde yeniden örgütlenmesi, fakirlik ve zenginlik arasındaki makasın açılması ve yoksul göçmen işçilerden oluşan işgücü akımlarına bağımlılığın oluşmasıyla şekillenmiştir (Smith, 2002:15).

Sonuç olarak küreselleşmeyle birlikte sermaye bir yandan uluslararası sınırları aşarak dolaşım hızını arttırırken diğer yandan üretim biçimlerinin değişmesiyle mekansal organizasyonunu dönüştürmüştür. Bu bölümde küreselleşmenin sermaye-mekan ilişkisi üzerindeki etkisi, uluslararası sermaye hareketliliği çerçevesinde ortaya konmuştur.

2.1. Uluslararası Sermaye Hareketliliği

1980'lerden itibaren dünyadaki birçok ülke, daha büyük ya da daha az ölçüde, neoliberal politikalar kapsamında yapısal bir reform sürecine dahil olmuştur. Hükümetler, düzenleyici kısıtlamaları ortadan kaldırmış veya azaltmış, daha esnek döviz kuru sistemini uygulamıştır. Yabancı yatırımlara yönelik kısıtlamaları gevşetmiş, serbest piyasaya dayalı ekonomik sisteme geçilmiştir. Bu reformların sonucunda, sermaye hem sanayileşmiş hem de sanayileşmemiş ülkelerde yeni algılanan fırsat alanlarına doğru hareket etmesiyle birlikte uluslararası sermaye hareketliliği artmıştır (Holsapple, Ozawa, Olienyk, 2006:37).

Bu dönemde sermaye akımlarının serbestleşmesine yönelik düzenlemeler, uluslararası kuruluşlar ve anlaşmalarla, uluslararası iş birliği içinde gerçekleşmiştir. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması (GATT)¹⁷, Uruguay Görüşmeleriyle "*Çok Taraflı Anlaşmalar*" başlığı altında mal, hizmet ve fikri mülkiyet alanlarında çok taraflı ticaret serbestleşmiştir (Demiral, 2006:16). 1995 yılında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (MAI) sermayenin küresel hareketi üzerindeki kısıtlamaları kaldıracak güçlü ve kapsamlı bir yatırım anlaşması çağrısında bulunmuştur (Egan, 2003:4-5). OECD, Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası çalışmalarıyla birlikte, serbest ticaret ve sermaye akışlarının küresel ve yerel haklarını, uluslararası anlaşmalar yoluyla tanımlayan ve garanti eden küresel bir altyapı sistemi geliştirilmiştir (Panitch, 1994:64).

Bu dönemdeki sermaye hareketlerinin en önemli yanı ulusal paraların, altın ya da benzer herhangi bir mal aracılığıyla desteklenmemesidir. Bu durum, ulusal paranın

¹⁷ 1986-1994 yılları arasında sekiz yıl süren görüşme sonucunda, nihai anlaşma 109 bağımsız ülke tarafından imzalanmıştır.

değişim hadlerinde belirsizlik ve finansal piyasalarda yapılan işlemler yönünden büyük riskler barındırarak, spekülâtif amaçlı kazançları özendirmiştir. Bunun sonucunda reel üretim dünyasıyla bağlantısı bulunmayan bir finansal sermaye akışkanlığı (Yeldan, 2013:19) ve büyük ölçüde finansa dayalı bir büyüme modeli oluşmuştur. Her ne kadar uluslararası sermaye hareketleri uzun vadeli büyümeyi desteklese de finans sermayenin baskın hale gelmesi, ev sahibi ülkelerin kısa vadede dış şoklara karşı savunmasız kalmasına yol açmıştır. Ekonominin aşırı ısınması ve sermaye girişlerindeki ani geri dönüş risklerin artması, kredi ve varlık fiyat patlamasıyla şişme-patlama döngülerini (boom-bust cycle) ortaya çıkarmıştır (OECD, 2011:2). Sermayenin artan finansallaşması, bir yandan kısa vadeli kar güdüsüne (hisse kapitalizmi) dayanan spekülâtif finans yatırımları aracılığıyla aşırı kapasite birikimi oluşmasına, spekülâtif krizler ve mali istikrarsızlıklar yaşanmasını neden olurken, diğer yandan politik ve sosyal istikrar sağlanması gibi uzun vadeli hedeflere zarar vermektedir (Hirsch, 2011).

Mekan sınırlarını aşan bu sermaye hareketlerini araştırmacılar ve analistler geleneksel olarak uluslararası yabancı yatırımları; doğrudan yabancı yatırımlar ve portföy yatırımları olarak iki kategoride sınıflandırmışlardır. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ, 1996)'ye göre, "*Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), bir ülkedeki (anavatanı) yerleşik bir yatırımcının, o varlığı işletmek ve yönetmek amacıyla başka bir ülkede (ev sahibi ülke) bir varlık elde etmesi*" şeklinde tanımlanmaktadır. Bir diğer tanım (Holsapple, Ozawa, Olienyk, 2006:37-38); bir varlığın %10'unun veya daha azının (yabancı bir şirket gibi) sahipliğini içeren yabancı yatırımların portföy yatırımı, %10'dan fazla mülkiyeti içeren yabancı yatırımların ise doğrudan yatırım olduğu şeklindedir. DTÖ'nün tanımında, DYY'yi yabancı hisse senetleri, tahviller ve diğer finansal araçlara yapılan portföy yatırımından ayıran yönetim amacı olmaktadır. DYY sadece sermaye değil bunun yanında teknolojik uzmanlık, pazarlama ve yönetim becerileriyle firmaya özgü diğer kaynaklarında transferini içermektedir. Ayrıca, portföy

yatırımları spekülâtif ve ülkenin risk artışı durumunda sermaye kaçışlarının yaşanabileceği sıcak para olarak kısa vadeli sermaye akışı iken, DYY daha istikrarlı yapısıyla uzun vadeli sermaye akışı olarak kabul edilmektedir (Claessens, Dooley, Warne, 1995:154).

Tez kapsamında, uluslararası sermaye hareketliliğini, küreselleşme sürecinde dönüşen sermaye-mekan ilişkisi üzerinden açıklamak amaçlanmaktadır. Bu ilişki ilerleyen bölümde, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve portföy yatırımlarıyla ilgili bilgiler çerçevesinde açıklanacaktır.

2.1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımları

DYY hem sermayenin ve teknolojinin uluslararası transferinin gerçekleşmesi hem de uluslararası ticaretin yapısı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu açıdan, DYY'ler teknolojik gücün ve rekabet gücünün artırılmasında, büyük teknoloji ve pazardaki boşlukları aşmanın en hızlı, hatta tek yolu olarak görülmektedir (Schmitz, 2006:13). Yabancı firmalar, mevcut iş varlıklarını satın alma, fabrika ve ekipmanlara yaptıkları yatırımlar aracılığıyla yeni iş alanları kurma ve halihazırda sahip oldukları işyerlerine yaptıkları yatırımları artırma yollarıyla yurtdışına doğrudan yatırım yapmaktadır. Bu yabancı yatırımlar, tamamen ana şirket tarafından veya yabancı ortaklarla birlikte gerçekleştirilebilmektedir. DYY genellikle, düşük maliyetli işçilikten veya hammaddelere yakınlıktan yararlanmaktadır (Feldstein, 1995:43).

DYY'leri gerçekleştiren şirketler; genellikle Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ)'dir. Bu şirketlerin ekonomik birimleri büyük ölçüde hiyerarşik ve bürokratik olarak yapılanmıştır. Bu modern şirketler, farklı bölümlerin farklı işlevleri yerine getirdiği, oldukça uzmanlaşmış bir bürokratik makineye dönüşmüştür. Tipik bir modern ÇUŞ farklı ülkelerde üretim tesisleri kurabilmekte, genel merkezini, tasarımını,

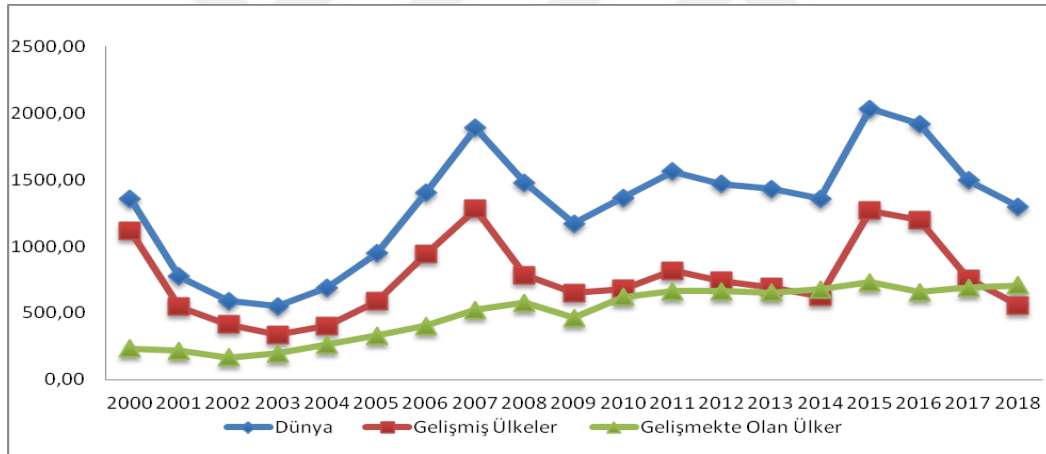
mühendisliğini, finans departmanlarını ve satış departmanını farklı yerlerde bulundurabilmektedir (Palan, Murphy, Chavagneux, 2010:18).

Son yirmi yılda, özellikle gelişmekte olan piyasa ekonomilerinin, uluslararası pazarlara finansal entegrasyonu ivme kazanmıştır. 1980'lerde ve 1990'ların başında, net özel sermaye girişi nispeten düşük oranlardayken, 1990'ların ortasında finansal hesapların serbestleştirilmesiyle daha hızlı şekilde artmaya başlamıştır. 1980'lerin başında sermaye, öncelikle doğrudan yabancı yatırımlar şeklinde transfer edilmiştir. Bu durum, DYY'lerin tarihsel olarak güvenli bir dış finansman kaynağı ve alıcı ülkelerin finansal sistemini dengeleyen bir faktör olarak görülmesinden kaynaklanmıştır (Humanicki, Kelm, Olszewski, 2013:5).

Dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının yapıldığı ülkeler üzerindeki olumlu etkileri incelendiğinde, az gelişmiş ülkeler için dış kaynak olarak yatırımları finanse ettiği, ülkeye getirdiği maddi olmayan kaynaklar ve dövizle sermaye birikimini hızlandırdığı ve kaynak dağılımı etkinliği sağladığı görülmektedir (Şimşek, Behdioğlu, 2006:53). Aynı şekilde, DYY'ler buldukları ülkeye modern teknolojiler getirerek teknolojik ilerlemeyi desteklemekte, üretim verimliliğini arttırmakta ve işletmelerin yeniden yapılandırılmasına katkıda bulunmaktadır. Aynı şekilde, insan kaynakları yönetimi açısından, yerleştikleri ülkedeki yerel şirketlere, özellikle araştırma ve geliştirme, know-how, üretim organizasyonu, satış ve yönetim becerileri alanlarında bilgi, beceri ve deneyim paylaşımına imkan sağlayabilmektedir. Ayrıca, o ülkede bulunan uluslararası şirketlerin, yerel şirketlerle taşeronluk ilişkileri kurması durumunda, bu şirketler kurumsal ve ekonomik olarak gelişme, faaliyet göstermeleri zor olan yeni pazarlara erişme ve yeni ihracat fırsatları yakalanabilme fırsatı elde etmektedirler (Carluccio, Fally, 2013:123). Uluslararası şirketlerin yerel şirketler üzerindeki söz konusu olumlu etkilerinin yanında, olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Bunlar, yabancı

yatırımcıların, özellikle yerel pazara odaklanması nedeniyle, yerel rakip işletmelerin yerini alması, ulusötesi şirketlerin üretimi yeniden yapılandırılması sonucu faaliyetlerini kolaylaştırılması ve yeni teknolojileri getirmesiyle bağlantılı olarak işgücüne olan ihtiyacın azalması, bu nedenle işsizliğin artması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ek olarak devlet, yeni yabancı yatırımcı kazanma adına yaptığı düzenlemelerle yabancı yatırımcılara verilen imtiyazlar nedeniyle, yerel şirketlere verilen desteği sınırlamakta veya ihmal edebilmektedir. Ayrıca yatırım teşvikleri sistemiyle, yerli firmaların faydalanamadığı vergi avantajlarını kullanan ulusötesi şirketler, transfer fiyatlaması yöntemi¹⁸ aracılığıyla yerli firmalar aleyhine rekabet gücü elde etmektedir (Hlaváček, Olšová, 2011:71).

Grafik 1:2000-2018 Yıllarında Yapılan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Kaynak: UNCTAD, Dünya Yatırım Raporu, 2019 verileriyle tarafımcı hazırlanmıştır.

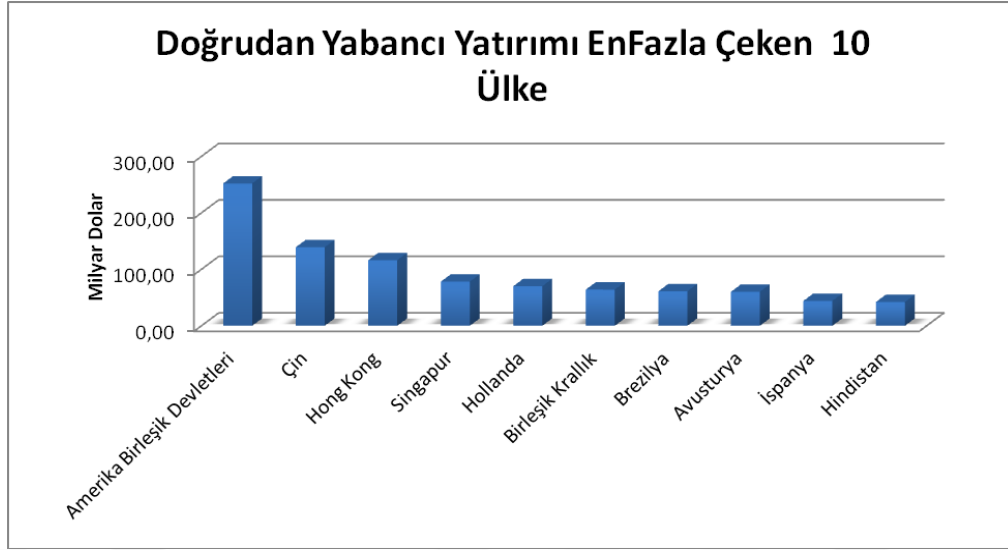
¹⁸ Transfer fiyatlaması, yüksek vergilerden kaçınmaya çalışan ve vergiye esas gelirini azaltan uluslararası şirketlerde, farklı vergi oranlarına sahip ülkeler arasında vergilendirilebilir miktarların transfer edilmesiyle gerçekleştirilen işlemdir (Hlaváček, Olšová, 2011:71).

Grafik 1’de, 2000-2018 yılları arasındaki doğrudan sermaye hareketlerine yer verilmiştir. Bu grafikte yatırımlar 2018’de %13 düşüşle 1,3 trilyon dolara gerileyerek, 2004 yılından bu yana en düşük seviyeyi görmüştür. Gelişmekte olan ülkelerde, geçen yıla göre %2’lik bir artış olurken, geçiş ekonomilerinde doğrudan yabancı yatırım girişlerinde %28’lik bir düşüş yaşanmıştır. DYY’deki bu düşüş, büyük ölçüde ABD’nin uygulamaya konulan vergi reformlarının¹⁹ ardından ABD merkezli uluslararası şirketlerin yatırımlarını ve kazançlarını kendi ülkelerinde devam ettirme kararı almalarından kaynaklanmaktadır (UNCTAD, 2019).

Bununla birlikte 1980’den beri sınır ötesi sermaye akışlarının, yıl içinde dünya GSYİH’sından daha hızlı arttığı görülse de DYY’nin avantajları ülkeler arasında eşit olarak dağılmamaktadır. Grafik 1’de yatırımların büyük ölçüde gelişmiş ülkelerde yapıldığı görülmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Grafik 2’de 2018 yılına ait doğrudan yabancı yatırımların en çok yapıldığı ülkelere yer verilmiştir. Grafikte ilk sırada Amerika Birleşik Devletleri, ikinci olarak Çin Halk Cumhuriyeti ve üçüncü sırada ise Hong Kong bulunmaktadır.

¹⁹ Yeni vergi yasasıyla, azami % 35 olan kurumlar vergisi oranı, %21’e indirilmiştir. Bu oranla, yurtdışına yapılan yatırımların yerine yurtiçinde yapılan yatırımların artırılması, ekonomik büyümenin hızlanması ve istihdam düzeyinin yükselmesi amaçlanmıştır. Her ne kadar vergi oranlarının düşmesi kısa vadede bütçe açığı artacak olsa da, orta ve uzun vadede ekonomik büyümeyle gelir düzeyinde meydana getireceği artışın, vergi gelirleri ve bütçe dengesi üzerinde etkisinin olumlu yönde olması beklenmektedir (Feldstein, 2017:1-2).

Grafik 2:2018 Yılında En Çok Yatırım Yapılan Ülkeler

Kaynak: UNCTAD, Dünya Yatırım Raporu, 2019 verileriyle tarafımca hazırlanmıştır.

Her ne kadar neoklasik iktisat teorisi yaklaşımında küresel sermaye akışlarının azalan getirinin etkisiyle gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru olması gerekse de, Grafik 2’te görüldüğü gibi bu teorik öngörü gerçekleşmemektedir. Bu durum, uluslararası makroekonomide “*Lucas Paradoksu*”²⁰ olarak adlandırılan önemli bir paradoksa yol açmaktadır (Kinda, 2010:57). Bu paradoks, gelişmekte olan ekonomilerde daha ucuz emeğin bulunmasına rağmen, DYY’nin büyük çoğunluğunun zengin ülkelere yerleşmesiyle ortaya çıkmaktadır (Buchanan, Le, Rishi, 2011:81).

²⁰ Neoklasik teori, sermayenin gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru hareket edeceğini, böylece sermayenin marjinal getirilerinin eşitleneceğini savunmaktadır. Ancak, Lucas (1990) 1988’de ABD ve Hindistan’ı karşılaştırdığında, bu varsayımın geçerli olmadığını tespit etmiş ve bu çelişki “Lucas Paradoksu” olarak ifade edilmiştir.

Gelişmekte olan ülkelere sermaye akışının olmamasının sebebini; bir grup beşeri sermaye farklılıkları, teknolojik farklılıklar ve hükümet politikalarının üretim fonksiyonu aracılığıyla sermayenin marjinal ürününü etkilemesi olarak, diğer grup ise asimetrik bilgi ve bu ülkere özgü riskler sebebiyle oluşan belirsizliğin etkisiyle sermaye piyasalarının gelişmemesi olarak açıklamaktadır (Alfaro, Kalemli-Ozcan, Volosovych, 2008:347). Bununla birlikte gelişmiş ülkeleri tercih etme sebeplerinin arasında, gelişmiş altyapı hizmetleri önemli rol oynamaktadır. Çünkü; işlem maliyetinin azaltan fiziki altyapının uygun olması ve firmaların müşterileri ile tedarikçilerine daha yakın olmalarının sağlanması, bu bölgelerde yapılan özel yatırımların çıktısını arttırmaktadır. Böylece firmalar potansiyel pazarlarını genişleterek, kar sağlama konusunda fırsatlarını arttırabilmektedirler. Ayrıca gelişmiş telekomünikasyon altyapısı, firmaların finansal piyasalar aracılığıyla, finansal kaynaklara erişmesine yardımcı olmaktadır. Modern telekomünikasyon hizmetlerine, güvenilir elektrik tedarikine veya gelişmiş yol sistemlerine erişimi olmayan ülkelerde faaliyet gösteren firmalar ise yatırımın verimliliği düşük olduğundan bu bölgelerde daha az yatırım yapmaktadır (Kinda, 2010:58-59).

Sonuç olarak, neoliberal politikaların etkisiyle gelişmekte olan birçok ülke için, doğrudan yabancı yatırımların çekmek, ekonomik kalkınma stratejisinde kilit bir unsur olarak görülmüştür. Bu ülkeler yapısal reformları, kapsamlı vergi ve mali teşvik politikaları uygulayarak, yabancı firmaların yatırımlarını ülkelerine çekmeyi amaçlamışlardır. Ancak, bu durum çok uluslu bu firmaların imtiyazlı yasal statü haklarına sahip olmasıyla sonuçlanmıştır (Alguacil, Cuadros, Orts, 2011:494). OECD (2002) verilerine göre tüm uluslararası ticaretin tahminen %60'dan fazlası aynı şirketin

farklı kolları arasında gerçekleşmiştir²¹ (Palan, Murphy, Chavagneux, 2010:18). Diğer taraftan, küresel bir olgu olan doğrudan yabancı yatırımların ekonomik kalkınmanın öncüllerinden olduğu anlaşılmalı birlikte, DYY'nin ekonomilerin büyüme sürecine katkısı hakkındaki ampirik araştırmalar belirsizliğini korumaktadır (Alguacil, Cuadros, Orts, 2011:494,495). Bu konuda, DYY ile büyüme arasındaki ilişkinin ülkelerin yapısal özelliklerine bağlı olarak oldukça farklı etkiler ortaya çıkacağı anlaşılmaktadır.

2.1.2. Portföy Yatırımları

Finansal piyasaların küreselleşmesi, dünya çapında artan ekonomik entegrasyonun önemli bir tezahürü haline gelmiştir. Bu entegrasyon süreci, sınır ötesi sermaye hareketleri üzerindeki yasal kısıtlamaların kaldırılması ve bilgi-iletişim maliyetlerini önemli ölçüde düşüren teknolojik ilerlemelerin sağlanmasıyla desteklenmiştir. Böylece, özellikle uluslararası finansal piyasaların son yıllarda hızla büyüyen, portföy yatırımlarının hareketliliği önemli ölçüde artmıştır (Pierdzioch, 2003:2).

Portföy yatırımları, fonların para ve sermaye piyasalarında gelir elde etmek amacıyla, bir ülkeden başka bir ülkeye hareket ettiği uluslararası mali işlemler anlamına gelmektedir. Para piyasalarında gerçekleştirilen işlemler, likiditesi yüksek, risk oranı düşük ve kısa vadeli yapısıyla ticari bankaların yabancı hükümetlere, çok uluslu şirketlere ve diğer kuruluşlara genellikle dış ticaretin finansmanı amacıyla kullandıkları banka kredilerini kapsamaktadır. Sermaye piyasasındaki

²¹ UNCTAD, 2013 yılı yatırım raporuna göre bu oran %80'lere ulaşmıştır (UNCTAD, 2013:135). Bu konu vergi uygulamaları açısından, çok uluslu şirketin kendi içinde transfer fiyatlaması yoluyla örtülü kazanç elde etmesine, vergi matrahını aşınmasına, vergi hukukunda genel eşitlik ve tarafsızlık ilkelerine hizmet ederek haksız rekabete de sebep olmaktadır. Bu konuda alınan önlemlere tezin son bölümünde yer verilecektir.

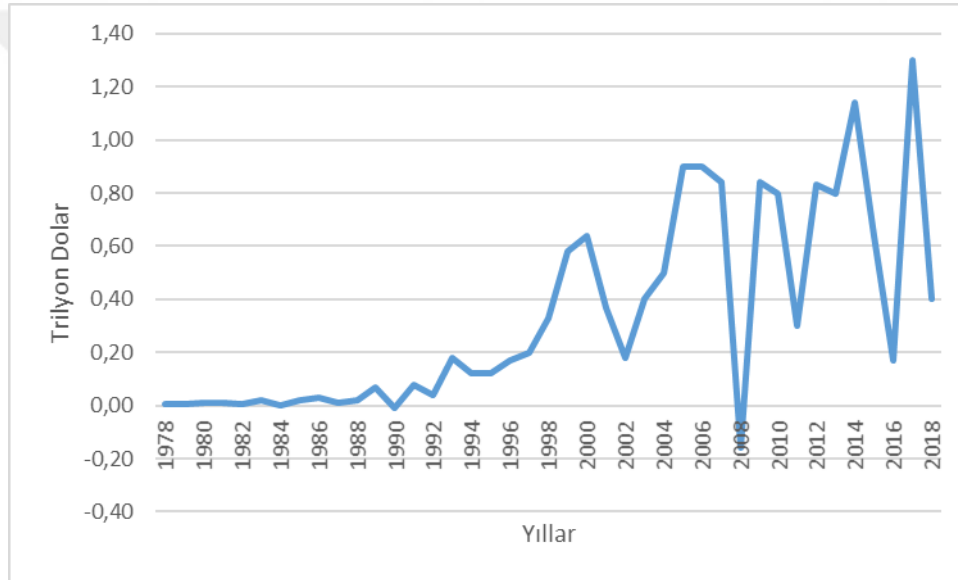
gerçekleştirilen işlemler ise tahvil ve hisse senedi gibi menkul kıymetlerin alım satım işlemlerinden oluşmaktadır (Karluk, 1983: 13).

1980'lerden itibaren gelişmekte olan ülkelerin çoğunda, yüksek oranda sermaye girişleri olmuştur. Bu yeni sermaye girişinin büyük kısmı, tahviller, öz kaynaklar, mevduat sertifikaları ve ticari kağıtlar gibi kısa vadeli araçlar da dahil olmak üzere kısa vadeli portföy yatırımlarından oluşmuştur (Claessens, Dooley, Warne, 1995:153). Portföy yatırımları türünde bir diğer yabancı sermaye yatırımı aracı ise, vergi cennetleri ve kıyı bankacılığı (off-shore) işlemleridir. Bu tür işlemler, yabancı yatırımları çekmek amacıyla çoğunlukla kıyı ülkesinde bulunan, bir ülkenin siyasi sınırları içerisinde yer alan fakat hukuki olarak o ülkeye dahil olmayan bölgelerde/ülkelerde yapılmaktadır. Bu yatırımlar, verginin hiç olmaması ya da düşük oranda alınması sebebiyle yatırımcılara sunduğu yüksek faiz geliri ve denetim faaliyetlerinin gerçekleştirilmemesi nedeniyle sağladığı bilgi gizliliği avantajlarından dolayı tercih edilmektedir (Bilici, 2004:656).

Taylor ve Sarno (1997) portföy yatırımları girişlerini; küresel etkilerin belirlediği "itme" faktörleri ve ülkeye özgü "çekme" faktörleri üzerinden açıklamaktadır. İtme faktörleri, alıcı ülkeye sermaye akışlarının mevcudiyetini açıklamaktadır. Odak noktası, sermayenin ev sahibi ülkelere doğru hareket etmesini etkileyen dışsal ekonomik koşullardır. Faiz oranları, düşük potansiyel büyüme oranı, riskten kaçınma ve portföy çeşitlendirmesi gibi küresel değişimlerin portföy akışları üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır. Çekme faktörleri ise, gelişmiş bir finansal sektör, düşük enflasyon, ticaret açıklığı, yüksek büyüme potansiyeli ve yüksek faiz oranları gibi bir ülkeye sermaye girişinin alınmasını belirleyen yerel ekonomik etkilerdir (Ogundipe, Alabi, Asaleye, Ogundipe, 2019:242-243).

Birçok ülke, 1990'lardan bu yana sermaye akımları dalgasıyla liberalleştirilmiş ve uluslararası finans piyasalarına entegre edilmiştir. Portföy yatırımları, 1990'lardan 2007'e kadar dünya ticaret akışlarından yaklaşık olarak üç katı kadar daha oranda hızlı artmıştır. Küresel krizden önce baskın bileşenler, gelişmiş ekonomiler arasındaki sermaye akımları ve özellikle sınır ötesi bankacılık akımlarıyken, krizin 2007 ortalarında tarihi zirveye ulaşmasının ardından, bu tarihten sonra uluslararası sermaye akımlarında keskin bir daralma ortaya çıkmıştır (OECD, 2011).

Grafik 3:1990-2018 Yıllarındaki Portföy Yatırımları

Kaynak: Dünya Bankası, 2019 verileriyle tarafımca hazırlanmıştır.

Grafik 3'te görüldüğü gibi, özellikle 2008 yılındaki Küresel Finansal Kriz, 2009–2011 Avrupa Birliği Borç Krizi (Bhattaa, Marshall, Thapab, 2018:655) uluslararası sermaye akımlarını büyük ölçüde dalgalandırmıştır. Sermaye akımlarındaki aşırı dalgalanmanın yerel faktörlerden ziyade küresel belirsizlikten kaynaklanmıştır (Hlaing, Kakinaka, 2019:202-203). Bu dalgalanmalar uluslararası sermaye hareketlerinin, sadece ulusal tasarrufa eklenerek sermaye birikimi arttıran bir döviz bolluğu (dış tasarruflar) anlamına gelmediğini de açığa çıkarmıştır (Boratav, 2015:95).

Her ne kadar sunulan grafiklerle küresel sermaye hareketlerinin açıklanması amaçlansa da, verilerin oluşturulmasında yaşanan temel sınırlamalar nedeniyle küresel sermaye hareketlerini tam olarak çözümlenmek mümkün değildir. Çünkü, bu veriler yasal ikamete göre sınır ötesi akışları ve pozisyonları hesaplayan ödemeler dengesi (BOP) kapsamında oluşturulmaktadır (Bertaut, Bressler, Curcuro, 2018:2). Ancak yasal ikametinin doğru tespit edilmesi, kıyı bankacılığı finans merkezleri ve vergi cennetlerinde yapılan işlemlerin artması nedeniyle giderek zorlaşmaktadır.

2.2. Uluslararası Sermaye Hareketliliğinin Vergi Politikalarına Etkisi

Yirminci yüzyılın başlarında gelişen uluslararası vergi rejiminin, üç temel özelliği bulunmaktaydı. Birincisi; bir ülkenin kendi topraklarındaki kaynaklardan elde edilen tüm geliri vergilendirme hakkına sahip olması, ikincisi; bir ülke sakinlerinin dünya çapında gelirlerini vergilendirme hakkına sahip olması, üçüncüsü ise; çifte vergilendirmeyi hafifletmenin veya azaltmanın ülkelerin kendi sorumluluğunda olmasıydı. Yirminci yüzyılın sonuna ise doğru vergi rejimlerinde, büyük çaplı bir şekilde değişim yaşanmıştır. Uluslararası ticaretin sıfır toplamlı bir oyun olmaktan ziyade, karşılıklı olarak faydalı sağlayacağı kabul edilmiştir. Böylece yasal engeller kalkmış, iletişim ve ulaşım alanındaki teknolojik gelişmelerle birlikte sermaye ve malların uluslararası hareketliliği artmıştır (Elkins, 2016:909-912).

1980’li yıllarda geç kapitalistleşen ülkeler başta olmak üzere uygulamaya konan neoliberal politikalar, devletlerin yaptıkları düzenlemeleri şekillendirmiştir. Özellikle IMF’in “*stand-by*” anlaşmaları ve Dünya Bankasının “*yapısal uyum*” kredileri aracılığıyla değişimler yaşanmaya başlamıştır. “*Washington Konsensusu*” olarak bilinen bu yaklaşımla; mali disiplin, vergi reformu (vergi tabanını genişletmek amacıyla düşük vergi oranları uygulanması), faiz oranlarının serbestleşmesi, ticari serbestleşme, rekabetçi döviz kuru, uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, özelleştirme,

kuralsızlaştırma (piyasaya giriş-çıkış engellerinin kaldırılması) ve mülkiyet haklarının güvence altına alınmasına yönelik politikalar önceliklendirilmiştir (Akçay, Türkay, 2006:52).

Bu entegrasyon sürecinin, ulusal bütçe bağımsızlığını etkilemiştir. Uluslararası entegrasyonun artmasıyla birlikte, dışa açık bir ekonomide maliye politikasının zorunlu olarak diğer ülkelerin vergi oranlarıyla stratejik olarak etkileşim içine girmiştir. Bu durum ulusal hükümetlerin mali politika üzerindeki tekel gücünün bir kısmını kaybetmesine neden olmuştur. Avrupa Birliği Ekonomik ve Parasal Birliği üye devletleri, özellikle de sermaye hareketlerinde daha yüksek derecede faktör hareketliliğine maruz kaldığından, bu durumdan daha çok etkilenmiştir (Menguy, 2018:723). Dolayısıyla küreselleşmeyle sermayenin geniş bir coğrafyaya yayılması, vergi politikalarında ulusal hükümetin kontrollerini aşmıştır. Ulus devletin siyasal, ekonomik ve toplumsal konularda yapacağı düzenlemelerde yetkisini uluslararası örgütler ve ulus-altı birimlerle paylaşmak zorunda kalması, ulus devletin egemenlik alanlarını daraltmıştır.

Bu süreçte “*kapitalist sermaye birikim sürecinin dinamik işleyişine içkin olan devlet*”; bir yandan sermaye akışının sağlanmasına yönelik politika belirleyici olması sebebiyle sürecin biçimlenmesine katkı sağlarken, diğer yandan piyasaya müdahale etmeden sadece kural koyma ve kontrol etme rolünü üstlenmiştir (Akçay, Türkay, 2006:61). Bu yeni düzeni; 1979'da Friedrich Hayek neoliberal teorinin gelişimini “*siyasetin tahttan indirilmesi*” olarak nitelendirirken, Slobodian'ın “*ulusun tahttan indirilmesi*” olarak görmüştür (Pettifor, 2018:93).

Sermaye akışlarındaki hareketlilikle mekansal alanda meydana gelen genişleme, devletlerin kapasitelerini tahrip ederek, özellikle vergilendirme politikaları, gelir dağılımını düzenlenmeye yönelik yapılan kamu harcamaları ve uygulanacak makro-ekonomik politikaların belirlenmesi gibi önemli konularda ulus-devletin ihtiyaçlarını veya isteklerini de sınırlanmaktadır (Wolf, 2001:188). Ulus-devletin kendi maliye ve para politikalarını denetleme kapasitesindeki gücü, özellikle finans sermaye karşısında giderek zayıflamaktadır. Bu durum, kontrol edilemeyen mobil sermayenin, farklı ülkelerin tahvilleri, para birimleri veya faiz oranları aracılığıyla büyük kazançlar elde etmeye yönelik olan spekülasyon faaliyetlerinin, bu hareketliliğin olduğu ülkelerde istikrarsızlık yaratmasına neden olmuştur. Ayrıca, sermaye piyasalarındaki yatırımcılar, demokratik hükümetleri tam, vasıflı ve iyi ücretli istihdama yönelik maliye politikalarını benimsemekten alıkoymak için sermaye kaçıışı tehdidini kullanabilmektedirler (Pettifor, 2018:92).

Özetle, ülkelerin maliye politikalarını belirleme de (vergilendirme ve yeniden dağıtım düzeyi), hükümetlerin fiili egemenliği (yani politika hedeflerine ulaşma yeteneklerini) korumak istedikleri takdirde, hukuki egemenliklerinin bir kısmından (vergi sistemlerini tasarlamak için yasal haklar) iş birliği yoluyla vazgeçmeleri gerektiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle egemenlik kavramının tanımı, hem devletin iç işlevlerinde (vatandaşlara karşı sorumluluk) hem de uluslararası ilişkilerde (diğer uluslara karşı sorumluluk) yeniden yorumlanmıştır (Ozai, 2018:75-76). Uluslararası sermayenin hareketliliğinin, maliye politikaları üzerindeki bu etkisi ülkelerin hem portföy hem de doğrudan yabancı yatırımı çekmek için vergi oranlarını düşürmesi uluslararası vergi rekabetini kavramını ortaya çıkarmıştır.

2.2.1. Vergi Rekabeti

Küreselleşme çağında sermaye, emekten çok daha hareketlidir. Artan sermaye hareketliliği, fonların elektronik transferi ve döviz kontrollerinin gevşetilmesi gibi teknolojik gelişmelerin bir sonucu olmuştur. Michael Keen (2008) vergi rekabetini; her biri vergi sisteminin bazı parametrelerini belirleyen bir federasyondaki ülkeler, eyaletler ya da iller arasındaki işbirlikçi olmayan bir oyunda, vergi düzenlemelerinin stratejik bir yaklaşımla belirlenmesi olarak tanımlamaktadır (Talpoş, Craşneac, 2010:40). Vergi rekabeti, sermayeyi çekmek amacıyla vergi oranları ve vergi matrahında uygulanan rekabet olarak iki şekilde görülebilmektedir. Ülkeler ya vergi oranlarını düşürerek vergi oranları üzerinden ya da bazı kesintiler ve muafiyetler uygulayarak vergi matrahı üzerinden rekabet etmektedir (Chirculescu, 2018:186).

Vergi rekabeti, yetkililerin izlediği hedeflere, ilgili vergi araçlarına ve kamu yetkilileri arasındaki hiyerarşik ilişkilere göre birçok şekilde gerçekleşebilmektedir. Ülkeler tarafından takip edilen hedeflere göre (Talpoş, Craşneac, 2010:40);

- Doğrudan yabancı yatırımlar,
- Yerel şirketleri finanse etmek ve yerel finansal piyasaları güçlendirmek için gerekli olan oldukça hareketli finansal sermaye olan portföy yatırımlar,
- Çok uluslu şirketler içinde, uluslararası kar transferi için kullanılan kurumsal birimleri çekerek kendi yetki alanlarına çekilebilen iç finansal akışlar,
- Hızlı hareket kabiliyetine sahip yüksek vasıflı işgücü alanları vergi rekabetine konu olabilmektedir.

Sermayenin, malların ve emeğin hareketliliğiyle birlikte uluslararası ekonomik entegrasyonu artırması, vergi matrahlarının uluslararası hareketliliğinin artırması anlamına gelmektedir. Bunun sonucunda, ülkeler vergi politikalarının, diğer ülkelerde vergi uygulamalarından daha avantajlı olması amacıyla vergi matrahlarını genişletme çabasına girmekte ve uluslararası vergi rekabeti şiddetini giderek arttırmaktadır. Vergi oranları, iki devletin aralarında yaptıkları yarış sonucunda sıfır noktasına kadar düşmektedir. Dip noktasına varış (race to the bottom) (Öz, 2013:154) olarak bilinen bu rekabet anlayışı, vergi matrahını aşındırarak ulusal vergi gelirlerinin azalması riskine yol açmaktadır.

Vergi matrahının bu yargısal hareketliliği, mali etkileşime neden olmaktadır. Literatürdeki ilk teorik çalışmalar, mali etkileşimi bir ülkede yaşayanların komşu ülkeler tarafından sağlanan kamu mallarını tüketmesi sonucu oluşan fayda yayılmaları etkileşimi analiz ederken, sonraki çalışmalar, vergi tabanı hareketliliği nedeniyle etkileşime odaklanarak vergi rekabeti literatürünü oluşturmuştur (Brueckner, Saavedra, 2001:203).

Vergi rekabeti literatüründeki araştırmalar James Buchanan, Gordon Tullock, William Niskanen ve Geoffrey Brennan'ın katkılarıyla, 60'lı yıllarda geliştirilen kamu tercihi teorisine dayanmaktadır. Bu teorisyenler, hükümetler tarafından alınan kararları, bireyler tarafından alınan kararlar olarak analiz edilip, hükümetlerin aslında kendi çıkarlarına göre hareket eden insanlar tarafından oluşturulduğunu ve bu kişilerin kamuya açık pozisyonları kullanarak, kendi çıkarlarını lehine karar vereceklerini, bu nedenle de kamu sektörünün doğal olarak sürekli artma eğiliminde olacağını savunmuştur (Talpoş, Craşneac, 2010:49-50). Dolayısıyla, kamu tercihi teorisine göre, kamu otoriteleri vatandaşlarının refahını en üst düzeye çıkarmaktan ziyade, kişisel refahlarını en üst düzeye çıkarmak amacıyla hareket etmektedirler. Bu yaklaşımda,

kamu sektörü, özel sektörden toplanan geliri en üst düzeye çıkararak, her zaman büyüklüğünü artırmaya çalışan bir “*Leviathan*” olarak görülmektedir (Wilson, 1999:296). Eğer devlet bu şekilde giderek büyüyen bir Leviathan olarak görülürse (Brennan ve Buchanan, kamu tercihi teorisi), mali rekabetin kamu sektörünün verimliliğini artırmasıyla refah artacak, böylelikle Pareto-optimal kamu faaliyetlerine ulaşılması sağlanarak, kamu harcamaları ve kamu borçluluğu etkin bir şekilde kısıtlanacaktır. Diğer taraftan, kamu karar vericilerinin toplumun refahını en üst düzeye çıkarmaya çalıştığı düşünülürse, o zaman mali rekabet kamu sektörünün boyutunu aşırı derecede kısıtlayan bozulmalar anlamına gelecektir (Menguy, 2018:726). Sonuç olarak, vergi rekabetinin istenebilirliği, kamu sektörünün nasıl çalıştığına ilişkin savunulan görüşe bağlı olarak değişecektir.

Vergi rekabeti konusunda literatürde gerek teorik gerekse uygulama açısından çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Çalışmalar ilk olarak, Charles Tiebout (1956) tarafından yerel yönetim bölgeleri arasındaki vergi rekabetinin incelenmesini kapsamında yapılmıştır. Tiebout yaptığı çalışmada vergi rekabeti sayesinde, kamu mallarının piyasa koşullarında etkin olarak üretilmesinin sağladığını savunmuştur. Tiebout, rekabetçi federalizmde vatandaşların ikametlerini belirleme konusunda özgürce hareket edebilmesi durumunda, faydalarını maksimize ettikleri yerleşim yerlerini sadece özel mallar için değil, aynı zamanda kamu mallarına ulaşmanın maliyeti ve bunları finanse etmek için ödeyecekleri vergileri de dikkate alarak seçecekleri görüşündedir. Bireylerin kamu malları için tercihlerini ortaya koymasına yarayan, “*ayaklarıyla oy verme*” baskısı sayesinde, bireylerin kendi tercihlerine uygun kamu hizmeti ve vergi ödemeleri demetine ulaşacağını, böylece kamu hizmetlerinin sunumunda etkinliğin sağlanacağını,

(Feld, 2014:2) rekabetin mobil hanehalkları için refah artırıcı olduğunu savunmaktadır²².

Vergi rekabetiyle ilgili teoriler Tiebout sonrası, Fischel (1975) ve White (1975) tarafından mobil firmaları içerecek şekilde kolayca genişletilmiştir. Bu teori, hareketli hanehalkıyla aynı şekilde bu defa mobil firmaların herhangi bir bölgeye hareket konusunda sonsuz esnek olduğu ve bölgenin onlara çeşitli kamu girdileri sağladığı düşünülerek modellenmiştir. Bu modelde etkin denge noktası, firmanın bu kamu girdilerini tedarik etmenin marjinal maliyetine eşit bir vergiyi ödediği durumda oluşmaktadır (Wilson, 1999:272).

Vergi rekabeti konusunu daha sistemli bir hale getiren ise; üretim faktörlerinin hareketliliği kapsamında Zodrow ve Mieszkowski'nin 1986 yılındaki yaptığı çalışmalar olmuştur. Bu çalışmalarda vergi rekabeti, esas olarak ülkelerin mobil olan vergi matrahının vergilendirmesi durumunda ortaya çıkan mali dışsallık olarak değerlendirilmiştir. Analizlerinde bir ülkede sermayeyi vergilendirirken, diğer ülkelerde sermaye çıkışına neden olan vergi oranındaki uçta bir artışı dikkate alındığında, bu durumun verimsiz derecede düşük vergi oranlarıyla sonuçlanacağına ulaşımlardır (Armbruster, Hintermann, 2019:2).

²² Bu aşamada Tiebout modelinin sınırlamalarına dikkat etmek önemlidir. Bu sınırlamalar ilk olarak; vergilerin kamu mallarını tedarik etmek için artırıldığı ve bir bireyin ödediği vergilerin kabaca bu malları tedarik etme maliyetlerine eşit olduğu varsayımından başlar. İkinci olarak; tüm vergi mükelleflerinin önemli bir maliyet olmaksızın tüm yetki alanlarında mükemmel şekilde hareket ettiğini varsayar. Ancak Tiebout modelinin bu varsayımlar gerçekçi olmaktan uzaktır. Ayrıca bu rekabet hükümetleri tüm vergi oranlarında optimum seviyenin belirlenmesinden ziyade “aşağıya doğru bir yarışa” yol açmaktadır (Cassée, 2019:244).

Vergi rekabeti konusunda bir diğerk çalışma, sermayenin mekânsal tahsisinde etkinsizliğe yol açabileceğiy yönündeki DePater ve Myers (1994) tarafından yapılan çalışmadır. Vergi rekabetiyle birlikte, sermayenin akışının daha çok düşük oranlı vergi ülkesine gerçekleşmesi sonucu sermayenin verimsiz dağıtılması riskiyle karşı karşıya kalınacağını savunmuşlardır (Gaigné, Riou, 2007:902). Özellikle, sınır ötesi sermaye hareketinde koordinasyon eksikliği yaşanması durumunda vergilendirme ve kamu mallarının sunumu en uygun seviyenin altında kalabilmektedir.

Vergi politikalarında karşılıklı etkileşimi gerektiren bu durum, oyun teorisi modellerinden “*mahkûmların ikilemi*” çerçevesinde ele alınabilmektedir. Uluslararası vergi rekabeti oyununda katılımcılar ülkedir. Her biri nispeten yüksek bir vergi oranını korumak istemektedir, ancak diğerk ülkelerin daha düşük vergi oranları uygulaması nedeniyle uluslararası yatırımı kaybetme korkusuyla vergi oranlarını düşürmektedir. Bunun sonucunda, bütün ülkelerin vergi oranlarını düşürmesiyle her bir kamu projesine daha az fon sağlanacaktır. Her katılımcının kendi en uygun stratejisini rasyonel olarak kullanması sonucunda optimalden daha az sonuç üretilecektir. Ancak, ülkelerin bağımsız hareket etmek yerine davranışlarını koordine etmesini durumunda, reform için yapılan çoğuy teklifin, politikaları uyumlu hale getirerek zararlı vergi rekabeti tehdidini karşılıklı olarak azaltacağını ileri sürmektedir (Elkins, 2016:9057-58).

Dolayısıyla vergilendirme, vergi düzenlemeleri yoluyla kaynak çekmeye çalışan ülkeler tarafından ortaya çıkan vergi rekabeti olasılığıyla birlikte artan ekonomik bağımlılık ve hareketlilikten etkilenmektedir (Erdoğan, Christiansen, 2016:39). Sermayenin uluslararası piyasalarda hareket halinde olması, onun yüksek vergi yükünün olduğu alanlardan, düşük vergi yükünün olduğu alanlara doğru hareket etmesi, sermayeyi ülkelere çekmek isteyen devletleri de bu vergi uygulamalarında rekabet eder hale getirmektedir. Bu rekabetin konusunu ise esas olarak kurumlar vergisi

indirimleri kapsamaktadır. Tablo 1’de de görüleceği üzere, kurumlar vergisi oranları vergi rekabetinin etkisiyle yıllar içinde düşüş göstermiştir.

Tablo 1:1986-2019 Yıllarındaki Kurumlar Vergisi Oranları

Kurumlar Vergisi Oranları	1986	1990	1995	2001	2008	2009	2010	2015	2019
Avusturya	49,00	39,00	36,00	30,00	30,00	30,00	30,00	30,00	30,00
Belçika	45,00	41,00	40,17	40,17	33,99	33,99	33,99	33,99	29,00
Çin	40,00	40,00	33,00	33,00	25,00	25,00	25,00	25,00	25,00
Almanya	60,00	54,55	55,11	39,00	29,51	30,00	30,00	30,00	30,00
İspanya	35,00	35,00	35,00	35,00	30,00	30,00	30,00	28,00	25,00
Fransa	45,00	42,00	36,66	36,43	33,33	33,33	33,33	33,33	31,00
Birleşik Krallık	35,00	34,00	33,00	30,00	30,00	28,00	28,00	20,00	19,00
Türkiye	46,00	46,00	44,00	33,00	20,00	20,00	20,00	20,00	22,00
Amerika Birleşik Devletleri	49,79	38,65	39,61	35,00	40,00	40,00	40,00	40,00	21,00

Kaynak: <https://taxfoundation.org/> adresinden alınan verilerle tarafımda hazırlanmıştır.

Bununla birlikte vergi rekabetinin etkileri ülkenin yapısına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki firmaların vergi duyarlılığı, vergi rekabetinden kaynaklanan baskılara karşı daha yüksektir. Bu durum, gelişmekte olan ülkelerde çok uluslu şirketlerin yaptıkları yatırımların ve kar seviyelerinin vergilendirmeye karşı duyarlılıklarının daha yüksek olmasına, dolayısıyla artan sermaye hareketliliğine karşı daha savunmasız kalmasına yol açmaktadır (Keen, Simone, 2004:1324). Bu nedenle kurumlar vergisi oranlarının küresel düzeydeki düşüşü, gelişmekte olan ülkelerde kurumlar vergisi gelirlerinin hem GSYİH içindeki payını hem de toplam vergi gelirleri içindeki payını önemli ölçüde düşürmüştür. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerde ciddi gelir kayıpları ve olumsuz sonuçların ortaya çıkma olasılığı gelişmiş ülkelere kıyasla çok daha fazla olmaktadır (Ozai, 2018:74).

Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerde sermaye üzerindeki vergi yükünü azaltmaya yönelik bu uygulamalar, gelir ayağı sakat kalan devletlerde, kamu açıklarında artışlara neden olacak ve ülkeler bu açığı kapatmak için iç ve dış borçlanmaya gideceğinden, borçlanmanın payı yükselecektir (Kazgan, 2000: 303). Dolayısıyla bir taraftan özel sektörün sermayesinden alınan vergi azalırken, diğer taraftan borçlanmanın özel sektörden yapılarak, borcun anapara ve faiz ödemelerinin bu kesime aktarılması toplumsal kaynakların sermaye lehine transfer edilmektedir (Kargı, Özüğurlu, 2007:279).

Vergilendirmenin yeniden bölüşüm sürecindeki etkisi, özellikle 2007-2008 küresel mali krizinden bu yana, kamu maliyesine ilişkin sorularla ekonomi politikası tartışmalarında ön plana çıkmıştır. Bu tür tartışmalarla, vergilendirmenin hem düzeyi hem de yapısı incelenmiş ve kriz öncesi yıllardaki bazı vergileme ilkeleri sorgulanmıştır. Krizden önce ülkeler arasındaki vergi rekabeti, krizden sürekli etkilenen ve kamu maliyesini yüksek kamu borcu ve yavaş ekonomik büyüme ortamında sürdürülebilir bir yolda tutmaya çalışan ülkelerde, sermaye üzerindeki vergi oranlarının düşüş eğiliminde olmasına ve vergi yükünün sermayeden emeğe kaymasına neden olmuştur (Kate, Millionis, 2019:759). Ayrıca, hükümetlerin yoksullukla mücadele yeteneklerini zayıflatarak sermaye sahipleriyle nüfusun geri kalanı arasında ve küresel olarak zengin ve fakir ülkeler arasındaki gelir farkını arttırmıştır (Dietsch, 2012; Sayegh, 2016, 283).

Vergi rekabetinin ülkeler üzerinde ekonomik, mali ve toplumsal olarak etkisinin olumlu ya da olumsuz olduğu şeklinde net bir görüş ortaya koymaktansa, konuyu her iki yönüyle değerlendirmek daha doğru olacaktır. Vergi rekabetinin olumlu sonuçları; vergi indirimleriyle ülkede yatırım yapan yabancı sermaye girişlerinin artması, vergi gelirlerinin etkin kullanımının gerekmesi nedeniyle kamu harcamalarındaki verimliliğin

artması, kamu hizmetlerinin seçmenlerin tercihlerine göre daha etkin kullanılması, kaynakların daha etkin dağılımının ve kullanımının sağlanması, vergi rekabetinin mali disiplini sağlaması, kurumsal inovasyon için politik olarak tarafsız ve güvenilir arenalar oluşması olarak ortaya çıkmaktadır (Kargı, Yaygır, 2016:6, Öz, Yaraşır, 2009:5). Vergi rekabetinin olumsuz sonuçları ise; ülkelerin vergi matrahlarının erozyona uğramasıyla mali bozulmanın olması, aşınan vergi tabanının telafi sosyal harcamalarının kısılması, vergi yükünü (mobil) sermayeden (daha az mobil) işgücüne kaydırılmasıyla vergi yükü dağılımının adaletsiz olması, haksız vergi rekabetine neden olması, kara para aklama, uyuşturucu ve insan kaçakçılığı, terörist finansmanı ve savaş suçları gibi yasadışı faaliyetlerin finanse edilmesi, finansal şeffaflık ve gözetim eksikliğinden kaynaklanan küresel finansal risklerin artması (Öz, Yaraşır, 2009:5, Yonah, 2000:1576, Galaz, Crona, Dauriach, Jouffray, Österblom, Fichtner, 2018:1351) olarak özetlenebilmektedir. Diğer taraftan, vergi sistemlerinin karmaşık yapıya sahip olması, kamu harcamalarından elde edilen faydaların bilinmemesi, faydalı vergileme sağlayacak belirli bir vergi sisteminin nasıl olduğuyla ilgili yaşanan belirsizlikler ve aynı amaçla uygulanan birkaç yönetsel politikalar nedeniyle sadece vergi rekabetinin etkilerini belirlemeyi zorlaştırmaktadır (Giray, 2005:95). Bununla birlikte vergi tabanının mekan sınırlarını aşarak hareketli hale gelmesi, vergi yükünün sermaye lehine, emek aleyhine dağılmasına neden olduğundan vergi adaletini bozduğu, ayrıca gelir kaybeden devletin yaptığı sosyal harcamalar azaldığından, gelir dağılımında adaletsizliğe neden olduğu yönünde değerlendirme yapmak mümkündür. Bu duruma karşı, emek üzerindeki vergi yükünün azaltılarak vergi adaletinin sağlanmasına yönelik çok sayıda çağrı yapılmıştır (Stiglitz 2012; Piketty 2014; Kate, Milionis, 2019:759).

Diğer taraftan Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)'nün, 1998 yılında yayınlanan "*Zararlı Vergi Rekabeti: Yükselen Bir Global Konu*" adlı raporunda zararlı vergi rekabeti uygulamalarını vergi cennetleri ve tercihli vergi rejimleri olarak

belirlemiştir. Bu uygulamalar, yabancı sermayeyi çekmek için tasarlanmış çok çeşitli girişimler ve düzenlemeler içermektedir. Ülkelerin birçoğu, ülke içinde desteklemek istedikleri sektörlerin dünya ekonomisinde rekabet edebilmelerine veya alternatif olarak yeni rekabetçi sektörlerin gelişimini teşvik etmelerine yardımcı olan yasaları yürürlüğe koyma haklarını kullanmaktadırlar. Bu ülkeler, vergilendirmedeki azalmalar ve mobil sermayeyi çekmek veya elde tutmak için bürokrasinin kaldırılması dahil olmak üzere, bazı mali sübvansiyonlar ve teşviklerin kombinasyonunu kullanmaktadırlar. Bu tür politika paketlerinin mali bölümlerine tercihli vergi rejimleri denmektedir. (Palan, Murphy, Chavagneux, 2010:19). Vergi cenneti, diğer yargı bölgelerinde (ülkelerinde)²³ ikamet eden firmaların ve kişilerin, ikamet ettikleri yerde ödemek zorunda kalacakları vergilerden kaçabilmeleri için aracı görevi gören bir yetki bölgesi iken, tercihli bir vergi rejimi esas olarak bir vergi teşviğidir (Littlewood, 2004:414-418). Kısaca, iki uygulama da bir ülkenin önceden belirlenmiş belli gelir sınıflarını vergiden muaf tutması veya diğer gelir sınıflarına uygulandığından daha düşük oranlarda vergiye tabi tutabilmesine imkan tanımaktadır. Bu durum, kar transferi ve matrah aşındırmasına neden olduğundan vergi gelirleri üzerinde zararlı etkilere yol açmaktadır. Bu çerçevede vergi matrahlarının aşındırılmasına karşı ülkeler arasında iş birliğinin sağlanması kilit rol oynamaktadır. Bu kapsamda ülkeler vergi uyumu konusunda OECD ve AB gibi uluslararası kuruluşlarla iş birliği yapmaktadırlar. Vergi tabanı aşındırması ve kar değişimi gibi bir dizi süreci kapsayan çeşitli çalışmalar yapılmakta ve çözüm önerileri sunulmaktadır. Bu çalışmalara, tezin 3. bölümünde detaylı olarak yer verilecektir.

²³ Yargı bölgeleri/ülkeleri; İngilizce de “Tax Jurisdiction” kelimesine karşılık olarak, vergilendirme makamı anlamında kullanılmaktadır.

2.2.2. Vergi Cennetleri

Vergi cenneti (tax haven) kavramı tarihsel bağlamda vergiyle aynı dönemde ortaya çıkmıştır. Antik Yunan döneminde tüccarlar ithal edilen mallardan alınan yüzde 2'lik vergiden kaçınmak için mallarını Atina yakınlarındaki adalarda depolamışlardır. Orta Çağ'da ise Hansa Birliği refahını ticarete vergi işlemlerine yönelik uyguladığı avantajlara borçludur (Wu, 1999:4). Modern vergi cennetlerinin en eski bölgesi ise İsviçre olarak kabul edilmektedir. II. Dünya Savaşı zamanında da İsviçre güvenli ve düşük maliyeti olmasından dolayı, sermayenin kaçtığı bir sığınma yeri olmuştur. Ayrıca ülkelerin, savaş sonrasında vergi oranlarını artırmaları akabinde de bu durum daha çok pekişmiştir (Aktan, Vural, 2004:11). Bu dönemde vergi cenneti esas olarak bir sığınak (haven) olarak ortaya çıkmıştır.

Dünyanın vergi cennetleri çoğunlukla küçük ülkeler veya bağımlı bölgelerdir. Vergi cennetleri konusunda uzlaşılmış bir tanım bulunmamakla birlikte, vergi cenneti ülkeler/bölgeler yapılan çalışmaların amacına göre farklı ölçütlerle tanımlanmakta ve sınıflandırılmaktadır. Bu konuda yapılan ayırım, üretici vergi cennetleri ve geleneksel vergi cennetleri şeklindedir. *Üretici vergi cennetleri*, düşük vergi oranlarıyla yabancı doğrudan yatırımları ülkelerine çekmeyi amaçlamaktadırlar. *Geleneksel vergi cennetleri* ise düşük vergi oranlarıyla, daha çok finansal faaliyetleri ülkelerine çekmeyi amaçlayan ülkelerdir. Bu özellikleriyle vergi cennetleri; düşük vergi oranlarıyla iyi yönetilen küçük ülkeler olarak tanımlanmaktadır. Uluslararası kuruluşlarca mücadeleye konu edilen ise *geleneksel vergi cennetleridir* (Öz, 2013:156).

Vergi cennetlerinin birçoğu, küçük ve kıt kaynaklara sahip olmalarından dolayı sanayi ülkesi olmaya uygun değildir. Bu nedenle fiziki yatırımları ülkelerine çekecek teşviklerde bulunamamışlardır. Bunun yerine finansal hizmetler ve portföy yatırımları açısından, yasal düzenlemelerle birey ve kurumların vergi yüklerini azaltmayı

amaçlamışlardır (Öz, 2005:132). Çünkü bu ülkeler için yabancı sermayenin akışının sağlanması, halihazırda mevcut olan sermayeden alınan vergi gelirinin azalmasından daha önemlidir (Cassée, 2019:244). Vergi cennetlerinin ekonomilerini geliştiren, vergi sığınakları olarak faaliyet göstermeleri ve vergi egemenliklerini ticarileştirmeleridir. Bu ülkeler düşük veya sıfır vergi oranları, banka gizliliği veya kuruluş yasalarıyla yabancı vergi mükelleflere paravan²⁴ şirketler kurma imkanı sunmaktadır (Rixen, 2011:453-454). Vergi cennetleri ve kıyı bankacılığı merkezlerinin çok uluslu firma ağlarındaki konumu, bu yetki alanlarının özellikle küresel finansal eğilimleri şekillendiren kilit aktörler olma rollerini önemli ölçüde arttırmaktadır (Martinus, Sigler Iacopini, Derudder, 2019:390). Vergi cennetleri sermayenin aktarıldığı ülkelere ekonomik alanda olumlu bir etki yapıyor olsa da, sermayenin mükellefi olduğu ülkede vergi matrahı aşınmaktadır. Bu aşınmanın sebebi, karların düşük vergi oranlı ülkelere transfer edilmesiyle, vergi matrahını aşındırarak hem kişisel hem de kurumlar vergisi geliri kaybına yol açmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca vergi cennetlerinde kurulan posta kutusu şirketlerle vergi rekabetinde daha da yıkıcı sonuçların oluşturmaktadır (Karakurt, 2016:327).

²⁴ Paravan (shell) şirketler, şirketler hukuku açısından yapısal olarak gereklilikleri karşılamaktadır. Farkı ise kuruluş ülkesiyle gerçek anlamda herhangi bir bağlantıya sahip olmamasıdır. Bunlara, “posta kutusu(mailbox)”, “mektup kutusu (letter-box)” şirketi, “pirinç levha (brass-plate)” şirketi de denilmektedir (Nougayrède, 2018:6). Bu şirketler, bir posta adresi aracılığıyla belirli bir ülkede organizasyon ve kayıt için sadece temel gerekliliklere uyarak, var olan gerçek ticari faaliyetlerini başka bir ülkede yürütülen şirketlerdir (Hastings, Cremers, 2017:2).

Tanzi makalesinde (Tanzi, 2001:15,16), vergi cennetleri ve kıyı bankalarını (offshore); mali termitlerin yükselişi altında açıklamıştır. Bu termitler küreselleşmenin, vergi rekabetinin ve yeni teknolojilerin etkileşimi sonucu ortaya çıkmaktadır. Mali termitler, mevcut vergi sistemlerinin temellerini zayıflatmakta ve ülkeler için yüksek vergi oranlarını sürdürmelerini gittikçe zorlaştırmaktadır. Kıyı bankacılığı ve vergi cennetleri de bu termitler içinde yer almaktadır.

Vergi cennetleri, kıyı bankacılığı finans merkezleri ve gizli bölgeler genel itibarıyla, yerleşik olmayanların gelir ve mallarının vergilendirilmemesi ya da asgari düzeyde vergilendirilmesi, vergi mükellefleri hakkında diğer hükümetlerle ilgili bilgilerin etkili bir şekilde paylaşılmaması ve finansal varlıklarla sahip olunan diğer varlıkların mülkiyetinin asgari düzeyde açıklanması ya da hiç açıklanmaması olarak tanımlanmaktadır (Ježek, Kofod, 2017:2).

Konuyla ilgili olarak, Avrupa Birliğinin PANA²⁵ Komitesince (The Inquiry Committee into Money Laundering, Tax Evasion and Tax Avoidance) hazırlanan raporda, vergi cennetlerinin, kıyı bankacılığı finans merkezlerinin ve gizli bölgelerin temel özellikleri açıklanmıştır. Bu üç kavram arasındaki farkın anlaşılması için aşağıda Tablo 2'ye yer verilmiştir.

²⁵ PANA Komitesi; Avrupa Parlamentosu'nun, 2016 yılının Haziran ayında kurulan, Birlik hukukunun uygulanmasında kara para aklama, vergi kaçınma ve vergi kaçakçılığı ile ilgili iddiaları araştıran özel bir soruşturma komitesidir. Avrupa Parlamentosunun Aralık ayı Genel Kuruluna raporlama yapmakta ve öneriler sunmaktadır.

Tablo 2: Vergi Cennetleri, Kıyı Bankacılığı, Gizli Bölgelerin Temel Özellikleri

	Özellikler	Örnekler
Vergi Cennetleri	<ul style="list-style-type: none">• Vergilendirmenin olmaması veya düşük olması,• Bilgi değişimini engelleyen yasalar veya önlemlerin olması• Vergi şeffaflığının olmaması	İngiliz Virgin Adaları Panama, Bahamalar, İngiltere
Kıyı Bankacılığı	<ul style="list-style-type: none">• Vergilendirmenin olmaması veya düşük olması• Cazip yasal düzenlemelerin olduğu çevre (düşük denetim, en az düzeyde bilgi açıklama)• Finansal hizmet sunumunun, ülke ekonomisiyle orantısız olması	Bermuda, Cayman Adaları, Hong Kong, İrlanda, Lüksemburg, Malta, Birleşik Krallık
Gizli Bölgeler	<ul style="list-style-type: none">• Cazip yasal düzenlemelerin olması (düşük denetim, en az bilgi açıklama)• Bilgi değişimini engelleyen yasaların veya önlemlerin olması• Vergi şeffaflığının uygulanmaması• Bankacılık gizliliği olması	İngiliz Virgin Adaları, Hong Kong, Cayman Adaları, ABD

Kaynak: ICIJ Panama Veri Tabanı, Finansal Gizlilik Dizini - Vergi Adalet Ağı, OECD ve IMF kaynaklarından oluşturulan, PANA Komitesi için yapılan çalışmadan (European Parliament, The PANA Committee, 2017:32) alınmıştır .

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi ülkeler her kavram için farklı boyutlarda sınıflandırılmaktadır. Örneğin, Cayman Adaları bir deniz finans merkezi ve gizlilik yetkisi olarak tanımlanmıştır, ancak bu tablo hazırlanması sırasında uluslararası standartlara bağlı olması sebebiyle OECD tarafından vergi cenneti olarak tanımlanmamıştır. Bununla birlikte Cayman Adaları, 18 Şubat 2020 tarihli AB tarafından hazırlanan vergi cennetleri kara listesine eklenmiştir. Dolayısıyla bu tabloda yer alan ülkelerin/bölgelerin dahil edileceği kategoriler, onların uluslararası standartlara uyum konusunda uyguladıkları işlemlere göre güncellenebilmektedir.

Diğer taraftan vergi cennetleri, vergisel teşvikleri sağlarken kurumları ve bireyleri anonimleştirerek onları vergi mükellefi olduğu ülkeden koruyan yasalar çıkarmaktadır (Palan, 2002:151). Vergi cennetlerinin en önemli özelliklerinden biri de, ciddi bir rekabet avantajı sağlayan bu yasalarla müşteri gizliliği prensibini uygulamasıdır (Zucman, 2015:106). Bilgi gizliliğinin olması, vergi cenneti ülkelerinde kurulan ve/veya faaliyette bulunan şirketlerin ya da bireylerin, banka hesaplarıyla ilgili kayıtların ayrıntılı bir şekilde tutulmaması, tutulsa bile yabancı vergi idarelerine bu bilgilerin sunulmaması anlamına gelmektedir. Bu sayede, vergi cennetlerinde gerçekleştirilen finansal faaliyetlerle ilgili bilgilere vergi idareleri ulaşamadığından, vergi yükümlüleri yerleşik oldukları ülkelerde daha az vergi ödemektedir. Bilgi gizliliği bu yönüyle bir yandan vergi kaçırarak veya vergiden kaçınarak yerleşik olduğu ülkede vergi matrahının aşınmasına, diğer yandan mal varlığının gizlenmesini mümkün hale getirerek kara para aklama sorununa neden olmaktadır (Öz, 2013:158).

Konuyla ilgili olarak, dünya çapında birçok ülke için zararlı vergi rekabetinin sonuçlarını tahmin etmeye yönelik yapılan araştırma sonuçları Tablo 3'te özetlenmiştir. Tabloda kurumlar vergisinden kaçınmanın sebep olduğu matrah kayıplarının tahmin edilmesine yönelik yapılan çalışmaların metodolojisi ve sonuçları hakkında genel bir bilgiler sunulmaktadır. Bu çalışmalar, vergi rekabetinin zararlı etkilerini nedeniyle dünya çapında pek çok ülke için kar değişim ölçeğinin ne olduğu, hükümetlerin vergi tabanı aşınması nedeniyle tahmini ne kadar vergi gelirinin kaybettiği ilgili göstermektedir.

Tablo 3: Zararlı Vergi Rekabetinin Etkilerine İlişkin Yapılan Çalışmalar

Referans	Yıllık Kurumlar Vergisi Gelir Zararı Tahminleri	Metodoloji
IMF's Crivelli et al. (2016), Cobham & Janský (2018)	Uzun vadeli yaklaşık tahminler, OECD ülkeleri (GSYİH'larının %1'i) için 400 milyar dolar ve düşük gelirli ülkeler için kayıp GSYİH'nın (%1.3'ü) 200 milyar dolar olarak hesaplanmıştır.	Vergi cenneti vergi oranlarının diğer ülkelere göre daha düşük olmadığı durumlar aracılığıyla vergi cennetleriyle ilgili olarak vergi geliri kayıplarını göstermektedir.
UNCTAD (2015), Janský & Palanský (2018)	Kurumlar gelir vergisinin %8'i civarında, küresel olarak 2012'de 200 milyar dolar ve düşük gelirli ülkeler için kayıp 90 milyar dolar olarak hesaplanmıştır.	Bu, kıyı bankacılığı merkezlerinde daha düşük oranda raporlanan getiriye dayanan doğrudan yatırımla ilişkisinden yararlanılan vergi kaçınma planları nedeniyle oluşan vergi geliri kayıpları göstermektedir.
OECD (2015b), Johansson et al. (2017)	2014 yılında 100-240 milyar ABD Doları veya küresel kurumlar vergisi (CIT) gelirlerinin %4-10'u arasında bir yerde. Düşük gelirli ülkelerin CIT gelirlerinin %7,5 ila 14'ü arasında değişmektedir.	BEPS'in vergi oranı farklılıkları ve çok uluslu ve yerli büyük işletmelerin ortalama efektif vergi oranları ve vergi oranlarındaki farklılıklar nedeniyle vergi geliri kayıplarını göstermektedir.
Clausing (2016)	2012 yılı karı kayması nedeniyle ABD hükümetinin 77 milyar dolar ile 111 milyar dolar arasında kurumlar vergisi zararı. Bir grup seçili ülke için, toplam kurumlar vergisi gelirlerinin %20'si gelirini toplam 279 milyar dolar kaybetmiştir.	Kar değişim ölçeği incelenmiştir. Vergi oranlarındaki farklılıklar nedeniyle kar aktarımı kayıplarını göstermektedir.
Cobham & Janský (2019)	ABD çok uluslu şirketlerinin küresel karının dörtte biri kadar, asıl faaliyetin gerçekleştiği yerlerin dışındaki yerlere aktarabilir. Bu 2012 yılında 660 milyar dolar veya dünya GSYİH'sının neredeyse %1 olarak hesaplanmıştır.	Raporlanan karlarla ekonomik faaliyet göstergeleri arasındaki sapma derecesini ölçmektedirler.

IMF (2014)	2012 yılında OECD'de küresel kurumsal gelir vergisinin %5'i ve OECD üyesi olmayan ülkelerde neredeyse %13'ü.	Diğer ülkelerdeki ortalama orana göre, ülkelerin kurumlar vergisi etkililik oranındaki (brüt işletme fazlası kullanılarak) farklılıklara ilişkin kurumlar vergisi gelirleri kullanılmıştır. Kurumlar vergisi verimliliği, kar transferinin yayılma etkileri kayıplarını göstermektedir.
Tørsløv, Wier, & Zucman (2018)	Çok uluslu şirketlerin karlarının %40'ının yapay olarak vergi cennetlerine, yani 2015'te 600 milyar ABD dolarına aktarıldığını tespit ediyorlar. Ayrıca, yıllık 200 milyar ABD doları civarında (küresel kurumsal vergi gelirinin yaklaşık %10'u) küresel kurumlar vergisi zararını tahmin ediyorlar.	Vergi cennetindeki firmaların anormal derecede karlı olduğunu savunmaktadır. Daha sonra, yabancı ortaklık istatistiklerini kullanarak, vergi cennetindeki anormal karlılığın tümünün vergi cenneti faaliyetinde bulunan yabancı iştirakler tarafından açıklanabileceğini göstermektedir. Vergi cennetindeki yerel firmaların karlarının üstünde olan bütün karlılığının, kar aktarımını yansıttığını kabul etmektedir.

Kaynak: (Cobham, Janský, 2017:20)

Tabloda yer alan sonuçları, devletlerin sadece vergi tabanının yer değiştirmesinin ekonomik faaliyetleri arttırdığı gerçek vergi rekabetiyle değil, aynı zamanda sanal vergi rekabetiyle de mücadele ettiği şeklinde yorumlamak mümkündür. Sanal vergi rekabeti, özellikle bilgi çağında yaşanan teknolojik gelişmelerinin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Ağ sistemlerinden oluşan dijital mekanların oluşması finansal sermayenin hareketliliğini arttırmaktadır. Bu durumda vergi rekabetinin arkasındaki ana itici güç, daha düşük yasal kurumlar vergisi oranlarının peşinden giden kar transferi olmaktadır. Bu durum vergi rekabetinin zararlı etkilerini daha yıkıcı hale getirmektedir. Bu konuya sonraki bölümde detaylı olarak yer verilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DİJİTAL MEKAN VE VERGİ CENNETLERİ

Yirminci yüzyılda bilgisayar teknolojisinde yaşanan gelişmelerle birlikte kitle üretim evresinde oldukça farklı bir aşamaya geçilmiştir. Bu durum ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanda da hızlı değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu evre; sanayi sonrası, kapitalist ötesi, bilgi çağı ya da enformasyon toplumu gibi ifadelerle adlandırılmaktadır. Diğer yandan, bilgi toplumu evresinde şekillenen ekonomiye bilgi ekonomisi, üretim sistemin eriştiği aşamaya esnek üretim sistemi, e-ticaretin şekillendirdiği ekonomiye de yeni ekonomi denilmektedir (Dinler, 2012:120).

Dijital ekonomi, internet ortamında işletmeden işletmeye, işletmeden müşteriye ve müşteriden müşteriye mal veya hizmet satışına e-ticaret ve aracı hizmetler aracılığıyla imkan tanımaktadır. Bu ekonomi içinde yeni alanlar ortaya çıkmıştır. Bunlar; gerçek zamanlı banka havalesi hizmetleri, sanal para birimleri, internet ve pazarlama bilgilerini müşterilere iletmek için bir araç olarak kullanan çevrimiçi reklamcılık, depolama, bilgi işlem ve dijital yönetim gibi hizmetler paylaşılan ve sanal kaynaklar kullanan bulut bilişim sistemleridir. İşletme türleri arasında ise çeşitli e-ticaret, çevrimiçi reklamcılık, uygulama mağazaları, bulut bilişim katılımcı ağa bağlı platformlar, yüksek hızlı ticaret ve çevrimiçi ödeme hizmetleri bulunmaktadır (Budak, 2017:301). Ayrıca dijital ekonomi finansal ve ticari işlemlerde ödemelerin nakit ödeme dışında, elektronik ya da temassız ve mobil ödeme gibi araçlar kullanılmasını sağlamıştır.

Küreselleşme çağında, dünyadaki pazarlar ağ yapısı içinde büyüyerek, birbirine giderek daha fazla bağımlı hale gelmiştir. Bilgi çağında ise ticarete konu olan mal ve hizmetlerin gittikçe artan düzeyde fiziki varlığa gereksinimi kalmamış, bilgi metalaşmış ve sınır aşan portföy yatırımlarının önemli bir düzeye ulaşmıştır (Aktan, Vural, 2012:254). Portföy yatırımları aracılığıyla sermaye dijital mekanlarda hızlı hareket

edebilme kabiliyeti kazanmıştır. Bu durum ülkeler açısından vergi matrahına konu olacak gelirlerin takibini zorlaştırmıştır. Diğer bir ifadeyle, fiziksel bir varlığı sahip olan ve belirli bir ülkede vergilerini ödemek zorunda olan şirketlerin takibi kolayken, fiziksel varlığı veya bağı olan ihtiyacı duymayan şirketlerin yerleşik adresini belirleyebilmek zorlaşmıştır (Budak, 2017:302). Artan sayıda ürün ve hizmetin dijital formu ile para ve varlıkların dijital mekanlarda hızla ve kolaylıkla işlem görmesi, vergi ve diğer yetkililerin sermaye hareketlerini haritalandırmasını ve takibini engellemektedir (Olesen, 2019: 288). Dijital ekonomiyle fiziksel varlığın öneminin azalması, maddi olmayan varlıkların öneminin ve hareketliliğinin artması ile değer zincirinde yüksek dereceli entegrasyon sağlanması, vergilendirme zorlukları yaşanmasına neden olmaktadır (Olbert, Spengel, 2017:4). Bu zorluklar parasal akışların dinamik küresel karakteriyle gittikçe artmaktadır. Bu durum yargısal sorumluluğun belirsizleşmesiyle yasal gri alanların oluşmasını da beraberinde getirmektedir (Olesen, 2019: 283).

Buna karşı ulusal hükümetler politikalarını, uygulamalarını, yasalarını ve düzenlemelerini değiştirirken, diğer yandan kendi yerel çıkarlarını da artırmaya çalışmaktadır (Gaughan, Javalgi, 2018:813-814). Şirketler ise bu durumun avantajlarından faydalanarak, karını ve pazar payını arttırmak için çeşitli uluslararası stratejiler izlemektedir. Özellikle, sermayenin geniş bir uluslararası finansal piyasalar ağına erişiminin artmasıyla, daha düşük kurumlar vergisine ve hesap sahibi bilgilerini toplamaktan veya paylaşmaktan kaçınan finansal sistemlere sahip vergi cenneti ülkeleri öne çıkmaktadır. Binlerce kişi ve şirket, ikamet ettikleri ülke dışındaki hesaplara yatırım yaparak, ikamet ettikleri ülkeden daha düşük bir oranda yabancı vergi ödemektedir. Bu konuda örnek olarak, geleneksel olarak sınırlanamayan malları içeren Intel verilebilir. Modern iletişim teknolojisi, Intel'in dünya çapındaki üretimi koordine etmesine ve üretim tesislerini Malezya'ya yerleştirmesini sağlamıştır. Bunun nedeni; yazılım faaliyetinin, herhangi bir yerde yazılabilir ve güvenli kurumsal intranetler üzerinden

başka bir yere iletilebilmesinden kaynaklanmaktadır. Böylece, mallar yazılım gibi dijital bir biçimde taşınabilmekte ve tüm işlemlerin vergi cenneti olan bir ülkeye taşınması daha da kolay olmaktadır (Yonah, 2000:1590). Dolayısıyla, dijital platformlar yeni güç dinamikleri yaratarak, mekanın mimarisini şekillendirmektedir (Bunce, Wright, Scott, 2018:3396).

Vergi cennetlerinde ve kıyı bankacılığında bilgi değişiminin olmaması ve şeffaflık eksikliği yoluyla sağlanan gizlilik düzeyi, yeni bin yılın dijital şirketleri için sermaye ve emeği ülkeler arasında taşıyabilir duruma getirmektedir. Bu durum aynı zamanda paylaşımlı karlara son derece elverişli kurumsal yapılar oluşturabilmektedir. Örneğin; Amazon ve Paypal şirketlerinin Avrupa genel merkezi Lüksemburg'da, Facebook ve Google genel merkezleri ise İrlanda'da bulunmaktadır. Bu şirketler merkezlerini vergi avantajı sağlayacakları ülkeye göre belirlemektedir. Aynı şekilde birçok Amerika veya Çin merkezli şirket de öncelikle Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya arasında faaliyet göstermesine rağmen, şirket merkezlerinin Cayman Adaları veya Britanya Virgin Adalarına gibi vergi cennetlerinde kayıtlı görülmektedir. (Martinus, Sigler Iacopini, Derudder, 2019:394-395).

Bununla birlikte, vergi cennetlerini ve kıyı bankacılığında yapılan işlemlerin giderek artması, sadece sunulan vergi avantajlarının sağlanmasıyla ilgili değil, aynı zamanda yazılım kodlarından oluşan dijital mekanın oluşmasıyla yakından ilişkilidir. Para ve bilginin kolay bir şekilde hareketine imkan sağlayan dijital enformasyon akışı, kıyı bankacılığı finansal merkezleri ve vergi cennetlerinde yapılan işlemleri büyük ölçüde arttırmıştır (Tanzi, 2008:2,3). Böylece küresel üretim ağlarının bir parçasını oluşturan vergi cennetleri, eşit derecede karmaşık ve küresel bir finansal altyapı ve sermaye ağı tarafından desteklenmiştir (Galaz, Crona, Dauriach, Jouffray, Österblom, Fichtner, 2018:1352).

Bütün bunların yanında dijital mekanların oluşması, bilginin de akış ve yayılma hızını da arttırmıştır. Elektronik ortamda yer alan bilgilerin ifşa edilerek, bu bilginin dünya çapına yayılmasına da imkan tanımıştır. Bu yönüyle internet, sayısallaştırma, büyük veri, ağ bağlantılı ilişkiler ve paylaşım kültürünün şeffaflık çağıyla birlikte, bilgiyi ifşa etme uygulamalarında bir artışa ve normalleşmeye yol açmıştır (Berglez, Gearing, 2018:4581).

Genellikle, ayrıcalıklı erişime sahip bir uzman olan bilgiyi ifşa eden kişiler (whistleblower)²⁶ (Olesen, 2019: 288) politikaları ve düzenlemeleri yeniden hizaya getirmeyi amaçlamışlardır. Bu nedenle ifşa edilen bilgiler, bireysel çıkarı veya belirli bir ideolojik gündeme yönelik değil, sosyal ve kamusal çıkarı olarak yanlış davranıştan olumsuz etkilendiği düşünülen gruplara fayda sağlamaya yönelik olmuştur (Bunce, Wright, Scott, 2018:3396). Bu yönüyle bilginin ifşa edilmesi, özellikle bilgi gizliliğinin olduğu vergi cennetlerinde yapılan işlemlerin açığa çıkarılmasında önemli rol oynamıştır. 2015'ten 2017'ye kadar vergi cennetlerinde, hem yasal hem de yasa dışı faaliyetlerde bulunan varlıklı bireyleri ve şirketleri ortaya çıkaran, dört büyük veri sızıntısı olmuştur (Yao, 2018:3). Bunlar; İsviçre Sızıntıları, Panama Belgeleri, Bahama Sızıntıları ve Paradise (Cennet) Belgeleridir²⁷. Tez kapsamında, vergi cennetlerinde yapılan işlemlerin anlaşılması açısından, veri sızıntısındaki boyutlarının büyüklüğü

²⁶ Literatürde whistleblower kelimesinin türkçe karşılığı olarak, “bilgi ifşa eden kişi” dışında, “muhbir”, “etik muhbir”, “bilgi açıklayan”, “bilgi uçuran” ve “ihbarcı” kelimelerinin de kullanıldığı görülmektedir.

²⁷ Bunların hepsi, Uluslararası Araştırmacı Gazeteciler Konsorsiyumu (ICIJ) tarafından ortaya çıkarılmıştır.

yönüyle ilk iki sırada yer alan²⁸, Panama Belgeleri ve Paradise (Cennet) Belgeleri ele alınacaktır.

3.1. Panama Belgeleri

Panama Belgeleri, kimliği belirsiz bir bilgi ifşa edicinin, tarihin en büyük bilgi sızıntısı için 2015 yılında Alman gazetesi Süddeutsche Zeitung'un (SZ) gazeteci Bastian Obermayer'la iletişim kurması neticesinde ortaya çıkmıştır. SZ gazetesi, bu büyük veriyi tek başına yönetemeyeceğini anladığından, yardım için Uluslararası Araştırmacı Gazeteciler Konsorsiyumu'na (ICIJ) başvurmuştur (Owen, Annabell, 2018:1-2). Tüm zamanların en büyük uluslararası araştırmacı gazetecilik projesi olan Panama Belgeleri, küresel soruşturmada yaklaşık üç yıl sonra, 3 Nisan 2016'da 76 ülkedeki 107 haber kuruluşu tarafından yaklaşık 400 gazeteciden oluşan küresel bir ağ aracılığıyla eş zamanlı olarak kamuoyuna duyurulmuştur (Obermayer, Obermaier, 2017:9). Böylece tarihin en büyük veri sızıntısı gerçekleşmiştir. Bu sızıntının en önemli yanı; 40 yıl boyunca paravan şirketlerinin kullandıklarına dair bilgileri kapsayan 2.6 terabayt veriyle yaklaşık 168 milyon sayfa metinle eşdeğer olan içeriğe sahip olmasıdır (O'Donovan, Wagner, Zeume, 2018:1).

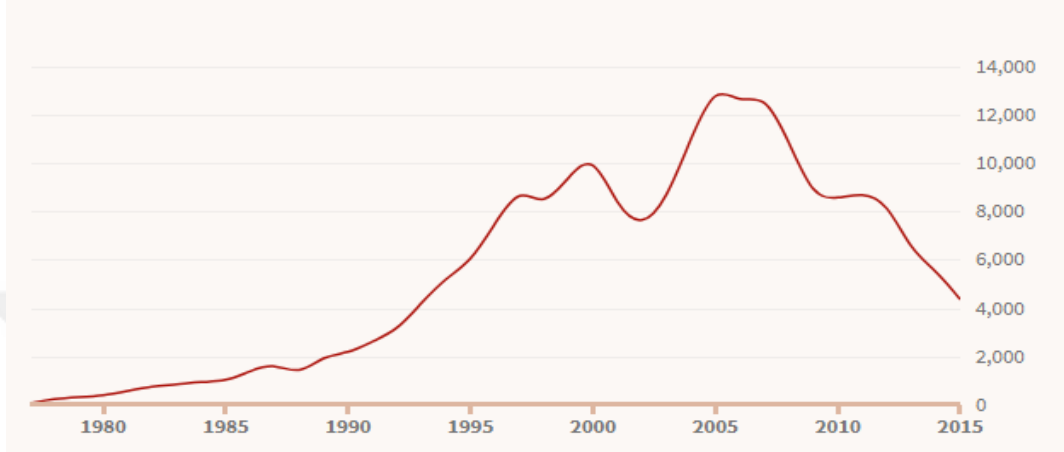
²⁸ Veri sızıntıları; Wikileaks (2010) : 1.7 GB, İsviçre Sızıntıları (2014): 3.3 GB, Lüksemburg Sızıntıları (2014): 4 GB, Offshore Sızıntıları (2013): 260 GB, Panama Sızıntıları (2016): 2.600 GB, Paradise Sızıntıları (2017): 1.400 GB

Panama Belgeleriyle, Panama merkezli kurumsal aracılık hizmeti veren hukuk firması olan Mossack Fonseca²⁹'nın mali ve yasal kayıtları sızdırılmıştır. Bu kayıtlarda, firmanın 1977 ile 2015 yılları arasındaki adına işlem yaptığı 320.000 kıyı bankacılığı şirketine ait bilgilere yer verilmiştir. Panama sızıntısı sonrası, bu şirketlerin 200'den fazla ülke ve bölgedeki bireylere bağlı olan kıyı bankacılığı varlıkları hakkında detaylar ortaya çıkmıştır (Zuhadar, Ciampa, 2018:2). Bununla birlikte, kıyı bankacılığı şirketlerine başvurmak her zaman yasa dışı olmadığından, bu sızıntılarda adı geçen kişilerin veya şirketlerin yasa dışı faaliyet yürüttüklerinin kanıtı olarak nitelemek doğru olmayacaktır. Ancak, kıyı bankacılığı işlemlerinin vergi kaçırmak amacıyla tercih edildiği dikkate alındığında, özellikle üst gelir grubu için vergi kaçakçılığının bir işareti olarak görmek mümkündür (Ouali, 2019:3).

²⁹ Mossack Fonseca, dünyanın en büyük beş offshore aracı şirketi arasında sayılmaktadır. Kıyı bankacılığı ile ilgili işlemlerin yürütülmesi, temel olarak şirketlerin ya da kişilerin, Mossfon (Mossack Fonseca'nın ortak kısaltması) gibi bir aracılıkla (örneğin bir banka, bir avukat veya bir varlık yöneticisi) temas kurmasıyla başlamaktadır. Aracılık faaliyetlerinin yürütülmesi talebinde bulunan ilk müşteriler, Mossfon'un gerçek müşterileridir. Bu müşteriler, offshore şirketi kurmayı talep etmekte, bilgi akışı sağlanmasıyla ödeme yapmaktadırlar. Mossfon en sık İngiliz Virgin Adaları ve Panama'da, Bahamalar, Bermuda, Samoa, Uruguay, Hong Kong, ABD vergi Nevada, Wyoming ve Delaware ve daha yakın zamanda Florida ve Hollanda olmak üzere yirmi kadar yargı bölgesinde işlem yapmaktadır (Obermayer, Obermaier, 2017:12). Kıyı bankacılığında faaliyette bulunanlar bu şirketler/kişiler, dünyanın herhangi bir yerinden servetlerini yönetebilmektedir.

Panama Belgelerinde yer alan veriler, Uluslararası Araştırmacı Gazeteciler Konsorsiyumu (ICIJ) tarafından analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına Grafik 4, Grafik 5 ve Grafik 6'da yer verilmiştir

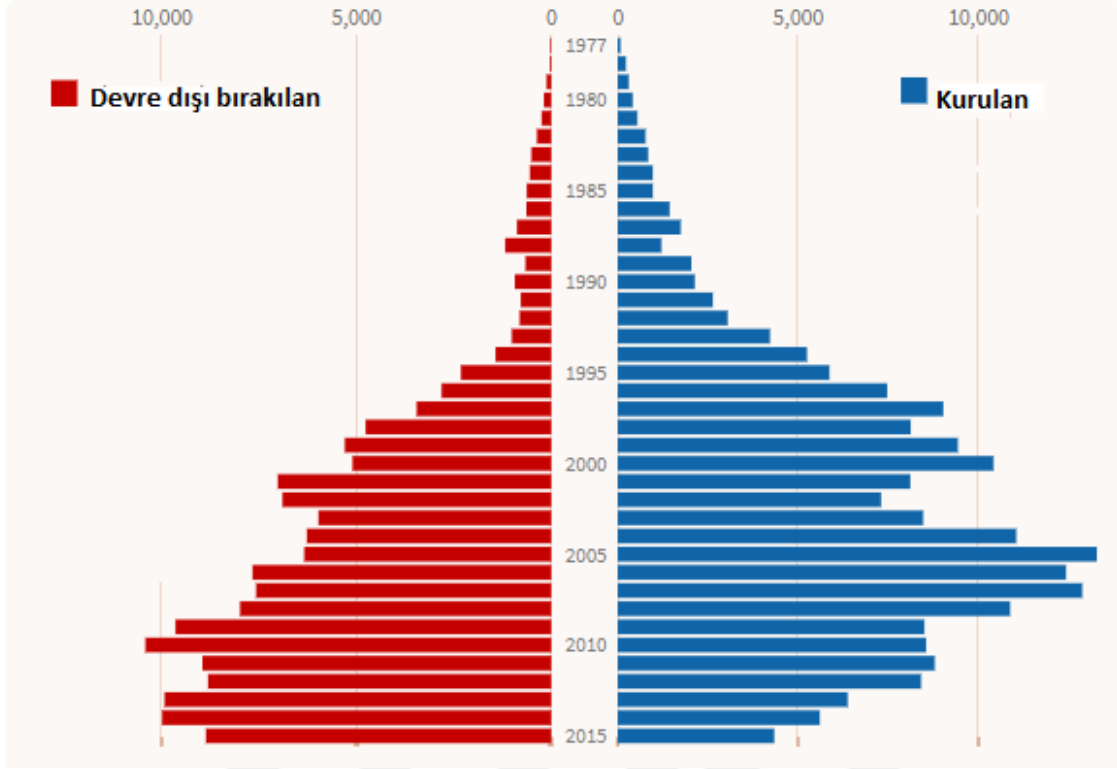
Grafik 4:1977'den Beri Kurulan Kıyı Bankacılığı Şirketleri

Kaynak: (ICIJ, Panama Belgeleri, <https://www.icij.org/investigations/panama-papers/explore-panama-papers-key-figures/>)

Grafik 4'te, 2005 yılında kıyı bankacılığı Şirketlerinin kuruluş sayısının en yüksek seviyede olduğu görölmektedir. 2005 yılında kurulan 13.287 Őirketle zirveye ulaşmıştır. 2007 ve 2008 yılları arasında ise küresel finansal krizin etkisiyle kurulan Şirket sayısında % 15,5'lik bir düşüş yaşanmıştır. Aynı Şekilde, 2008 ve 2009 yılları arasında %21,49'luk bir düşüş gerçekleşmiştir. 2009-2012 yılları arasında durağanlık kaydedilmiş olup, bu dönemde kurulan Şirket sayısı ortalama olarak 8566'dır. Son olarak, 2012 ve 2015 yılları arasında yer alan Şirket sayısında %48.40'lık bir düşüş izlemektedir (Geamanu, 2016:192).

Grafik 5:1977'den Beri Kurulan ve Devre Dışı Bırakılan Kıyı Bankacılığı Şirketleri

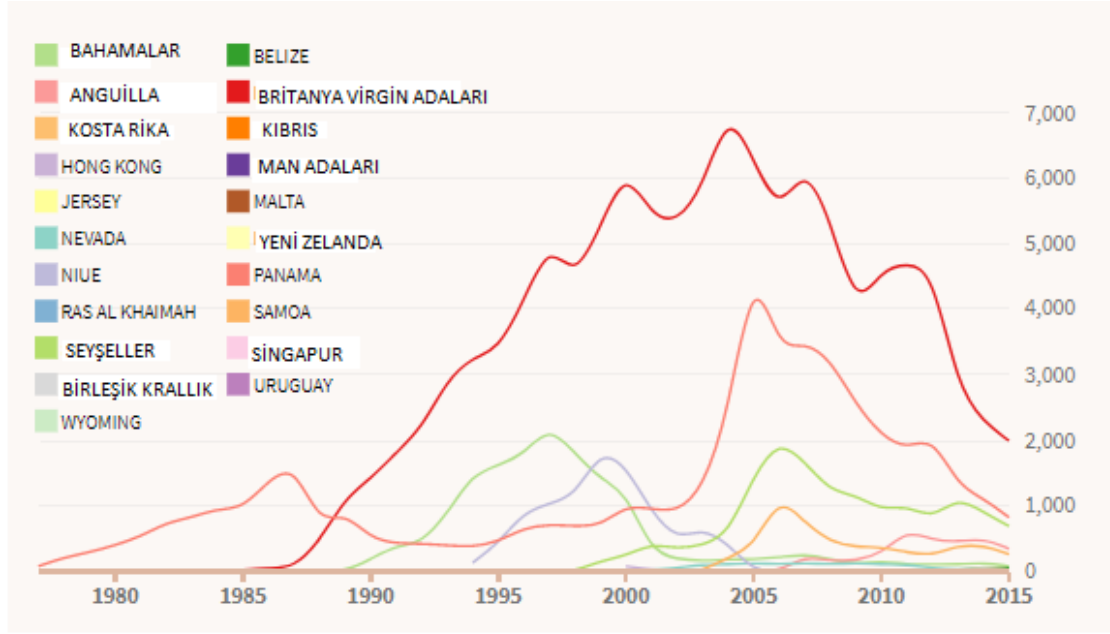

Kaynak:(ICIJ, Panama Belgeleri, <https://www.icij.org/investigations/panama-papers/explore-panama-papers-key-figures/>)

Grafik 5'te kıyı bankacılığı şirketlerinin kuruluş sayısının 2009'dan itibaren düşüş gösterdiği ve Mossack Fonseca'nın müşterilerinin 2009'dan bu yana şirketlerini devre dışı bıraktığı görülmektedir. Bununla birlikte, Panama Belgeleri sızıntılarının yer aldığı veri tabanında, şirketlerin kapanışı tarihiyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kıyı bankacılığı şirketlerinin neredeyse hiç kapanmadığı, bunun yerine ya devre dışı bırakıldığı ya da ücret ödemenin durdurulduğu görülmektedir. Bir şirket kuruluş tarihinden itibaren etkisiz hale getirilinceye veya durduruluncaya kadar aktif sayılmaktadır (ICIJ).

Grafik 6’da ise, Panama Belgelerindeki verilerde, müşterilerin en çok tercih ettiği vergi cennetlerinin, İngiliz Virjin Adaları ve ardından Panama olduğu görülmektedir.

Grafik 6: Mossack Fonseca Tarafından Kullanılan Vergi Cennetleri

Kaynak: (ICIJ, Panama Belgeleri, <https://www.icij.org/investigations/panama-papers/explore-panama-papers-key-figures/>)

Panama Belgeleriyle sekiz ülke (Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Danimarka, İspanya, Fransa, İngiltere, Polonya) için vergi tabanı erozyonu ve kârın değişmesi sonucu yaklaşık 88 milyar Euro kayıp olduğu tespit edilmiştir. Bunun sonucu olarak, sadece sekiz AB Üyesi yaklaşık 19 milyar Euro gelir kaybı olduğu tahmin edilmektedir (Blomeyer, 2017:50). Panama belgeleriyle bu verilerin sızdırıldığı hukuk firması Mossack Fonseca, kıyı bankacılığı gizlilik pazarının ve tümeşik kurumların yargı ülkelerindeki payının yaklaşık % 5 ile % 10 arasındadır. Dolayısıyla sızıntıda yer alan veriler ışığında yapılan analiz, buzdağının yalnızca görünen kısmını temsil etmektedir (Ježek, Kofod, 2017:8).

Literatürde, Panama Belgeleri sızıntısının etkilerine yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar, özellikle belgelerde adı geçen şirketlerin ifşa sonrasında, herhangi bir zarara uğrayıp uğramadığının anlaşılması açısından önemlidir. Örneğin, O'Donovan ve ark. (2017), Panama Belgeleri veri sızıntısına maruz kalan firmaların piyasa değerinde ortalama olarak 135 milyon dolarlık bir azalma olduğunu sürmüştür olsa da; bu çalışmada medya araştırması, kantitatif analiz ve sosyal medyadaki yorumların bir araya getirilmesiyle, kıyı bankacılığı vergi araçlarını kullanmanın, bu şirketler üzerinde uzun vadeli önemli bir olumsuz etkisi olmadığını ortaya koymuştur (Yao, 2018:3).

Diğer taraftan Panama Belgeleri, bu sızıntıda adı geçen bazı politikacılar için olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Örneğin, İzlanda Başbakanı Sigmundur David Gunnlaugsson, İspanya Sanayi, Enerji ve Turizm Bakanı José Manuel Soria, istifa etmiş, Pakistan başbakanı Nawaz Sharif ise Pakistan Yüksek Mahkemesi tarafından ömür boyu siyasetten yasaklanmıştır.

Sonuç olarak, Panama belgeleriyle açıklanan verilerin boyutu ve içeriği dikkate alındığında, kıyı bankacılığı şirketlerinin, küresel ekonominin işleyişi için yeni sermaye biçimleri yaratan büyük bir dijital mekan oluşturduğu görülmektedir. Dijital mekan aracılığıyla varlıkların kolaylıkla vergi cennetlerine aktarılması, vergi matrahının aşınana devletler için eğitim, sağlık gibi kamu hizmetlerinde ve aynı zamanda iş yaratma potansiyeli olan diğer alanlarda (örneğin iş desteği, ulaştırma altyapısına yatırım, bölgesel kalkınma önlemleri) yapılabilecek harcamaları azaltmaktadır. Daha düşük yatırım, daha az altyapı, daha az iş ve daha düşük uzun vadeli kalkınma beklentileri anlamına gelmektedir (Blomeyer, 2017:50). Ayrıca sızıntılarda adı geçen kişi veya şirketlere karşı herhangi bir yaptırım uygulamayan ülkelerin olduğu, bu nedenle sızıntının etkilerinin her ülke için aynı düzeyde olmadığı görülmektedir.

Ülkelerin sahip olduğu demokratik haklar ve vergi bilinci bu tepkinin etkisini ve süresini etkilemektedir.

3.2. Paradise (Cennet) Belgeleri

Paradise (Cennet) Belgeleri, 5 Kasım 2017 tarihinde kamuoyuna duyurulmuştur. Paradise Belgeleri olarak adlandırılan bu sızıntı, bireylerin ve şirketlerin vergi yükümlülüklerini en aza indirmek için varlıkların aktardıkları vergi cennetlerine atıfta bulunmaktadır. Paradise Belgeleriyle 14,3 milyon belgeden oluşan 1.4 TB bir veri önbellek, Alman Süddeutsche Zeitung gazetesine sızdırılmıştır. Bu sızıntı, 67 ülkede 381 gazetecinin 95 ICIJ medya yayın ortağı tarafından ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu sızıntı, Bermuda hukuk firması Appleby'nin belgelerini ve bu şirketin 19 ülkedeki³⁰ kayıtlarını içermektedir. Bu kayıtlarda, Appleby hukuk şirketlerinin 1950'den 2016'ya işlem yaptığı bireylerin ve şirketlerin (Facebook, Apple, Disney, Uber, Nike, Walmart, Allianz, Siemens, McDonalds ve Yahoo gibi) vergi cennetlerindeki faaliyetlerine ilişkin detaylı bilgilere yer verilmektedir (Berglez, Gearing, 2018: 4580). Bu kayıtlar kredi anlaşmalarını, finansal tabloları, e-postaları ve varlıklı şirketlerin ve diğer finansal kurumların finansal işlemlerini ortaya koyan diğer belgelerin bulunduğu oluşan büyük bir hazinedir (Poole, 2019:35).

³⁰ Antigua ve Barbuda, Aruba, Bahamalar, Barbados, Bermuda, Cayman Adaları, Cook Adaları, Dominika, Grenada, Labuan, Lübnan, Malta, Marshall Adaları, St. Kitts ve Nevis, St. Lucia, St. Vincent dahil olmak üzere Samoa, Trinidad ve Tobago, Vanuatu. Böylece, bir zamanlar tecrit edilmiş ekonomiler şuan da anlık bir temas gücüne sahip olarak gelişmiş bir anlaşma yapma ortamı sağlama, uluslararası ilişkileri geliştirme ve dünya pazarlarına açılma imkanı yakalamıştır (Poole, 2019:33).

Paradise Belgelerinin ifşa edilmiş şirketler üzerindeki etkileri Yao (2018) tarafından medya araştırması, kantitatif analiz ve sosyal medyadaki yorumların bir kombinasyonunu kullanarak analiz edilmiştir. Panama Belgelerinde olduğu gibi bu sızıntıların da, şirketlerin hisse senedi performansları üzerinde çok az etkisi olduğunu veya uzun vadeli ise etkisi olmadığı sonucuna varmıştır. Örneğin; Paradise Belgelerinde S&P 500 arasında yer alan ve bu sızıntıdan en çok etkilenmesi beklenen Apple'a, halktan gelen ilk tepki, firmanın kınanması ve hükümetin düzenleme yapması gerektiği çağrısı şeklinde büyük ölçüde olumsuz olsa da, bunun firma üzerinde uzun süreli olumsuz etkisi olduğu sonucuna varmak için yeterli kanıt bulunmamaktadır. Ayrıca Yao, hisse senedi fiyatlarının Paradise Belgelerinin yayınlanmasından olumsuz etkilenmediğini ve Apple ürünlerinin satışında büyük düşüşüne yol açmadığını tespit etmiştir (Yao, 2018:13). Sonuç olarak, Panama Belgelerinde olduğu gibi Paradise Belgelerinde yer alan şirketlerin sızıntılar ilk ortaya çıktığında medyanın etkisiyle olumsuz etkilere maruz kaldığı ve kamuoyunun tepkisini çektiği anlaşılrsa da uzun vadede zararlı çıktığını söylemek mümkün değildir.

Diğer taraftan veri sızıntıları ülkeler açısından kar transferi ve matrah aşındırması sorunlarının ciddi boyutlara ulaştığını ortaya koymuştur. Bu sızıntılar sonrasında uluslararası kuruluşlar dijitalleşmeyi de dikkate alarak yeni düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır. Panama Belgeleri ve Paradise Belgeleriyle dijital çağda vergi cennetlerinin ulaştığı seviyenin açığa çıkması, uluslararası kuruluşlarca sunulan çözüm önerilerini arttırmış ve ülkeler arasında bilgi değişimi konusunda iş birliğini sağlamaya yönelik uygulamaları yeniden gündeme getirmiştir.

3.3. Uluslararası Kuruluşlarca Sunulan Çözüm Önerileri

Vergi cennetleri aracılığıyla vergi kaçırılması ve/veya vergiden kaçınılması, ülkelerin vergi tabanlarının aşındırılmasına neden olmaktadır. Zararlı vergi rekabetinin en bilinen örneği, vergi cennetleridir. Panama Belgeleri ve Paradise (Cennet) Belgeleri, vergi politikalarındaki yasal boşlukları kapatmak ve vergi tabanlarını aşındıran zararlı vergi rekabetini önlemek amacıyla, vergi konularında ülkeler arasında iş birliği gerekliliğini yeniden gündeme getirmiştir.

Zararlı vergi rekabeti, refah devletinin varlığını tehlikeye atarak küresel yoksulluk sorunlarını daha da kötüleştirmektedir. Mobil gelir kaynaklarındaki vergi oranlarını sıfıra (veya bu değere yakın) inmesi ve gelişmekte olan ülkeler fiziksel altyapı ve beşeri sermayeyi geliştirmek için ihtiyaç duydukları fonlardan mahrum kalmaktadır (Elkins, 2016:905-907). Dolayısıyla, yukarıda sözü edilen zararlı etkilere karşı devletler, yeniden dağıtım sürecinde ortaya çıkan bozulmaları önlemeyi, ulusal yaşam standardını iyileştirmeyi ve vergi gelirini artırmayı amaçlanmaktadır. Ancak bu amaçların gerçekleşmesi, devletlerin tek başına belirleyeceği mücadele politikalarından ziyade iş birliği içinde yürüttükleri politikalara bağlı olmaktadır. Bunun için Avrupa Birliği ve OECD vergi rekabetinin zararlı etkilerini azaltmaya yönelik küresel bir çerçeve tasarlamaktadır.

Son yıllarda ise 2008 finansal krizinin ekonomik ve mali alanlardaki olumsuz etkisinin ortaya çıkmasının ardından, vergi cennetlerinin neden olduğu vergi geliri kayıplarının önlenmesi konusu yeniden gündeme gelmiştir. Özellikle Panama Belgeleri ve Paradise (Cennet) Belgeleriyle sızdırılan veriler dikkate alındığında, vergi rekabetinin zararlı etkileri giderek daha fazla endişe uyandırmıştır. Bu durum, AB ve OECD düzeyinde yönetilen kurallara bağlı olarak yeni düzenlemeler yapılması gerektiğini göstermiştir.

3.3.1. Avrupa Birliği

Avrupa Birliği tarafından yapılan çalışmalar ilk olarak 1996’da ‘‘Avrupa Birliğinde Zarar Verici Vergi Rekabetiyle Mücadele Paketi’’ adıyla başlatılmıştır. 1997 yılında daha somut bir içerik kazandırdıkları ‘‘code of conduct’’³¹ çalışması yapılmıştır (z, 2013:162). Avrupa Birliği matrah aşındırma ve kar aktarımını sınırlamayı hedeflerken, bunu finansal ve diğer hizmet faaliyetlerinin yerini önemli ölçüde etkileyen, ticaret ve yatırım modellerini çarpıtan ve vergi sistemlerinin adaletini, tarafsızlığını ve geniş sosyal kabulünü zayıflatan rejimlerle doğrudan ekonomileri ele alarak yapmaktadır (Oxfam, 2019:3).

Panama Belgelerinin sızdırılmasında sonra Avrupa Birliği, vergi cennetleri ve kıyı bankacılığının ye devletlerde neden olduğu ekonomik ve mali etkileri araştırmak üzere, 2016 yılının haziran ayında PANA Komitesini kurmuştur. Avrupa Parlamentosu PANA komitesi, Kara Para Aklama, vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığı konularıyla mücadele etmeyi hedeflemektedir. AB komisyonu, vergi cennetlerinde faaliyet gösterilmesinin ülkeler üzerinde ortaya çıkardığı etkileri üç başlık altında özetlemektedir.

1) Bütçe etkisi: ye devletlerin ve bir bütün olarak AB’nin vergi gelirlerini ve kamu harcamalarını azaltmaktadır.

2) Ekonomik etki: Bütçe etkileri ve kamu maliyesinin bozulmasıyla bağlantılı olarak daha geniş etkiler ortaya çıkarmaktadır. Ancak, özellikle farklı vergi bölgeleri

³¹ Davranış kuralları olarak bilinen bu alışma, AB’de yerleşik olmayanların asgari vergilendirilmesi ve çok uluslu şirketlerin ifte vergilendirilmesine karşı direktif önerilerini içermektedir (Radaelli, 2003:518-519).

arasındaki mali rekabet ve kurumlar vergisinde *dip noktasına varış* riski gibi diğer etkileri de içermesiyle, ekonomik büyüme ve istihdamı etkilemektedir.

3) Finansal sistem etkisi: Bu etki, güven ve itibar kaybının zayıflamasını ve kara para aklama işlemleriyle finansal piyasaların istikrarını etkilemektedir (European Parliament, The PANA Committee, 2017:40).

Vergi matrahlarının aşınması nedeniyle vergi gelirindeki azalmanın ne kadar olduğunu ortaya koymaya yönelik olarak gerek uluslararası kuruluşlarca gerekse akademik alanda yapılan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu konuda Avrupa Parlamentosu için yapılan bir çalışma³², AB içinde kurumlar vergisi gelir zararlarının yılda yaklaşık 50-70 milyar Euro olduğunu ortaya koymuştur. Vergi matrahları erozyona uğramış olan ülkelerin hükümetleri ya diğer vergilerden gelir elde ederek bu kaybı telafi etmek ya da büyüme artırıcı reformlar uygulamak ve eşitsizliklerle mücadele etmek için yeniden dağıtım amacıyla daha az gelir elde etmek zorunda kalmaktadır. Bu konuda diğer bir çalışma, Tørsløv ve ark. (2017) tarafından yürütülmüştür. Bu çalışma ise Paradise (Cennet) Belgeleri skandalının ardından, vergi cennetleri nedeniyle Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya ülkelerinin toplam gelir

³² Bu çalışma, 2015 yılında, Dover, Ferrett, Gravino, Jones and Merler tarafından yapılmıştır. Agresif vergi planlaması ve vergiden kaçınmayla görünüşte yasal olan, ancak bir şirketin vergi yükümlülüğünü en aza indirmek amacıyla genellikle karmaşık iş ve muhasebe uygulamalarını kullandıkları da hesaba katılmıştır. Bununla birlikte, çalışmada özel vergi düzenlemelerin, tahsilat ve diğer uygulamalardaki verimsizlikler gibi diğer vergi rejimi konularının da dahil edilmesi durumunda, kurumlar vergisinden kaçınma nedeniyle AB için ortaya çıkan gelir kayıplarının, 160-190 milyar Euro civarında olacağını tahmin edilmiştir (Dover, Ferrett, Gravino, Jones, Merler, 2005:4)

kaybının yılda 40 milyar Euro'nun üzerinde olacağını öngörmüştür (European Commission, 2018:137-138).

Vergi cennetlerinin neden olduğu gelir kaybına karşı, Panama Belgeleri sonrasında PANA Komitesinin hazırladığı raporda sunulan öneriler aşağıda özetlenmiştir (European Parliament, The PANA Committee, 2017:66).

- Panama belgeleri aracılığıyla ifşa edilen verilerde bulunan belirsizliklerin önlenmesi amacıyla, gizlilik perdesinin kaldırılıp gerçek hak sahibi kayıtlarının belirlenmesi teşvik etmelidir.

- AB'nin uluslararası ortaklarının, yüksek vergi yönetişimi standartları uygulamaları teşvik edilmelidir. Bunun başarılması için AB küresel forumlardaki (özellikle G20) baskıyı yoğunlaştırmalıdır.

- Kara para aklama önlenmeli ve vergi şeffaflığı bilgileri hakkında daha yakın ilişki kurulmalıdır. Ayrıca, Avrupa Cumhuriyet Savcılığı Ofisinin (EPPO) kurulmalıdır. Bu ofis, AB'nin mali çıkarlarını etkileyen suçların araştırılması ve yargılanması açılarından oldukça faydalı görülmektedir.

- Bilgi sızdıranların korunmasını sağlayacak önlemler alınmalıdır. Ayrıca, veri sızıntılarında verilerin ulaşılabilirliği artırılmalı ve vergi cennetlerinde yapılan işlemlere ilişkin verilere kolaylıkla erişilebilip, bu veriler kullanılabilir.

- Vergiden kaçınma ve vergi kaçırmayla ilgili olarak kamuya açık, güvenilir ve karşılaştırılabilir veriler oluşturulmalı, bu olayların ülkelerin kamu maliyesine ve ekonomik faaliyetlerine olan etkisini ölçmek için metodolojiler geliştirmelidir.

• Avrupa Sömestri³³ çerçevesinde finansal sektörün bütünlüğü ve şeffaflığı teşvik edilmelidir. AB'nin makroekonomik istikrarını olumsuz etkileyecek (yani emlak balonları, bankacılık krizleri vb. ile bağlantılı) durumlara karşı, uygun politikalar belirlenerek, bu konularda düzenlemeler yapılmalıdır.

• Uluslararası iş birliğini daha fazla teşvik edecek yollar aranmalı, vergi cenneti tanımının politik tarafsızlığı korunmalıdır. Sadece iş birliği içinde olmayan yetki alanlarının vergi cenneti olarak nitelendirilmesi, iş birliği içinde görülmesine rağmen faal olarak vergi cenneti olan ülke/bölgelerin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Tarafsızlığın sağlanması adına, kara ve gri listeler daha detaylı ayrımların olduğu kriterlere dayanarak oluşturulmalıdır.

Avrupa Birliği, Panama Belgeleri sonucunda ortaya çıkan matrah aşındırmalarına karşı yanıt olarak kara liste belirleme kararı almıştır. Kara liste, AB Konseyi tarafından belirlenen vergi şeffaflığının sağlanması konusunda iş birliği yapmayan ve yeterli taahhütte bulunmayan ülkelere ya da bölgelere yönelik olarak oluşturmaktadır. Kara Liste uygulaması, Kasım 2016'da AB üye ülkeleri ve Avrupa Komisyonu temsilcileriyle inceleme panelleri oluşturmak amacıyla Davranış Kuralları (The Code of Conduct)

³³ Avrupa Sömestri, Avrupa Birliği genelinde ekonomi politikalarının koordinasyonu için bir çerçeve sunmaktadır. Bu süreç, AB ülkelerinin ekonomik ve bütçe planlarının tartışılmasına, yıl boyunca belirli zamanlarda kaydedilen ilerlemenin izlenmesine, ekonomik politikaların koordine edilmesine ve AB'de yapısal reformları destekleyen aşırı makroekonomik dengesizliklerin önlenmesine imkan tanımaktadır. Bir yıllık periyod içinde AB yıllık büyüme raporunun sunumu ile başlayan süreç, yıllık olarak Haziran ayında toplanan Avrupa Konseyi'nin ulusal programları onaylanması diğer bir deyişle Ülkeye Özel Tavsiyelerin (Country Specific Recommendations) (<https://ec.europa.eu>) kabul edilmesiyle son bulmaktadır (Aksoy, Şentürk, 2018:94).

grubu çalışmalarıyla başlamış, 2017 yılının Aralık ayında ilk kara liste yayınlanmıştır (Council of the European Union, 2020a).

Vergi kaçırmayla mücadele etmeyi amaçlayan bu liste, esas olarak bir ülkedeki vergi uygulamalarının bir başka ülkeden vergi kaçırılmasına imkan sağlamayan ülkelerin/bölgeleri göstermektedir. Bununla birlikte, iş birliği yapacağını ve reformları uygulayacağını taahhüt eden ülkeler/bölgeler kara listeden çıkarılmaktadır (Oxfam, 2019:3). Liste ülkelerin/bölgelerin vergi politikalarında şeffaflık, adil vergi uygulaması ve BEPS uygulaması yönleri değerlendirilmesiyle oluşturulmaktadır (European Commission, 2019:2-3).

- Şeffaflık kapsamında; ülkelerin talep üzerine bilgi değişimi konusunda uluslararası standartlara uyması dikkate alınmaktadır. Bu konuda, bilgi değişimini kolaylaştıran OECD'nin çok taraflı sözleşmesini veya tüm üye devletlerle ikili anlaşmaları imzalamış olmaları önemli görülmektedir. Bununla birlikte ülkelerin, AB Davranış Kuralları veya OECD'nin Zararlı Vergi Uygulamaları Forumu ilkelerine aykırı zararlı vergi rejimlerine sahip olmaması gerekmektedir.

- Adil vergi uygulaması kapsamında; ülkelerin sıfır oranlı kurumlar vergisi belirlemesi durumunda, bu durumun gerçek ekonomik faaliyet olmadan kıyı bankacılığını teşvik etmemesi gerekmektedir. Bu nedenle, belirli ekonomik faaliyetin gereklilikleri ve şeffaflık önlemleriyle ilgili uygulamalar dikkate alınmaktadır.

- BEPS uygulaması kapsamında; ülkelerin, OECD'nin Matrah Aşındırma ve Kar Aktarımını (BEPS) minimum standartlarını uygulamayı taahhüt etmiş olması gerekmektedir.

Bu çerçevede, 18.02.2020 tarihi itibarıyla oluşturulan, 27.02.2020 tarihinde AB Resmi Gazetesinde yayınlanan güncel kara listeye Tablo 4’te yer verilmiştir (Oxfam, 2019:3).

Tablo 4:18 Şubat 2020 tarihi itibarıyla oluşturulan Avrupa Birliği Kara Listesi

İşbirliği Olmayan Yargı Yetkileri	Kara listeye alınma nedenleri
Amerikan Samoası	Amerikan Samoası, herhangi bir otomatik finansal bilgi alış verişi uygulamamaktadır. Bağlı oldukları yetki alanı dahil olmak üzere, OECD Vergi Alanında Karşılıklı İdari Yardımlaşma sözleşmesini ve BEPS asgari standartlarını uygulama taahhüdünde bulunmamış, ayrıca bu sorunları ele almak için taahhütte bulunmamıştır.
Cayman Adaları	Cayman Adaları, kolektif yatırım araçları alanındaki ekonomik maddelere ilişkin uygun tedbirleri almamaktadır.
Guam	Guam, herhangi bir otomatik finansal bilgi alış verişi uygulamamaktadır. Bağlı oldukları yetki alanı dahil olmak üzere, Vergi Alanında Karşılıklı İdari Yardımlaşma sözleşmesi ve BEPS asgari standartlarını uygulama taahhüdünde bulunmamış ve bu sorunları ele almak için taahhütte bulunmamıştır.
Fiji	Fiji, şeffaflık ve bilgi değişimi hakkında Global Forum üyesi değildir. Vergi Alanında Karşılıklı İdari Yardımlaşma sözleşmesini imzalamamış ve onaylamamıştır. Zararlı tercihli vergi rejimlerine sahiptir. BEPS'teki Kapsayıcı Çerçeveye üye olmamış, BEPS’e karşı asgari standardını uygulamamış ve bu sorunları henüz çözememiştir.
Samoa	Samoa'nın zararlı bir tercihli vergi rejimi uygulamakta ve bu sorunu ele almayı taahhüt etmemektedir.
Trinidad ve Tobago	Trinidad ve Tobago, Talep Üzerine Bilgi Değişimi İçin Vergi Amaçlı Vergi Amaçları için Şeffaflık ve Bilgi Değişimi Forumu tarafından “Uyumsuz” derecesine sahiptir. Herhangi bir otomatik finansal bilgi alışverişi uygulamamaktadır. Vergi Alanında Karşılıklı İdari Yardımlaşma sözleşmesini imzalamamış ve onaylamamıştır. Değiştirildiği şekliyle İdari Yardım, zararlı tercihli vergi rejimlerine sahiptir ve bu sorunları henüz çözmemiştir.

Amerika Birleşik Devletleri Virgin Adaları	ABD Virjin Adaları, herhangi bir otomatik finansal bilgi değişimi uygulamamaktadır. Bağlı oldukları yetki alanı dahil olmak üzere, Vergi Alanında Karşılıklı İdari Yardımlaşma sözleşmesi imzalamamış ve BEPS asgari standartlarını uygulama taahhüdünde bulunmamış, ayrıca bu sorunları ele almak için taahhütte bulunmamıştır.
Vanuatu	Vanuatu, OECD'deki Vergi Amaçlı Şeffaflık ve Bilgi Değişimi Küresel Forumu değerlendirmelerinde yeterli olan “büyük oranda uyumlu” notunu alamamıştır. Gerçek olamayan karın kendi ülkesi içinde bildirilmesini amaçlayan kıyı bankacılığı yapılarını ve düzenlemelerini henüz çözmemiştir.
Umman	Umman, herhangi bir otomatik finansal bilgi değişimi uygulamamaktadır. OECD Vergi Alanında Karşılıklı İdari Yardımlaşma sözleşmesini imzalamamış, onaylamamış ve henüz bu sorunları çözmemiştir.
Palau	Palau, herhangi bir otomatik finansal bilgi değişimi uygulamamaktadır. OECD Vergi Alanında Karşılıklı İdari Yardımlaşma sözleşmesini imzalamamış, onaylamamış ve henüz bu sorunları çözmemiştir.
Panama	OECD'deki Vergi Amaçlı Şeffaflık ve Bilgi Değişimi Küresel Forumu değerlendirmelerinde yeterli olan “büyük oranda uyumlu” notunu alamamış ve bu konudaki sorunlarını henüz çözememiştir.
Seyşeller	Seyşeller zararlı bir tercihli vergi rejimi uygulamakta ve bu sorunu ele almayı taahhüt etmemektedir.

Kaynak: Avrupa Birliği Konseyi,

(<https://www.consilium.europa.eu/media/42596/st06129-en20.pdf>)

Kara liste uygulaması aynı zamanda belli bir tarihte, belirlenen kriterlere göre uygunluk veya uygunsuzluk durumunu tanımlayan, küresel durumun bir anlık görüntüsünü sunmaktadır (Remeur, 2018:4). Bununla birlikte Avrupa Birliği'nin kara liste oluşturma amacı, ülkelere vergi kurallarını ve standartlarını uygulamaları için baskı yapmaktır. Bu nedenle kara listenin ilan edilmesi, vergi matrahlarının aşındırılmasına karşı çözüm olmaktan ziyade bir araç olarak görülmektedir. AB kara listesi, dinamik bir izleme ve revizyon sürecinin bir parçası olarak düzenli olarak güncellenmektedir.

Yapılan taahhütler ve mevzuat değişiklikleri düzenli olarak gözden geçirilmektedir. Uluslararası standartlar geliştikçe tarama kriterleri güncellenmektedir. Davranış Kuralları grubu düzenli olarak Ekonomik ve Mali İşler Konseyi'ne rapor vermektedir. İzleme süreci, Şubat 2018'de üzerinde anlaşmaya varılan bir dizi prosedür yönergesine dayanarak gerçekleştirilmektedir.

Gerek PANA Komitesince sunulan önerilerle gerekse kara liste uygulamasıyla, vergiden kaçınma ve vergi kaçırma kapsamını sınırlamak için ulusal, AB ve uluslararası düzeyde daha fazla adım atılmasını amaçlanmaktadır. Avrupa Birliği'nin bu düzenlemeleri vergi alanında daha fazla şeffaflık sağlamaya yöneliktir. Nihai olarak ise vergilerin ekonomik faaliyetin gerçekleştiği ülkelerde adil bir şekilde ödenmesini ve AB üyesi olan ya da olmayan ülkelerin vergi tabanının aşınmasını engellenmesiyle vergi gelirlerinin arttırılmasını hedeflemektedir.

3.3.2. OECD

Uluslararası vergileme sorunlarıyla ilgili çalışmaların ilk olarak, yirminci yüzyılın başında Milletler Cemiyeti ve daha sonra Birleşmiş Milletler (BM) ile OECD aracılığıyla yürütüldüğü bilinmektedir. Uluslararası vergileme sorununu ele alan kurumsal yapılar ilk olarak, çifte vergileme (double taxation) sorunuyla ilgilenmişlerdir. Bunun için global bir iş birliğini kapsayan vergi anlaşması modeli geliştirmiştir (Fuest, Huber, Mintz, 2003:1-2). 1990'lı yıllarda ise OECD ve Avrupa Birliğince, vergi rekabetinin zararlı etkilerini önleme çalışmaları ağırlıklandırılmıştır. Serbestleşme ve küreselleşme eğilimlerinde yaşanan gelişmelerle birlikte, vergi matrahının aşındırılması ve karın aktarılmasıyla mücadele edilmesi ön plana çıkmıştır (Alganer, Yılmaz, 2016:46). Vergi tabanının, düşük vergi oranlı olduğu bölgelere kaçışının dışallıklarını azaltmaya yönelik düzenlemeler yapmıştır.

Zararlı vergi rekabetinin iki türü olan vergi cennetleri ve zararlı tercihli vergi rejimleriyle ilk olarak, 1996 yılında OECD ve 1997 yılında G7 ülkeleri (ABD, Japonya, Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya ve Kanada), mücadele etmeye başlamıştır (Öztürk, Ülger, 2016:245). Bu çalışmalardan biri, G7 ülkelerinin Lyon'da yapılan zirveden sonra alınan kararların uzantısı olarak Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün (OECD), 1996 yılında başlattığı “Zarar Verici Vergi Rekabeti ile Mücadele Projesi”dir. Bu proje kapsamında, 1998 yılında yayınlanan “Zararlı Vergi Rekabeti: Yükselen Bir Global Konu” raporuyla vergi cenneti ülke olmanın kriterleriyle birlikte, vergi cenneti ülkelerin bir listesi belirlenmiş ve bu ülkeler zararlı vergi rekabetine karşı iş birliği yapmalarının gerekliliğini ortaya koymuştur. OECD'nin amacı da, en azından ulusal vergi matrahlarını erozyona uğratan bu zararlı vergi sistemlerini yeniden düzenlemeye ikna etmektir (Littlewood, 2004:414-418).

OECD'nin bu konuyla ilgili yaptığı en kapsamlı çalışma ise, 2013 yılındaki Matrah Aşındırma ve Kar Aktarımı (BEPS) Projesi'dir. Bu proje, çok uluslu şirketlerin düşük kurumlar vergisi oranına sahip ülkelere sürekli olarak kar tahsis etme kabiliyetini azaltarak, vergi sistemlerinin adaletini ve bütünlüğünü arttırmayı hedeflemektedir (Scarfone, Kerr, 2018:3). BEPS Projesi esas olarak, zararlı vergi uygulamalarını, anlaşmaların kötüye kullanımını, ülke raporlarını ve uyuşmazlık çözüm mekanizmalarını ele alarak, bu konularda uluslararası bir çerçeve oluşturmaktadır (Young, 2018:2).

BEPS kapsamında, dijital ekonomi, faiz kesintileri ve uyuşmazlık çözümü de dahil olmak üzere 15 Eylem'e odaklanan eylem planı hazırlanmıştır. Söz konusu eylem planı ağırlık olarak, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ürettiği ekonominin kendisi haline gelen dijital ekonominin, vergi uygulamalarında ortaya çıkardığı zorluklara yönelik alınacak önlemlere odaklanmıştır. Bu kapsamda, 2014 yılının Mart ayında yayınlanan

BEPS çalışmasının bir parçası olan tartışma taslağında; “*dijital ekonomi, maddi olmayan varlıklar, büyük miktarda veri kullanımı (özellikle kişisel verilere), serbest ürünlerin ürettiği dışsallıklardan değer elde eden çok taraflı iş modellerinin yaygın olarak benimsenmesi ve değer yaratmanın gerçekleştiği yargı bölgesi/ülkesi belirleme zorluğu*” konularında yapılacak uluslararası iş birliğinin gerekliliği vurgulanmıştır (OECD, 2014:5). Ayrıca bu raporda, bilgi ve iletişim teknolojisinin geliştirilmesinden kaynaklanan, e-ticaret, uygulama mağazaları, çevrimiçi reklamcılık, bulut tabanlı süreçler, nesnelerin interneti (ev otomasyon sistemleri, akıllı saatler, akıllı gözlükler, akıllı bileklikler, akıllı T-shirtler ve akıllı arabalar), sanal para birimleri, gelişmiş robotikler, 3D baskı ve paylaşım ekonomisi etkilerine de yer verilmiştir. Bu yeni teknolojilerin, özellikle reklam (örneğin, sosyal medya sitelerinde reklamlar), web sitelerinden toplanan verileri satma ve çevrimiçi hizmetler sağlama gibi yollarla yeni gelir modelleri oluşturması sonucunda ülkelerin vergi matrahlarını aşındırdığı belirtilmiştir. Buna karşı dijital ekonomi modelleri de dikkate alınarak vergi politikalarında yeni düzenlemeler yapılmasının önemi vurgulanmıştır (Nellen, 2015:31). Ekonominin dijitalleşmesinin vergi sorunları, 2015 BEPS Eylem 1 Raporu'nda ana odak alanlarından biri olarak birinci eylem planında düzenlenmiştir. Bu sorun esas olarak, dijital çağda sınır ötesi faaliyetlerden elde edilen gelir üzerindeki vergilendirme haklarının, yargı yetkileri arasında nasıl tahsis edilmesi gerektiği sorusu açısından ele alınmıştır.

Bununla birlikte dijital ekonominin sınır ötesi işlemleri kolaylaştırması, ağ bağlantılarında ilerleyen sermaye akışlarını, ülkeler tarafından takip edilemez duruma getirmiştir. Ülkelerin kendi piyasalarında işlem yapan müşterilerine ait verileri, diğer ülkelerden saklanması veriye ulaşmayı daha zor hale getirmiştir. Bu durum vergiden kaçınmayı veya vergi kaçırmaya kolaylaştırarak, ülkelerin vergi tabanlarını

aşındırmıştır. OECD bu konuda ise önlem olarak, “*Otomatik Bilgi Değişimi*”ni önermektedir³⁴.

Bilgi değişiminin sağlanmasına yönelik olarak iş birliği anlaşmaları yapılmaktadır³⁵. Otomatik bilgi değişimi, ülkelerin kendi vergi matrahları üzerinde egemenliği sürdürmeleri ve vergi kaçakçılığı ile vergiden kaçınmayı azaltmalarında etkili bir yol olarak görülmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin arasındaki bilgi değişimiyle birlikte sınır ötesi sermaye hareketlerine ilişkin gizli verinin

³⁴ Her ne kadar OECD tarafından getirilen standartlar ve buna ilişkin eylem planları, yumuşak hukuk olması nedeniyle bağlayıcılığı olmasa da ülkeler tarafından bu kuralların devletlerin iç hukuk sistemlerine dahil edilerek yasallaştırılması, bu kuralların bağlayıcı olmasını ve katı hukuk kurallarına geçişini sağlamaktadır. OECD, ülkeleri ya da bölgeleri iş birliğine yanaşmaya ve bu anlaşmaları imzalamaya ikna etmektedir. Böylece, küresel mali yapılanmanın getirdiği yasal hak ya da yükümlülük içermeyen daha çok standart belirleyen kurallar, yasallaşma sürecinden sonra hukuken de yaptırım gücü elde etmektedir (Özdiler Küçük, Küçük, 2017:41).

³⁵ Bilgi değişiminin türleri OECD’nin sınıflandırmasına göre talep üzerine bilgi değişimi, otomatik bilgi değişimi ve kendiliğinden bilgi değişimi olarak üçe ayrılmaktadır. Talep Üzerine Bilgi Değişimi; bir ülkenin diğer ülkeden yaptığı başvuru üzerine, başvuruda bulunulan ülkenin gerekli bilgileri edinerek, talepte bulunan diğer ülkeye iletmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Otomatik Bilgi Değişimi; ülkelerin kendi finansal kuruluşlarından aldığı bilgilerin, yıllık bazda otomatik olarak diğer üye ülkelere bildirmesidir. Kendiliğinden Bilgi Değişimi ise; sözleşmenin tarafı olan bir ülkenin, gerekli gördüğü durumda belirli bilgileri, herhangi bir talepte bulunmayan sözleşmeye taraf olan diğer bir ülkeye göndermesi anlamına gelmektedir (Artar, 2019:251).

paylaşılması sağlayan bu önlem, ülkelerin bilgi boşluklarından kaynaklanabilecek hataları azalmaktadır.

Aynı şekilde OECD, 2014 yılının temmuz ayında otomatik bilgi değişiminin etkili bir şekilde işleyebilmesi amacıyla hazırladığı Ortak Raporlama Standardını (Common Reporting Standard- CRS) onaylamıştır. Uluslararası vergilendirme reformunda önemli bir adım olan CRS, ülkelerin kendi yetki alanlarındaki finans kurumlarından müşterileri hakkında bilgi toplayıp, bu bilgileri otomatik şekilde yıllık olarak diğer yargı alanlarıyla paylaşmayı amaçlamaktadır. CRS'nin en önemli faydalarından biri, vergi cennetlerinde yapılan işlemleri kapsayan anlaşmalarda bir müzakere aracı olarak şeffaflığı sağlanması nedeniyle vergi kaçakçılığıyla mücadele eden hükümetler arasında daha fazla iş birliği sağlamasıdır (Scarfone, Kerr, 2018:5). Bu kapsamdan, BEPS ve CRS uygulamaları özellikle dünya çapında vergi anlaşmasındaki boşlukların kapatılması, bireysel ve kuruluş düzeyindeki vergiden kaçınılması ve vergi kaçakçılığıyla mücadele edilmesi, dijital ekonomi alanında çeşitli uluslararası vergi kurallarıyla yöntemlerinin geliştirilmesi açısından oldukça önemli rol oynamaktadır.

Diğer taraftan, dijital ekonominin neden olduğu vergi zorluklarına karşı “BEPS 2.0” olarak adlandırılan projeye, küresel vergi tabanını aşındırmasını önlemek (Global Anti-Base Erosion-GloBE) amaçlanmıştır. Bu proje, G20 Maliye Bakanlarının girişimiyle Mart 2017'de, OECD / G20 Kapsayıcı Çerçevesini BEPS üzerine projesinin bir parçası olan OECD Dijital Ekonomi Görev Gücü (TFDE) kapsamında hızlandırılmıştır. Mart 2018'de yayınlanan ara raporda, yeni ve değişen iş modellerinin derinlemesine analizini ve uluslararası vergi sistemi için olası etkileri (özellikle bağlantı ve kar dağıtım kuralları) değerlendirilmiştir. Özellikle vergilendirme hakkının hangi yargı bölgesinde olduğu konusunda doğru tanımlamanın yapılması, geleneksel kuruluş kavramları ve işletmenin farklı alanlardaki faaliyet kollarıyla ilgili olarak uluslararası

vergi sisteminin temel özelliklerinin tanımlanması, çok taraflı vergi iş birliğinin gelecekteki durumu ve son derece dijitalleştirilmiş ÇUS'ların vergilendirilmesi konularındaki eksiklikleri ve olumsuzlukları gidermek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, Kapsayıcı Çerçeve, Mayıs 2019'da ayrıntılı bir Çalışma Programı hazırlanmıştır. Haziran 2019'da G20 Maliye Bakanları ve Liderleri tarafından onaylanmıştır. Ayrıca, Ocak 2020'ye kadar ana hatlar üzerinde bir anlaşma yapılması gereğini vurgulanmıştır. Bu konuda 2020 sonuna kadar uzlaşmaya dayalı bir çözüme varmak hedeflenmiştir (OECD, 2020:7-8). Böylece, yeni işletme modellerini dikkate alınarak mekanın fiziksel özelliğinden çıkılıp, dijital mekanda var olan ekonomik faaliyetler için vergilendirilme yetkisi genişletilmiş olacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.TÜRKİYE'DE VERGİ REKABETİ

Dünyada yaşanan değişimlere paralel olarak Türkiye ekonomisinde, 1980'lerden itibaren serbestleşme politikalarıyla ithalat korumaları kaldırmış, ihracata dayalı bir kalkınma politikasıyla, dışa açık ekonomi modeli benimseyerek mal ve finans piyasalarında dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecine girilmiştir. Bu süreçte uluslararası finans kuruluşlarının özellikle IMF'nin belirlediği koşullar doğrultusunda, Türkiye'de 1980 yılında alınan 24 Ocak kararlarıyla uygulamaya konan istikrar ve yapısal uyum politikaları, kısa dönemde dış ödemeler dengesinin ve fiyat istikrarının sağlanmasını, uzun dönemde ise ekonomide yapısal dönüşümlerin gerçekleşmesiyle serbest piyasa ekonomisinin hakimiyetini ve dışa açılmanın sağlanmasını amaçlamıştır (Kargı, Yaygır, 2016:14). Bu doğrultuda neo-liberal politikaların uygulanması, devletin ekonomiye müdahale biçimini değiştirerek, bütçenin harcama/gelir kalemlerinde dönüşüm yaşanmasına neden olmuştur.

Bu dönemde devlet müdahalesinin azaltılması, ekonomik ve toplumsal yaşamı düzenleyici mekanizmaların gevşetilmesi, kontrollü kambiyo rejiminin terk edilmesi, faiz oranlarının serbest bırakılması, döviz kurlarının esnekleştirilmesi, tarımsal destekleme alanının daraltılması, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) girdi fiyatlarının piyasa fiyatlarına yaklaştırılması uygulamaları ön plana çıkarmıştır (Kargı, Özügürlü, 2007:280).

Yine neoliberal politikaların sermaye birikimini, ekonomik büyümenin ve gelişmenin temel kaynağı görmesi, özellikle Türkiye gibi yetersiz sermaye birikimine sahip gelişmekte olan ülkeleri, yabancı sermayeyi kendi sınırlarına çekme amacına yöneltmiştir. Bu amaç, ülkeleri öncelikle vergi sistemlerindeki düzenlemeler yapmak suretiyle, vergi konusunda rekabet eder hale getirmiştir.

Ülkelerin vergilemeye ilişkin yaptığı düzenlemelerde kullanılan araçların başında, vergi oranı indirimleri ve vergisel teşvikler gelmektedir (Öz, 2005:319). Türkiye'de 1980'lerden bu yana, bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesi amacıyla az gelişmiş bölgeler için bir dizi vergi teşviki uygulanmaktadır (Yereli, 2005:21). Söz konusu vergi teşvik sisteminde, stratejik ve teknolojik dönüşümü sağlanması ve proje tabanlı yatırımlarıyla enerji ve ücret desteğine yönelik olarak, vergi indirimi, yatırım yeri tahsisi, gümrük vergisi muafiyeti, KDV istisnası, faiz desteği, sigorta primi desteği ve gelir vergisi, stopaj desteği, serbest bölgeler gibi teşvik araçları kullanılmaktadır (Altay, Karabulut, 2017:192,193).

Vergi rekabetinde kullanılan araçlarından biri olan serbest bölgeler, mobil üretim faktörlerini çekmek amacıyla işletmelere önemli vergi avantajları sağlamaktadır. Türkiye'de de, vergi teşviklerinin uygulandığı serbest bölgeler bulunmaktadır. Serbest bölgeler aracılığıyla, ihracata yönelik yatırım ve üretimi teşvik etmek, doğrudan yabancı yatırımları ve teknoloji girişini hızlandırmak, işletmeleri ihracata yönlendirmek ve uluslararası ticareti geliştirmek amaçlanmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/serbest-bolgeler/genel-tanitim>).

15 Haziran 1985 tarihli 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu'na göre bugün itibarıyla, 18 serbest bölge bulunmaktadır. Bu bölgelere Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5: Türkiye Serbest Bölgeleri

TÜRKİYE SERBEST BÖLGELERİ	KURULUŞ TARİHLERİ
Mersin Serbest Bölgesi	1985
Antalya Serbest Bölgesi	1985
Ege Serbest Bölgesi	1987
İst. Ahl. Serbest Bölgesi	1990
Trabzon Serbest Bölgesi	1990
İst. Trakya Serbest Bölgesi	1990
Adana Yumurtalık Serbest Bölgesi	1992
İst Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi	1992
Samsun Serbest Bölgesi	1995
Avrupa Serbest Bölgesi	1996
Rize Serbest Bölgesi	1997
Kayseri Serbest Bölgesi	1997
İzmir Serbest Bölgesi	1997
Gaziantep Serbest Bölgesi	1998
Tübitak-Mam Serbest Bölgesi	1999
Denizli Serbest Bölgesi	2000
Bursa Serbest Bölgesi	2000
Kocaeli Serbest Bölgesi	2000

Kaynak: (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/serbest-bolgeler/genel-tanitim>).

Serbest bölgelerde; bu bölgelerdeki faaliyetlerden elde edilen gelirin kurumlar vergisinden muaf olması, mal ve hizmet teslimatlarının katma değer vergisinden muaf olması, çalışan işçilerin ücretlerine kişisel gelir vergisi uygulanmaması, ikamet edenlerin ve yerleşik olmayanların kişisel ve kurumsal gelirlerinin, döviz yönetmeliklerine uygun olarak Türkiye'ye iletiildiği kişisel ve kurumsal gelir vergisinden muaf olması (Yereli, 2005:21) gibi çeşitli ayrıcalıklar uygulanmaktadır. Bunun yanında,

özellikle serbest bölge faaliyetlerinden elde edilen kazanç ve gelirlerin, hiçbir izne tabi olmaksızın yurt dışına veya Türkiye'ye serbestçe transfer edilebilmesi, tedarik zinciri imkanlarından kolaylıkla yararlanılması, ticari faaliyetlerin gümrük vergisi prosedüründen arındırılmış şekilde sürdürülmesi imkanlarını tanımaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı).

4.1. Zararlı Vergi Rekabetine Karşı Yapılan Yasal Düzenlemeler

Serbest bölgeler, vergi cennetlerinde olduğu gibi matrah aşındırmasına neden olabilmektedir. Bu konuda, OECD tarafından 2000 yılında “*Küresel Vergi İşbirliği ve Gelişmeler*” başlıklı hazırlanan raporda, vergi cennetleri ve zararlı tercihli vergi rejimlerinin listesine yer verilmiştir. Türkiye’den de zarar verici tercihli rejim kapsamında, serbest bölgeler ve İstanbul kıyı bankacılığına yer almıştır (Giray, 2005:114-115). Bakanlar Kurulu tarafından 12 Ocak 2002’de vergi sisteminin iyileştirilmesi ve yeniden düzenlenmesiyle ilgili olarak bir karar alınmıştır. Bu çerçevede, 06.02.2004 Tarihli Resmi Gazete ’de yayınlanarak “*5084 sayılı Yatırımların ve İstihdamın Teşviki ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*” yürürlüğe girmiştir. Böylece, serbest bölgelerdeki zararlı olarak adlandırılan uygulamalara son verilmiştir. Bu düzenlemeden önce ruhsat alan firmalar hariç olmak üzere, serbest bölgelere tanınmış olan süresiz ve sınırsız vergi teşvikleri kaldırılmıştır. Ancak bu bölgelerde faaliyet göstermekte olan mükelleflerin haklarının korunması amacıyla geçiş döneminde istisnaların uygulanmasına devam edilmesi yönünde karara varılmıştır. Türkiye’nin, tercihli vergi rejimleri konusunda yasal düzenlemeleri de uygulamaya yaptığı çalışmalar sonucunda, OECD’nin hazırladığı 2004 yılına ait ilerleme raporlarında yayınlanan serbest bölge uygulamalarının zararsız hale geldiği belirtilmiştir (OECD, 2004:8-9). Bu tarihten sonra OECD zarar verici tercihli rejim listesinden çıkarılmıştır.

Türkiye’de zararlı vergi rekabetine karşı önlem almak için yapılan bir diğer düzenleme 2006 yılında yürürlüğe giren, 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu (KVK)’nda yer almaktadır. Bu düzenlemeyle zararlı vergi rekabetinin neden olduğu vergi kayıplarının önlenmesi amaçlanmaktadır. Bu Kanunda yer alan düzenlemeler, kontrol edilen yabancı kurum kazancı, transfer fiyatlandırması yoluyla örtülü kazanç dağıtımı, vergi cennetlerine yapılacak ödemelerde stopaj yükümlülüğü olarak üç açıdan ele alınmaktadır (Peker, Kılıçer, 2014:180). KVK’nın, vergi cennetlerine transfer edilen paraların da vergiye tabi tutulmasına yönelik olarak; dar mükellefiyete vergi kesintisini içeren 30/7’nci maddesinde: *“Kazancın elde edildiği ülke vergi sisteminin, Türk vergi sisteminin yarattığı vergilendirme kapasitesi ile aynı düzeyde bir vergilendirme imkanı sağlayıp sağlamadığı ve bilgi değişimi hususunun göz önünde bulundurulması suretiyle Cumhurbaşkanınca ilan edilen ülkelerde yerleşik olan veya faaliyette bulunan kurumlara (tam mükellef kurumların bu nitelikteki ülkelerde bulunan iş yerleri dahil) nakden veya hesaben yapılan veya tahakkuk ettirilen her türlü ödemeler üzerinden, bu ödemelerin verginin konusuna girip girmediğine veya ödeme yapılan kurumun mükellef olup olmadığına bakılmaksızın % 30 oranında vergi kesintisi yapılır”* hükmü yer almaktadır.

Bu hüküm doğrultusunda, vergi cennetiyle ticaret yapmanın bir bedeli olarak, vergi cennetlerine ticari gereklik dışında kalan mal bedeli ödemeleri için bir Türkiye’de yerleşik bir şirketin, vergi cennetinde bulunan başka bir şirkete ödeme yapması halinde, bu tutarın %30’unu oranında kesinti yapılması öngörülmektedir. Aynı şekilde, eğer şirketin yurtdışında kurulu ortaklıkları, faaliyet ve işlemleri açısından belirli kriterlere erişememiş ise yine vergi cennetlerinde oluşan bu karlar, Türkiye’deki şirketin kurumlar vergisi matrahına dahil olmaktadır (Karakurt, 2016:335-336).

Her ne kadar vergi cenneti ülkelere yönelik olarak bu hükümlerle birlikte yasal düzenleme yapılmış olsa da, bugüne kadar kanunda yer alan hükme göre vergi cenneti ülkeleriyle ilgili olarak herhangi bir liste ilan edilmemiştir. Bu nedenle, söz konusu madde hükmü doğrultusunda, Türkiye’de vergi cennetlerine yönelik olarak yapılmış herhangi bir uygulama bulunmamaktadır.

Diğer taraftan, G20 ve OECD ülkesi olan Türkiye, 2012 yılında OECD/ G20 BEPS projesinin şartlarını onaylama taahhüdünde bulunmuştur. 2015 yılı G20 Antalya zirvesinde ise diğer G20 ülkeleriyle birlikte Türkiye, BEPS projesini onaylamıştır. 15 eylemi kapsayan BEPS Eylem Planı'nın uygulanmasıyla, Türkiye'de vergi alanında kayıp ve kaçakla mücadele edilmesi, kayıt dışı varlıkların azaltılmasıyla vergi tabanlarının aşınmasının engellenmesi amaçlanmaktadır. Türkiye, BEPS kapsamında birinci eylem olarak belirlenen dijital ekonominin neden olduğu vergilendirme zorluklarına karşı dijital hizmet vergisi düzenlemesi getirmiştir. Bu konudaki yasal düzenleme 5 Aralık 2019 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan 7194 sayılı “*Dijital Hizmet Vergisi ile Bazı Kanunlarda ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*” düzenlemesiyle yapılmıştır. Kanunda, dijital ortam; fiziki olarak karşı karşıya gelmeksizin, çevrim içi faaliyetin gerçekleştirildiği her türlü ortam olarak tanımlanmıştır.

Kanunun 1. maddesinde dijital hizmet vergisine tabi olan hizmetlerle ilgili;

“a) Dijital ortamda sunulan her türlü reklam hizmetleri (reklam kontrol ve performans ölçüm hizmetleri, kullanıcılarla ilgili veri iletimi ve yönetimi gibi hizmetler ile reklamın sunulmasına ilişkin teknik hizmetler dahil)

b) Sesli, görsel veya dijital herhangi bir içeriğin (bilgisayar programları, uygulamalar, müzik, video, oyunlar, oyun içi uygulamalar ve benzerleri dahil) dijital ortamda satışı ile bu içeriklerin dijital ortamda dinlenmesine, izlenmesine,

oyunmasına veya elektronik cihazlara kaydedilmesine veya bu cihazlarda kullanılmasına yönelik dijital ortamda sunulan hizmetler

c) Kullanıcıların birbirleriyle etkileşime geçebilecekleri dijital ortamların sağlanması ve işletilmesi hizmetleri (kullanıcılar arasında bir mal veya hizmetin satılmasına veya satılmasının kolaylaştırılmasına yönelik sunulan hizmetler dahil)

(2) Birinci fıkrada sayılan hizmetlere yönelik dijital ortamda dijital hizmet sağlayıcıları tarafından verilen aracılık hizmetlerinden elde edilen hasılat da dijital hizmet vergisine tabidir.” hükmüne yer verilmiştir.

Söz konusu Kanunda, dijital hizmet vergisi oranı %7,5 olarak belirlenmiş olup, 1 Mart 2020 itibarıyla Kanun yürürlüğe girmiştir³⁶. Düzenleme, diğer AB ülkelerindeki düzenlemelerde olduğu gibi, dijital hizmetlerden elde edilen geliri (grup olarak) dünya genelinde yıllık 750 milyon Avro üzeri ve Türkiye’de 20 milyon Avro üzerinde hasılat elde eden şirketlerde aşan şirketleri kapsama alacak şekilde yapılmıştır. Bu Kanunla birlikte ulusal vergi düzenlemesi olarak, Türkiye’de dijital mekanlarda faaliyet gösteren

³⁶ Diğer taraftan bu Kanun, ülkemizde internet ortamında verilen reklam hizmetlerinin vergilendirilmesi yönündeki ilk düzenleme değildir. 19 Aralık 2018 tarihli ve 30630 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 476 Sayılı Cumhurbaşkanî Kararıyla, 01.01.2019 tarihinden itibaren, internet ortamında verilen reklam hizmetleri kapsamında, bu hizmeti verenlere veya internet ortamında reklam hizmeti verilmesine aracılık edenlere %15 oranında stopaj vergisi yükümlülüğü getirilmiştir. Dijital Hizmet Vergisi %7.5 oranındaki vergi yükümlülüğü, aksine bir karar alınmıncaya 476 sayılı düzenleme ile getirilen %15 stopaj vergisi ile birlikte uygulanacaktır. Bu durumda çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları hükümlerinin dikkate alınıp alınmayacağı tartışma konusudur.

yeni iş modellerinden elde edilen gelirin vergilendirilmesine yönelik hukuki temeli de oluşturmuştur. Bununla birlikte, ülke sınırlarını aşan dijital ekonomik faaliyetler çerçevesinde vergi kayıplarının önlenmesi için uluslararası kuruluşların önerileri doğrultusunda ülkeler arasında iş birliği yapılması gerekmektedir.

Türkiye’de zararlı vergi rekabeti nedeniyle matrah aşındırılmasını önlemek için, OECD’nin vergi uygulamalarında şeffaflığın sağlanmasına yönelik olarak BEPS’in 13. Eylem Planı olan “*Transfer Fiyatlandırması Belgeleri ve Ülkeye Göre Raporlama*” kapsamında, 25/02/2020 tarih ve 2151 sayılı “*Transfer Fiyatlandırması Yoluyla Örtülü Kazanç Dağıtımı Hakkında Karar’da Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kararı*” yayınlanmıştır. Söz konusu eylem planı çerçevesinde, çok uluslu işletmelerin yıllık olarak rapor vermeleri ve faaliyetlerini sürdürdükleri her vergi yargı bölgesinde belgelendirmesi gerekmektedir. Bu düzenlemenin uygulanmasıyla, belli şartları taşıyan çok uluslu işletmeler grubunun³⁷ Türkiye’de mukim olan nihai ana işletmeleri için transfer fiyatlandırması raporu, genel rapor ve ülke bazlı rapor dokümanı olmak üzere üç aşamalı belgelendirme sistemine geçilmesi amaçlanmaktadır. Bu karara göre, ilk ülke bazlı raporlama ve genel rapor, 2019 yılına ait hesap dönemi için 2020 Aralık sonuna kadar Gelir İdaresi Başkanlığına sunulacaktır. Türkiye söz konusu kararla birlikte, mükelleflere BEPS projesinin 13. Eylem Planı çerçevesinde yeni belgelendirme yükümlülükleri getirilmesine yönelik hukuki altyapıyı oluşturmuştur.

³⁷ Çok uluslu işletmeler grubu kararda; “Farklı ülkelerde mukim olan iki veya daha fazla işletmenin dahil olduğu grubu veya bir işletmenin başka bir ülkede iş yeri veya daimi temsilcisi aracılığıyla faaliyette bulunmasından dolayı vergiye tabi olması nedeniyle oluşan grubu”nu ifade etmektedir.

4.2. Bilgi Değişimi Anlaşmaları

Vergi rekabetinin zararlı etkileriyle mücadele konusunda, uluslararası kuruluşlarca alınan önlemlerde de yer verildiği gibi bilgi değişimi yoluyla şeffaflığın sağlanması oldukça önemlidir. BEPS'in 5. Eylem Planında yer alan, "*Şeffaflık*" ve "*Özün Önceliği*" ilkeleri dikkate alınarak zararlı vergi uygulamalarının önlenmesi için tedbirler alınması gerektiği belirtilmektedir. Türkiye bu konuda, OECD şeffaflık ve bilgi değişim standartlarına uymayı taahhüt etmiş ülkeler grubundadır.

Türkiye'nin taraf olduğu beş bilgi değişimi anlaşmasına Tablo 7'de yer verilmiştir. Bu anlaşmalar, hukuki ve cezai vergi konularında Türkiye ve diğer ülkeler arasında tam bir bilgi değişimini öngörmektedir.

Tablo 7:19.03.2018 Tarihi İtibariyle Yürürlükte Bulunan Bilgi Değişimi Anlaşmaları

Taraf Ülke	Anlaşmanın İmzalandığı Tarih	Yürürlük Tarihi	Vergiler Açısından Uygulanmaya Başlandığı Tarih
Jersey	24.11.2010	11.09.2013	11.09.2013
Bermuda	23.01.2012	18.09.2013	18.09.2013
Guernsey	13.03.2012	06.10.2017	06.10.2017
Man Adası	21.09.2012	07.10.2017	07.10.2017
Cebelitarık	04.12.2012	15.02.2018	15.02.2018

Kaynak:(Gelir İdaresi Başkanlığı,

https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/uluslararasi_mevzuat/BILGIDEGISIMIANLA_SMALISTESI.htm)

Bu konuda OECD, G20 ülkeleriyle birlikte finansal bilgi değişiminin yıllık otomatik bir formatta standart haline getirilmesine yönelik olarak, 21 Temmuz 2014 tarihinde vergiyle ilgili finansal bilgilerin otomatik değişimine yönelik standartlar belirlenmiştir. Türkiye de bu uluslararası otomatik bilgi değişim anlaşması kapsamında, “*Vergi Konularında Karşılıklı İdari Yardımlaşma Sözleşmesi*”ni bazı çekince ve beyanlarla imzalayarak, 30.10.2017 tarih ve 2017/10969 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla onaylanmıştır. 14.05.2018 tarih ve 2018/11790 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla yürürlük tarihi 01.07.2018 olarak belirlenmiştir. Bu sözleşmeyle, sözleşmeye taraf ülkeler arasında bilgi değişimi ve vergi incelemelerinde tahsilatta ve tebligatta yardımlaşması öngörülmektedir. Bununla birlikte, finansal bilgiler kapsamında değişim bütün ülkelere değil, sadece kişi ve kurumların mukimi olduğu ülkeye yapılmaktadır.

Türkiye’de otomatik bilgi değişiminde uluslararası yasal çerçevenin oluşturulması yönünde diğer önemli bir gelişme ise, finansal bilgilerin karşılıklı olarak otomatik değişime tabi tutulması amacıyla gerekli yasal düzenlemelerin yapılması olmuştur. Aynı zamanda otomatik bilgi değişiminin altyapısı olan CRS (Common Reporting Standart) kapsamında yapılacak olan raporlama usul ve esaslarla birlikte, vergiden kaçmay⁹ ve vergi kaçırmayı engelleme, katılımcı ülkeler arasında vergi uyumluluğunu geliştirmek amacıyla finansal hesap bilgileri paylaşmak mümkün hale gelmiştir. Türkiye’de, 1 Temmuz 2017 tarihinden itibaren CRS mevzuatı finansal kuruluşlar tarafından uygulanmaya başlanmıştır.

Otomatik bilgi değişimiyle ilgili olarak, 30.12.2018 tarihli ve 30641 sayılı Resmi Gazete’de, 528 ve 529 sayılı Cumhurbaşkanı Kararlarıyla Norveç ve Letonya ülkeleriyle iki ayrı anlaşma yer almıştır. Letonya ile 20 Aralık 2018’de imzalanan, “*Türkiye Cumhuriyeti ile Letonya Cumhuriyeti Yetkili Makamları Arasında Uluslararası Vergi Uyumunun Artırılmasına Yönelik Otomatik Bilgi Değişimine İlişkin Anlaşmanın İmza Tarihinden Geçerli Olmak Üzere Onaylanması Hakkında Karar*” ile

Norveç ile 21 Aralık 2018'de imzalanan, "*Türkiye Cumhuriyeti ile Norveç Krallığı Yetkili Makamları Arasında Uluslararası Vergi Uyumunun Artırılmasına Yönelik Otomatik Bilgi Değişimine İlişkin Anlaşmanın İmza Tarihinden Geçerli Olmak Üzere Onaylanması Hakkında Karar*"la bilgi değişiminin sağlanması ve vergi uyumu konularında iş birliği yapılması ve yaptırımların uygulanması konularına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır.

Ayrıca 31/12/2019 tarihinde 5. mükerrer Resmi Gazete'de yayımlanan 1965 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı'yla 21 Nisan 2017 tarihinde Paris'te imzalanan "*Finansal Hesap Bilgilerinin Otomatik Değişimine İlişkin Çok Taraflı Yetkili Makam Anlaşması*" ve anlaşmaya ilişkin beyan onaylanmıştır. Bu anlaşmaya göre, taraf olan ülkelerin³⁸ (26 Kasım 2019 tarihi itibarıyla 107 ülke) bilgileri, yıllık bazda otomatik olarak değiştirmeleri öngörülmüştür.

Diğer taraftan Türkiye her ne kadar Avrupa Birliği düzenlemeleri açısından otomatik bilgi alışverişini sağlayan iç mevzuata sahip olsa da, AB Gri Listesinde yer almaktadır. Bunun nedeni; Türkiye her ne kadar iç mevzuatı aracılığıyla vergi düzenlemelerini AB kurallarına uyumlu hale getirmeyi taahhüt etse de, otomatik bilgi değişimini etkili bir şekilde uygulanmaması olarak belirtilmektedir (Council of the European Union, 2020b:4). Türkiye'nin gri listede olması, tüm AB Üye Devletleri ile

³⁸ OECD tanımına göre; Çok Taraflı Yetkili Otorite Sözleşmesi (Multilateral Competent Authority Agreement -MCAA) Vergi Meselelerinde Otomatik Finansal Bilgi Değişimi Standardı'na uygun olarak otomatik bilgi değişimini kolaylaştırmak için standartlaştırılmış ve etkin bir mekanizma sağlayan çok taraflı bir çerçeve sözleşmedir. Bu sözleşmenin özelliği, ikili anlaşma yapılması gereğini ortadan kaldırması, taraf olan ülkeler, otomatik olarak bilgi değişimi gerçekleşmektedir.

etkili bir şekilde otomatik bilgi alışverişi yapılmaması ve vergi şeffaflığının sağlanamaması durumunda AB kara listesine alınabileceğini anlamına gelmektedir

Son olarak, Türkiye'nin zararlı vergi rekabetine karşı uyguladığı vergi politikalarıyla ilgili olarak OECD ülkeleri arasındaki sıralamasını anlamak amacıyla The Tax Foundation³⁹ tarafından hazırlanan, Uluslararası Vergi Rekabet Endeksi' ne Tablo 6'da yer verilmiştir. Uluslararası Vergi Rekabet Edebilirlik Endeksi (ITCI), OECD üye ülkelere yönelik oluşturulan indeks, bir ülkenin vergi sisteminin vergi politikasının iki önemli özelliğine ne ölçüde bağlı olduğunu ölçmeyi amaçlamaktadır: rekabet edebilirlik ve tarafsızlık. Tax Foundation tarafından ülkelerin vergi sistemlerini yapılandırma biçimlerini karşılaştırmak için geliştirilen Uluslararası Vergi Rekabet Endeksinde kurumlar vergisinin yanında gelir vergisi, harcama vergileri, servet vergileri ve yurtdışı kazançlarla ilgili muamelelerini de dikkate almaktadır (Çalcalı, Eroğlu, 2019:57).

³⁹ Amerika merkezli olan Vergi Vakfı, 1937'den kurulmuş, vergi politikaları konusunda kapsamlı araştırmalar ve analizler yaparak, federal, eyalet ve küresel düzeylerde bilgi sunmaktadır. Amaçlarını, daha fazla ekonomik büyüme sağlayan vergi politikaları aracılığıyla yaşamları iyileştirmek olarak belirtmektedirler (<https://taxfoundation.org/>)

Tablo 6:Uluslararası Vergi Rekabet Endeksi Sıralaması⁴⁰

Genel Sıralama	GS	GP	KVS	KGVS	TVS	EVS	UVKS
Estonya	1	100	2	1	9	1	11
Yeni Zelanda	2	86.3	24	4	6	2	9
Letonya	3	86	1	6	29	6	7
Litvanya	4	81.5	3	3	24	7	17
İsviçre	5	79.3	8	10	1	34	1
Lüksemburg	6	77	23	16	4	19	5
Avusturalya	7	76.4	28	15	8	3	12
İsveç	8	75.5	6	19	16	5	14
Hollanda	9	72.5	19	21	12	12	3
Çek Cumhuriyeti	10	72.2	9	5	34	13	6
Slovakya	11	71.4	14	2	33	4	31
Avusturya	12	71.4	17	29	11	10	4
Türkiye	13	69	18	7	20	18	16
Macaristan	14	68.6	4	8	35	25	2
Kanada	15	67	20	25	7	20	18
Almanya	16	66.9	26	26	10	16	8
İrlanda	17	66.9	5	33	23	11	13
Finlandiya	18	66.8	7	27	15	14	23
Norveç	19	66.2	12	13	18	24	20
Slovenya	20	65.1	10	17	30	22	15

Kaynak: (Bunn, Asen, 2019:3)

⁴⁰ GS: Genel sıralama, GP: Genel puan, KVS: Kurumlar Vergisi Sıralaması, KVS: Kişisel Gelir Vergisi Sıralaması, TVS: Tüketim Vergileri Sıralaması, EVS:Emlak Vergileri Sıralaması, UVKS: Uluslararası Vergi Kuralları Sıralaması

Vergi sistemlerini özellikle rekabet ve tarafsızlık özellikleri doğrultusunda değerlendiren bu endekste, Türkiye 2017 yılında 16. sırada iken 2018'de 13. sıraya yükselmiştir. Tax Foundation tarafından ülkelerin vergi sistemlerini yapılandırma biçimlerini karşılaştırmak için geliştirilen Uluslararası Vergi Rekabet Endeksinde, Türkiye'nin kurumlar vergisi, kişisel gelir vergisi ve tüketim vergilerine uyum konusunda son yılda önemli bir iyileşme gösterdiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin, özellikle küresel kriz sonrasında gündemde olan tartışmalarla birlikte OECD bünyesinde matrah aşındırması ve kar transferi konularındaki mücadele çalışmalarına aktif olarak katılmaktadır. Aynı şekilde, belirlenen yeni standartlara uyum sağlama ve gerekli tedbirleri alma konusunda uluslararası iş birliği çalışmalarına önem vermektedir. Özellikle son yıllarda şeffaflığın sağlanmasına yönelik otomatik bilgi değişimine ilişkin çalışmaları hızlandırmaktadır. Ancak Türkiye'nin, AB'nin gri listesinden çıkmak için otomatik bilgi değişimi konularında taahhütlerini yerine getirme ve vergi şeffaflığı uygulamalarında daha kapsamlı çalışmalar yapması gerekmektedir. Ayrıca, OECD'nin de ağırlık verdiği dijital ekonominin vergilenmesi konusunda, zararlı vergi rejimlerinin engellenmesine yönelik olarak yeni düzenlemelere ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tez çalışmasında, vergi cennetleri konusu küreselleşmenin dönüştürdüğü mekan kavramı çerçevesinde incelenmiştir. Bu dönüşüm süreci, sermaye-mekan ilişkileri açısından yaşanan değişimin bir parçası olarak, disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alınmış ve bu konuda literatüre katkı sağlanmak amaçlanmıştır. Literatürde mekan kavramı, geçmişten günümüze kadar hem toplumsal ilişkilerden etkilenen hem de toplumsal ilişkileri etkileyen yapıya sahip bir kavram olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışma kapsamında ise mekan kavramının bu dinamik yapısı, vergi cennetleri ile ilişkili olarak ele alınmıştır.

Bunun yanında mekan; ekonomik, mali ve toplumsal hayatın inşasında dinamik ve devinim halinde aktif bir rol oynayan yapısıyla kentsel mekanla ilişkilendirilerek ortaya konmuştur. Çalışma kapsamında, Antik Çağ'da tarım devrimiyle kent-devlet deneyimlerine, Orta Çağ toplumunda birikimin başlangıç mekanı olan kentsel mekanlara yer verilmiştir. Sanayi devrimi sonrasında ise kentlerin yapısı değişen üretim ilişkileriyle birlikte hızlı bir şekilde dönüştürmüştür.

Küreselleşme ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte ise mekan fiziki sınırları aşmıştır. Bu dönemde sermayenin uluslararası hareketliliğinin hızlanması ve neoliberal politikaların uygulanmasının da etkisiyle mekan kavramı önemli ve köklü değişimler geçirmiştir. Bu dönemde, özellikle Fordist sınıf uzlaşımın parçalanması ve yerini Post-Fordist üretim sisteminin hakimiyetine bırakması kentsel mekanları yeniden biçimlenmiştir. Ayrıca sanayiye dayalı sermaye birikimi yerine finansal işlemleri merkeze alan birikim ön plana çıkmıştır. Bu süreçte devletler, ulusal ekonominin yerel refahı ve istihdamını sağlamak ve ülkesini yıkıcı dış güçlere karşı korumak yerine, dünya ekonomisinin gereksinimlerinin sağlanmasına yönelik politikalar benimsemiştir. OECD, IMF, AB gibi uluslararası kuruluşlarca bilgi ve prensipler konusunda ulus-ötesi

bir oydaşma sağlamak zorunda kalmıştır. Yine bu dönemde, kentsel mekanlar rekabet alanları haline gelmiştir. Sanayi toplumunun metropoliten kentleri, her bir parçası küreselle bağlantılı olan büyük bir alana yayılan ve çok merkezli kentsel bölgelerin oluştuğu bir dönüşüm sürecine girilmiştir.

Bilgi çağı döneminde ise dijital ekonomi kavramı ortaya çıkmıştır. Bu dönem, paranın ve politik devletin gücünü kapsayan dijital mekanı üretmiştir. Dijital mekan, otoyolları, havaalanları ve enformasyon ağlarını da kapsayarak bankaların, iş merkezlerinin, büyük üretim birimlerinin, devasa ağları üzerinde şekillenmiştir. Bu yeni mekansal katman, bir ağ topografyası, bir elektronik coğrafya oluşturmuştur. Yeni enformasyon teknolojisinin kullanılması, kentler ve mekan üzerinde toplumsal, ekonomik ve mali olarak çok yönlü etkiler doğurmuştur. Küresel şebekeler sermaye, bilgi, imge ve gösterge akışlarının mekanları iken, elektronik düğümler sanal gerçeğin mekanı olmuş, yapay zeka kullanımı ile akıllı şehirler oluşturulmuştur. Küresel şebekelerin etkisi ekonomik, siyasi ve sosyal olarak tüm dünyayı birbirine bağımlı olan küresel bir köy haline getirmiştir.

Dijitalleşmenin etkilerini 2019 yılının sonunda ortaya çıkan Covid-19 küresel salgınının önlenmesi için alınan tedbirler kapsamında izlemek mümkün olmuştur. Bu virüsün yayılma tehdidiyle mücadele edilirken, ekonomik, siyasi ve sosyal hayatın sürdürülmesi için teknolojik imkanlardan faydalanılmıştır. Pandeminin risklerine ve belirsizliklerine karşı sosyal etkileşimi azaltmak için, insanlar kendilerini evlerinde izole etmek zorunda kalmış ve fiziki mekanlardan sanal mekanlara geçiş yaşanmıştır. Bunun için ağırlıklı olarak e-ticaret, uzaktan eğitim, evden çalışma, çevrimiçi uygulamalar, sanal toplantı odaları ve sosyal medya platformları kullanılmıştır. Dijital dönüşüm sürecinde, fiziksel kimliklerin yerini giderek artan biçimde dijital kimlikler almaya başlamıştır. Ayrıca ödeme aracı olan fiziki para yerine kredi kartı, temassız ya da mobil

ödeme kullanımı tercih edilmiştir. “Post-Dijital” çağa geçiş olarak yorumlanabilecek bu dönemde yaşanan gelişmeler mekanın dönüşümündeki katmanlı yapının bir arada görülmesini olanaklı hale getirmiştir. Bu yapı içinde; sosyal izolasyonla aslında kale devletlerindeki surların yerini günümüzde evlerin duvarları alırken, ekonomik, siyasi ve kültürel faaliyetler fiziki olarak bir araya gelmeyi gerektirmeyen dijital mekanlar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Diğer taraftan küresel salgınla birlikte, ağ yapısındaki küresel tedarik zincirlerinin işleyiş de bozulmuştur. Çin ekonomisinde üretim kesintilerinin başlamasıyla birlikte, Çin'den gelen girdilere bağlı olarak, dünyadaki şirketlerin üretiminde daralmalar yaşamaya başlamıştır. Ulaştırmanın ülkeler arasında kısıtlı olması, küresel ekonomik faaliyetleri daha da yavaşlatmıştır. Bu pandemi sürecinde mekan, dönüşen ve dönüştürücü etkisiyle gelişmelerin değerlendirilmesinde kilit bir rol üstlenmiştir.

Bununla birlikte tezin konusu kapsamında, tarihsel bağlamda mekan kavramında yaşanan dönüşüm incelendiğinde; göç, sermaye, üretim sürecinde yaşanan değişimler ve ulusötesi mekanlar aracılığıyla mekan sabit kabul edilebilir bir unsur olmaktan çıkmıştır. Küreselleşme ve zaman-mekan sıkışmasının yaşandığı bu çağda mekan; ağlar aracılığıyla iç içe geçerek, küresel bütünleşme ve/veya parçalanmanın da etkisiyle dönüşmüştür. Mekan-sermaye ilişkileri özellikle 1980’lerden itibaren serbest piyasaya dayalı ekonomik sistemin benimsenmesi, hükümetlerin düzenleyici kısıtlamalarının ortadan kaldırması veya azaltması, döviz kuru sistemlerinin daha esnek olması ve yabancı yatırımlara yönelik teşviklerin artırılmasının etkisiyle yeniden şekillendirmiştir. Bu değişiklikler, sermayenin uluslararası hareketliliğini kolaylaştırmıştır. Uluslararası sermaye hareketliliğinin artması, bu sermayeyi ülkelere çekmek isteyen ülkeleri, uyguladıkları politikalar aracılığıyla birbirleriyle rekabet eder hale getirmiştir. Bu durum, ülkelerin maliye politikalarını belirlemede, hükümetlerin fiili egemenliği korumak istedikleri takdirde, hukuki egemenliklerinin bir kısmından iş

birliği yoluyla vazgeçmeleri gerektiği göstermiştir. Egemenlik, hem devletin iç işlevlerinde hem de uluslararası ilişkilerde sorumluluk olarak yeniden tanımlanmıştır. Dolayısıyla, dönüşen mekan kavramı çerçevesinde devlet politika belirlemedeki tekel gücünü kaybetmiştir.

Bu dönüşüm sürecinin maliye politikası üzerindeki etkisi ise, tez kapsamında vergi politikaları üzerinden değerlendirilerek, vergi rekabeti açısından incelenmiştir. Her ne kadar vergi cennetleri sermayenin aktarıldığı ülkelere ekonomik alanda olumlu bir etki yapıyor olsa da, sermayenin mükellefi olduğu ülkede, karların düşük vergili ülkelere transferinden dolayı hem kişisel hem de kurumlar vergisinde geliri kaybına yol açarak vergi matrahını aşındırılmıştır. Bu durum ülkelerin mali yapılarının bozulmasına, haksız vergi rekabetine, aşınan vergi tabanının telafi sosyal harcamaların kısılmasına, vergi yükünü (mobil) sermayeden (daha az mobil) işgücüne geçirmesiyle adaletsiz vergi yükü dağılımına, yasadışı finansal akışların insani gelişme üzerindeki yıkıcı etkilerine ve kara para aklamaya neden olmuştur. Ayrıca bu gelir kaybının gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ölkere kıyasla daha fazla olduğu anlaşılmıştır.

Diğer taraftan vergi oranlarının düşük oranlı olması veya sıfır seviyesine inmesi, bilgi gizliliğinin sağlanması ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle yabancı vergi mükelleflerin paravan şirketler kurması kolaylaşmıştır. Bu duruma çalışmada, dijitalleşme, dijital mekanların oluşması, finans sermayenin hakimiyet kurması, sermayenin hareket kabiliyetinin ve hızının artmasıyla ağ yapısına bürünen ekonomik sisteme dönüşmesi yönleriyle birlikte ele alınmıştır. Bununla birlikte dijitalleşme, dijital mekanlarda tutulan kayıtların kolaylıkla sızdırılmasına ve dijital verinin çok kısa sürede dünya çapında yayılmasına da yol açmıştır. Bunun en belirgin örneği, vergi cennetleri konusunu son yıllarda yeniden gündeme getiren, Panama Belgeleri ve Paradise (Cennet) Belgeleri sızıntılarıdır. Bu sızıntılar, farklı ülkeden elde edilen gelirlerin, vergi

cennetlerinde yapılan işlemler aracılığıyla vergi matrahının aşınmasının boyutunu ortaya koymuştur. Sızıntıların ardından, uluslararası kuruluşlarca alınan önlemlerin yetersiz olduğu ve vergi konusunda iş birliğini sağlamaya yönelik politikaların yeniden belirlenmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bu kapsamda, özellikle tarihin en büyük sızıntısı olan Panama belgeleri sonrasında, uluslararası kuruluşlarca vergi cennetlerini kullanarak vergiden kaçınma ve vergi kaçırma yollarıyla vergi matrahının aşınması, makroekonomik istikrar ile sosyal dayanışmanın zarar görmesi gibi olumsuz sonuçları gidermeye yönelik olarak yapılan çalışmalar güncellenmiştir.

OECD ve Avrupa Birliği'nin çalışmalarında, vergilendirme konusunda yaşanan zorlukların ortaya çıkma nedenleri arasındaki en önemli faktör; dijital ekonomi olarak belirlenmiştir. Sayıları giderek artan ürün ve hizmetlerin dijital bir biçimi olması, para ve varlıkların dijital geçiş hareketlerinin haritalandırmasını ve takip edilmesini çok zorlaştırmıştır. Parasal akışların dinamik küresel karakteriyle bu durum gittikçe daha da kötüleşmiş, yargısal sorumluluğun belirsizleşmesiyle yasal gri alanlar oluşmuştur. Bu durumun neden olduğu olumsuz etkileri giderebilmek için ülkelerin vergi uygulamaları konusunda uzlaşması ve iş birliği içinde olması önemli hale gelmiştir. Bu konudaki en önemli rolü ise bilgi değişimi anlaşmaları oynamıştır. Uluslararası kuruluşların bilgi değişimi standartlarını belirleyerek, şeffaflığın sağlanmasına yönelik çalışmalara ağırlık verdiği görülmüştür. Türkiye de özellikle son yıllarda, matrah aşındırması ve kar transferiyle mücadele konularındaki uluslararası standartlara uygun olarak yasal düzenlemeler yapmıştır. Türkiye bu konuda otomatik bilgi değişimine yönelik anlaşmalar imzalamış ve en son “*Finansal Hesap Bilgilerinin Otomatik Değişimine İlişkin Çok Taraflı Yetkili Makam Anlaşması*”nın tarafı olmuştur.

Sonuç olarak; tez kapsamında Antik Çağ'ın kale duvarlarıyla örülmüş olan fiziki mekanlarından, siber güvenlik duvarlarıyla çevrili dijital mekanlara geçiş süreci ortaya konmuştur. Bu geçiş sürecinde, teknolojik gelişmelerin yaşanması, küreselleşmenin etkisi ve neoliberal politikaların hakimiyeti, mekanı dinamik bir yapı içinde dönüştürmüştür. Günümüzde ise mekan, sınırları aşmasının ötesinde ağ sistemlerinin içinde dijitalleşerek kodlara bürünmüştür. Yeni dijital mekan vergi cennetleri ve kıyı bankacılığı işlemleri aracılığıyla finansal akışlarının hızlandırarak kar transferinin takibini zorlaştırmış ve vergi matrahlarının aşınmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, dijital mekanlar aracılığıyla bilgi akışı hızlanmıştır. Bu durum şeffaflığın sağlanmasında yardımcı rol oynayarak, vergi gelir kayıplarına neden olan işlemlere ilişkin bilgilerin saniyeler içinde tüm dünyaya yayılmasını sağlamıştır.

Dijitalleşmenin etkisiyle mekansal boyutta yaşanan değişimler bir yandan vergi cennetlerine sermaye akışını kolaylaştırırken, diğer yandan ulusal, uluslararası ve küresel değer zinciri açısından üretim biçimleriyle birlikte iş modellerini değiştirmiştir. Dijital ekonominin yeni alanlarından 3D/4D baskı modelleri, gelişmiş (otonom) robotlar, akıllı sensörler, artırılmış gerçeklik, yapay zeka ve bulut bilişim kullanımı artmıştır. Bu gelişmeler ışığında ilk olarak; yeni alanlarda vergi düzenlemelerine ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bunun için ülkeler, dijital ekonominin yeni alanlarına uygulayacağı yeni vergileri kanunlaştırmalıdır. Böylece vergi tabanı genişleyecek ve vergi geliri artacaktır. İkinci olarak; vergi cennetlerinin zararlı etkileriyle mücadele etmek amacıyla bilgi değişimi konusunda sadece yasal düzenleme konusunda değil uygulama aşamasında da iş birliğinin artırılmasına yönelik çalışmalar yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Abeyssekera, I., (2008), Motivations Behind Human Capital Disclosure İn Annual Reports, Accounting Forum, 32:1, 16-29

Adewale A. R., (2017), Import Substitution Industrialisation And Economic Growth Evidence From The Group Of BRICS Countries, Scince Direct, Future BusinessJournal, 138–158

Ağaoğulları, M. A., (2006), Kent Devletinden İmparatorluğa, 5.Baskı, İstanbul, İmge Kitabevi

Akarçay, E., Suğur, N., (2016), Eskişehir’de Kentin ve Tüketim Mekanlarının Dönüşümü. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,71 (3) , 797-825

Akçay, Ü., (2013), “Sermayenin Uluslararasılaşması ve Devletin Dönüşümü: Teknokratik Otoriterizmin Yükselişi”, Praksis, Sayı: 30-31: 11-39.

Akçay Ü., Türkay M., (2006), Neoliberalizm’den Kalkınmacı Yaklaşım: Devletin Sermaye Birikimi Sürecindeki Yeri Üzerine. İçinde: B. Ülman ve İ. Akça (der), İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar, İstanbul: Bağlam yayımları, 49-65.

Aksoy, M., Şentürk, S. H., (2018), Avrupa Birliği Ekonomi Politikasının Uyumlaştırılması, Global Journal Of Economics And Business Studies Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi, Cilt: 7 Sayı: 13 (90-97)

Aktan, C., Vural İ., (2004), Vergi Rekabeti, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 22, Ocak-Haziran 2004, Ss. 1-18.

Alfaro L., Kalemli-Ozcan S., Volosovych V., (2008), Why Doesn't Capital Flow from Rich to Poor Countries? An Empirical Investigation, *The Review of Economics and Statistics* Vol. 90, No. 2 (May, 2008), pp. 347-368

Alganer Y., Yılmaz Ö., (2016), Daimi İşyeri İle Transfer Fiyatlandırması İlişkinine Oecd Model Vergi Anlaşması ve Beps Bağlamında Bir Bakış, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* • Cilt: 38 • Sayı: 2 • Aralık 2016, Issn: 2149-1844, Ss/Pp. 45-61

Alguacil M, Cuadros A., Orts V., (2011), Inward FDI And Growth: The Role Of Macroeconomic And Institutional Environment, *Journal of Policy Modeling* 33, 481–496

Alver, K., (2011), Korkut Tuna ve Şehir Sosyolojisi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* , 3 (22) , 331-346

Altay A., Karabulut Ş., (2017), Türkiye’de Mali Teşvik Sistemi ve Yatırımlara Sağlanan Mali Teşviklerin Değerlendirilmesi, *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 4 (Sf. 189-202)

Anas A., Arnott R. and Small K.A. 1998. Urban spatial structure. *J. Econ. Lit.* 36: 1426 – 1465

Arın, T., (2013), *Kriz, Devlet, İktisat ve Sosyal Güvenlik Politikaları*, 1 Baskı, İstanbul, *Kriz, Devlet, İktisat ve Sosyal Güvenlik Politikaları*

Armbruster S., Hintermann, B., (2019), Decentralization with porous borders: public production in a federation with tax competition and spillovers, *International Tax and Public Finance*, 1-37

Artar, Y., (2019), Vergi Konularında Karşılıklı İdari Yardımlaşmada Otomatik Bilgi Değişiminin Rolü ve Önemi, Bir Değer Aracı Olarak Bilgi Disiplinlerarası Güncel Yaklaşımlar, Ankara, 1. Basım, Nobel Bilimsel Eserler

Aydoğan, A., (2000), Şehir ve Cemiyet, 1.Baskı , İstanbul, İz Yayıncılık

Aydın, M. K., (1999), Ulusal Kalkınmacılık”tan “Küreselleşme”ye, Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi , (1) , 1-23

Aymard, M., (1990), Akdeniz, Mekan ve Tarih, Birinci Basım, İstanbul, Metis Yayınları

Aytaç, Ö., (2017), Kent, Metropol ve Değişen Yer/Mekan İmajları. Mukaddime , 8 (1) , 1-23

Ateş, H., Ünal S., (2004), Devletin Doğduğu Yer: Antik Çağ Ortadoğusu’nda İdari Hayat, Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi , (1) , 21-43

Ateş, L., (2015), Vergisel Bilgilerin Otomatik Değişimi Standardı ve Türkiye, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Özel Sayı Cilt:2, 665-682

Atzori, M., (2015), Blockchain Technology and Decentralized Governance: Is the State Still Necessary?, SSRN Working Paper

Bauman, Z., (2010), Küreselleşme Toplumsal Sonuçları, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Bayırbağ, M. K., (2006), ‘Ölçek Yaklaşımının Kent ve Bölgelerin Yükselişinin Açıklanmasındaki Katkıları Üzerine’, Praksis-Yaz-15.sayı, 2006, Ankara

Bailey, M., (2020) The Neoliberal City As Utopia Of Exclusion, Globalizations, 17:1, 31-44, DOI: 10.1080/14747731.2019.1603799

Berglez, P., Gearing, A., (2018), The Panama And Paradise Papers: The Rise Of A Global Fourth Estate, International Journal Of Communication 12(2018), 4573–4592

Bertaut C., Bressler B., Curcuru S., (2018), Globalization and the geography of capital flows, Ninth IFC Conference on “Are Post-Crisis Statistical Initiatives Completed?” Basel, 30-31 August 2018,1-18

Bhatta, B., Marshall A., Thapa C., (2018) Foreign Bias In Bond Portfolio Investments: The Role Of Economic And Non-Economic Factors And The Impact Of The Global Financial And Sovereign Debt Crises, The European Journal of Finance, 24:7-8, 654-681

Bilici, N., (2004), Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçakları Önlenmesi Yolları, 19. Maliye Sempozyumu, Antalya, Mayıs 10-14, Ss.601-620.

Birol Özerk, G., Akgün Yüksekli, B., (2011), Küresel Kent, Kentsel Markalaşma ve Yok-Mekan İlişkileri, İdeal Kent Sayı 3, Mayıs 2011, ss. 82-93 ISSN: 1307-9905

Blomeyer, R., (2017), ‘The Impact of Schemes revealed by the Panama Papers on the Economy and Finances of a Sample of Member States’, European Parliament Policy Department D: Budgetary Affairs, European Union

Bookchin, M., (2014), Kentsiz Kentleşme, 1. Baskı, İstanbul, Sümer Yayıncılık

Boratav, K., (2015), Dünyadan Türkiye’ye, İktisattan Siyasete, 1.Baskı, İstanbul, Yordam kitap

Brenner, N., (1998), Global Cities, Glocal States: Global City Formation And State Territorial Restructuring In Contemporary Europe, Review of International Political Economy, 5:1, 1-37

Brenner, N., (2006), Ölçeğin Sınırları? Ölçeksel Yapılaşma Üzerine Metodolojik Düşünceler, Praksis 15, S.311-337

Brenner, N., Keil R., (2014), From Global Cities To Globalized Urbanization, Glocalism: Journal Of Culture, Politics And Innovation 2014, 1-17

Brueckner, J.K., Saavedra L.A., (2001), Do Local Governments Engage In Strategic Tax Competition?, National Tax Journal 54: 203-29 .

Buchanan B., Le Q. V., Rishi M., (2012), Foreign Direct Investment And Institutional Quality: Some Empirical Evidence, International Review of Financial Analysis, 21, (C), 81-89

Budak, T., (2017), The Transformation Of International Tax Regime: Digital Economy, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi , Cilt:8 Sayı:2 Yıl 2017, 297-330

Bunce, M., Wright, K., & Scott, M., (2018). ‘Our newsroom in the cloud’: Slack, virtual newsrooms and journalistic practice. New Media & Society, 20(9), 3381–3399

Bunn D., Asen E., (2019), International tax competitiveness Index, Tax Foundation

Burnham P., (2000), Küreselleşme, Apolitikleştirme ve “Modern” Ekonomi Yönetimi, Çeviri: Başak Alpan, Praksis 9 | Sayfa: 163 - 182

Caluya, G., (2010), The Post-Panoptic Society? Reassessing Foucault in surveillance studies, Social Identities, 16:5, 621-633

Candan, E., Akbey, F., Başer N. E., (2004), Bilgi Ekonomisi ve Birikim Sürecinin Mekandan Kopması, Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Eskişehir, Türkiye, 25 - 26 November 2004, cilt.1, ss.341-351

Canepa A., Chini E.Z., Alqaralleh H., (2019), Global Cities and Local Housing Market Cycles, Journal of Real Estate Finance & Economics, Springer Science+Business Media, LLC, part of Springer Nature 2019

Capetillo-Ponce, J., (2004), "Contrasting Simmel's and Marx's Ideas on Alienation," Human Architecture: Journal of the Sociology of Self-Knowledge: Vol.3: Iss. 1, Article 15.

Carluccio, J., Fally, T., (2013), Foreign Entry And Spillovers With Technological Incompatibilities In The Supply Chain, Journal of International Economics 90, 123–135

Cassee, A., (2019). International tax competition and justice: The case for global minimum tax rates. Politics, Philosophy & Economics, 18(3), 242–263

Castells, M., (2008), Ağ Toplumunun Yükselişi-Enformasyon Çağı:Ekonomi,Toplum ve Kültür 1.Cilt, 2. Baskı, İstanbul, Bilgi Yayınları

Chakravartty, P., Schiller D., (2010), Neoliberal Newspeak and Digital Capitalism in Crisis, International Journal of Communication 4 (2010), 670-692

Chirculescu, M. F., (2018), "Advantages And Disadvantages Of Tax Competition In The European Union," Annals - Economy Series, Constantin Brancusi University, Faculty of Economics, vol. 1, pages 186-192, February.

Claessens S. Dooley M., Warner A., (1995), Portfolio Capital Flows: Hot or Cold?, World Bank Economic Review, 9, (1), 153-74

Cobham, A., Janský P., (2017), Measurement Of Illicit Financial Flows, Unodc-UNCTAD Expert Consultation On The Sdg Indicator On Illicit Financial Flows 12-14 December 2017, 1-51

Council of the European Union, (2020a),
<https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-list-of-non-cooperative-jurisdictions/>
(Erişim Tarihi:20.02.2020)

Council of the European Union, (2020b),
<https://www.consilium.europa.eu/media/42596/st06129-en20.pdf,c>, (Erişim
Tarihi:27.02.2020)

Çağan, K., (2007), Değişim ve Postmodernlik: Zaman ve Mekan Bağlamında
İletişim Araçları ve Anlamları, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sayı:17,
135-146

Çalcalı, Ö., Eroğlu, A., (2019), Uluslararası Vergi Rekabeti ve Türkiye'nin
Bulunduğu Konum, Vergi Raporu, 241, (46-61).

Çeken, H., Ökten, Ş. ve Ateşoğlu, L., (2008), “Eşitsizliği Derinleştiren Bir süreç
Olarak Küreselleşme ve Yoksulluk”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 9,
Sayı: 2, 2008, ss.79-95,

Demir, G., (2011), Post Neoliberalizm, Kriz ve Sonrası Üzerine, Marmara Sosyal
Araştırmalar Dergisi, 1-20

Demiral, M., (2006), Engellenemeyen Küreselleşme Süreci: Mai Örneği, Celal
Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cilt:4 Smtt:2, 15-32

Dietsch P., Rixen T., (2012), Tax Competition And Global Background Justice,
The Journal Of Political Philosophy: Volume 22, Number 2, 2014, Pp. 150–177

Dinler, Z., (2012) , Bölgesel İktisat, 10. Baskı, Bursa, Ekin Basım Yayın

Dover R., Ferrett B., Gravino D., Jones E., Merler S., (2005), Bringing Transparency, Coordination And Convergence To Corporate Tax Policies In The European Union, EPRS | European Parliamentary Research Service European Added Value Unit PE 558.773 - September 2015

Egan, D., (2003), Global Capitalism And The Internationalization: Some Lessons From The Defeat Of The Multilateral Agreement On Investment,1-17

Egeli, H. A., (2001), Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirmesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 149-161

Elkins, D., (2016) "The Merits of Tax Competition in a Globalized Economy," Indiana Law Journal: Vol. 91: Iss. 3, Article 7, 905-954

Erarslan, A., (2007), "Arkeolojinin Tartışmalı Sorunsalı Çatalhöyük: Köy mü Kent mi?", Toplumsal Tarih, Sayı 160, Nisan, s. 68-71

Eraydın, A., (1997) Değişen Dünyada Bölge Planlamanın Yeniden Tanımlanması, Bölge Planlama, Sayı: 1997/1, 1-10

Eraydın, A., (2001). Küreselleşme-Yerelleşme ve İşlevleri Farklılaşan Kentler, Cevat Geray'a Armağan., (s.363-392). Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları

Erdoğdu, M., Christiansen, B., (2016), The Difficulties of Achieving Successful Tax Reform, Handbook of Research on Public Finance in Europe and the MENA Region, Hershey, United States, IGI Global, 30-47

Ersoy M., Şengül T., (1997), Kalkınma Kurumlarında Kentler, İktisat Dergisi Nisan-Mayıs '97, 70-78

European Commission (2018), Commission Staff Working Document Impact Assessment, Brussels, 21.3.2018, SWD(2018) 81 final/2

European Commission (2019), Questions And Answers On The EU List Of Non-Cooperative Tax Jurisdictions, Brussels, 12 March 2019

European Parliament, The PANA Committee, (2017), Policy Department D: Budgetary Affairs, The Impact Of Schemes Revealed By The Panama Papers On The Economy And Finances Of A Sample Of Member States, Policy Department D for Budgetary Affairs, Brussels, European Union

Feld, L. P., (2014) : James Buchanan's theory of federalism: From fiscal equity to the ideal political order, Freiburger Diskussionspapiere zur Ordnungsökonomik, No. 14/06, Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, Institut für Allgemeine Wirtschaftsforschung, Abteilung für Wirtschaftspolitik und Ordnungsökonomik, Freiburg i. Br.

Feldstein, M., (1995), The Effects of Outbound Foreign Direct Investment on the Domestic Capital Stock, The Effects of Taxation on Multinational Corporations, The Effects of Taxation on Multinational Corporations, 43-66

Feldstein, M., (2017), Tax Reform and Budget Deficits in America August 29, 2017, Project Syndicate, 1-2

Finley, M.I., (2007), Antik Çağ Ekonomisi, İstanbul, 1. Baskı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Foucault, M., (2014), Özne ve İktidar, 4. Basım, İstanbul, Ayrıntı Yay.

Fuest, C., Huber, B., Mintz, J., (2003), Capital Mobility and Tax Competition: A Survey, CESifo Working Paper No. 956, 1-36

Gagné, C., & Riou, S., (2007). Globalization, Asymmetric Tax Competition, and Fiscal Equalization, 901-925

Galaz, V., Crona, B., Dauriach, A. et al, (2018), Tax Havens and Global Environmental Degradation. *Nat Ecol Evol* 2, 1352–1357 doi:10.1038/s41559-018-0497-3

Gassmann, O., Böhm, J., Palmié, M., (2019), Smart Cities: Introducing Digital Innovation to Cities, 10.1108/9781787696136.

Gaughan P. H., Javalgi R. G., (2018), A Framework For Analyzing International Business And Legal Ethical Standards, *Business Horizons* (2018) 61, 813—822

Geamanu, A., (2016), A Glimpse Into The Offshore World After “Panama Papers”, *Internal Auditing & Risk Management Anulx1, Nr.2(42)*, June 2016, 197-189

Gibson, T., Murray J.S., (2012), “Global Village”, encyclopedia entry in *Encyclopedia of Media and Communication*, ed M.Danesi, University of Toronto Press, 312-313

Giray, F., (2005), Küreselleşme Sürecinde Vergi Rekabeti ve Boyutları, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (9), 93-122

Global Value Chain Development Report (2019), Technological Innovation, Supply Chain Trade, And Workers In A Globalized World, World Trade Organization

Gough, I., (2011), From Financial Crisis To Fiscal Crisis, In: Farnsworth, K., Irving, Z.M. (Eds.), *Social Policy In Challenging Times: Economic Crisis And Welfare Systems*. The Policy Press, 49-64

Gulbenkian Komisyonu, (2008). Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor (Çev. Şirin Tekeli), İstanbul, Metis Yayıncılık.

Güleç, Ö. F., Çevik, E.; Bahadır, N., (2018), Bitcoin İle Finansal Göstergeler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (Issn: 2146-3417 / E-Issn: 2587-2052) Yıl: 2018 – Cilt: 7 – Sayı: 2 (Özel Sayı: Finansal Raporlamada Güncel Yaklaşımlar)

Güllüpmar, F., (2012), Kent Sosyolojisi Kuramları Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi Çağdaş Yerel Yönetimler, Vilt:21 Sayı:3, 1-29

Gürkan, C., (2015), Finansal Birikim Çağında Neoliberal Yönetimsellik ve Kamu Maliyesi, Finasallaşma, Devlet ve Politik İktisat, Notabene Yayınları

Güzel, S., (2005), İşgücü Birikim Süreci: Fabrika İşçiliğinin Oluşumu, Afyon Kocatepe Sosyal Bilimler Dergisi, c. VII, S. 2, 276-288

Harvey, D., (2006), Neo-Liberalism As Creative Destruction, Geografiska Annaler. Series B, Human Geography, Vol. 88, No. 2, Geography And Power, The Power Of Geography (2006), Pp. 145-158 .

Harvey, D., (2012a), Socialist Register, Finansal Krizin Kentteki Kökenleri, Ekonomik Kriz ve Sol, 1.Baskı, İstanbul, Yordam Kitap

Harvey, D., (2012b), Sermayenin Mekanları, Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru, Sel Yayıncılık

Harvey, D., (2012c), Sermayenin Sınırları, Tan Yayınları

Harvey, D., (2013), Sosyal Adalet ve Şehir, 4. Basım, İstanbul, Metis Yayınları,

Harvey, D., (2014), Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri.
Çev, Sungur Savran. 7. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları

Harvey, D., (2015), Asi Şehirler, 4. Baskı, İstanbul Metis Yayınları

Hastings, T., Cremers, J., (2018). Developing an approach for tackling letterbox
companies: A learning resource. Brussels: European Commission, 1-20

Hatt, P. K. Reiss, A. J., Jr., (2002) “Kentsel Yerleşimlerin Tarihi”, Ayten Alkan,
Bülent Duru (Der. ve Çev.), 20. Yüzyıl Kenti, İmge Yayınevi, Ankara, s.27-36.

Hirsch, J., (2011), Materyalist Devlet Teorisi, 1. Baskı, İstanbul, Alan Yayıncılık

Hirschman, A. O., (1968), The Political Economy of Import-Substituting
Industrialization in Latin America, The Quarterly Journal of Economics, Volume 82,
Issue 1, February 1968, 1–32

Hlaing S. W., Kakinaka M., (2019) Global uncertainty and capital flows: any
difference between foreign direct investment and portfolio investment?, Applied
Economics Letters, 26:3, 202-209,

Hlaváček, P., Olšová, P., (2011), “Impact of Globalization and Foreign Direct
Investment on the Regional Economies: The Case of the Czech Republic.” In The Scale
of Globalization. Think Globally, Act Locally, Change Individually in the 21st Century,
70-75

Hobsbawn, E., (2005), Sanayi ve İmparatorluk, Çeviren: Abdullah Ersoy, 3.Baskı,
Ankara, Dost Kitabevi

Holsapple E., Ozawa T., Olienyk E., (2006), Foreign “Direct” and “Portfolio” Investment in Real Estate: An Eclectic Paradigm. Journal of Real Estate Portfolio Management: 2006, Vol. 12, No. 1, pp. 37-47.

Hout, J. L., Thalmann, J. P., Vallbelle, D., (2000), Kentlerin Doğuşu, Çev. Ali Bektaş Girgin, 1. Baskı, Ankara, İmge Kitapevi

Humanicki, M., Kelm, R., Olszewski, K., (2013), Foreign Direct Investment and Foreign Portfolio Investment in the Contemporary Globalized World: Should They Be Still Treated Separately? (December 2, 2013). National Bank of Poland Working Paper No. 167

ICIJ; Panama Belgeleri, <https://www.icij.org/investigations/panama-papers/explore-panama-papers-key-figures/> (Erişim tarihi:26.09.2019)

İncekara, A., Mutlugün B., (2016), Türkiye’de Neoliberal Ekonomi Politikaları Sürecinde Gelir Bölüşümü ve İktisadi Büyüme İlişkisinin Analizi, International Conference On Eurasian Economies, 358-367

Jandrić, P. Postdigital Research in the Time of Covid-19, Postdigital Science Education, 233–238

Jessop, B., (1992), Fordism and Post-Fordism: a Critical Reformulation, reprint of article in Pathways to Regionalism and Industrial Development, edited by A.J. Scott and M.J. Storper, 43-65. London: Routledge, 1-40

Jessop, B., (2005), “Ulusal Ekonomik ve Ulusal Devletin Geleceğini Anlatılamak? Düzenlemenin Yeniden Haritalandırılması ve Yönetişimin Yeniden İcadı Üzerine Düşünceler”, Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Devlet, Birinci Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları

Jeşek, P. , Kofod J., (2017), European Parliamen Report, A8-9999/2017
08.11.2017, 1-121

Jordan T., (1999), Cyberpower: The Culture and Politics of. Cyberspace and the
Internet, London, Taylor & Francis Group

Karaca, Ö., (2017), Anadolu Antik Kentleri, Uluslararası Amisos Dergisi Journal
of International Amisos, Cilt/Volume:2, Sayı/Issue:2, s. 88-108

Karakaş, M., “Tarihsel Gelişim Sürecinde Kent Kısıtlı Tarihsellik Anlayışı
Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi, Cilt 3, Sayı: 1, 2001, s.121-132

Karakurt, B., (2016), Vergi Cennetleri ve Posta Kutusu Şirketlerin Kamu
Maliyesine Etkileri. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 30 (2), 319-
341

Kargı, V., Özuğurlu, Y., (2007), Türkiye’de Küreselleşmenin Vergi Politikaları
Üzerine Etkileri:1980-2005 Dönemi , Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Cilt:14, Sayı:1,
2007, Ss:275-289

Kargı, V., Yayęır, T ., (2016). Küreselleşme, Vergi Rekabeti ve Türkiye’de Vergi
Yükü. International Journal of Public Finance , 1 (1) , 1-22

Karlık, R., (1983), Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları, İstanbul Ticaret
Odası, Ekonomik Yayınları Dizisi, No:13

Kars, Kaynar, A., (2015), Sermayenin Coğrafyası, Yayılan Sermayenin Daralan
Mekanları, 1.Baskı, Ankara, Notabene Yayınları

Karunaratne, N. D., (1980), Export Oriented Industrialization Strategies, Intereconomics, ISSN 0020-5346, Verlag Weltarchiv, Hamburg, Vol. 15, Iss. 5, Pp. 217-223,

Kate, F. T., Milionis P., (2019), "Is Capital Taxation Always Harmful For Economic Growth?" International Tax And Public Finance, 1-48

Kaya, Y., Talas, M., (2003). Küresel Endişe. Istanbul Journal of Sociological Studies, (28) , 89-104

Kaygalak, İ., (2011), Postmodern Eleştirilerin Coğrafi Düşünce ve Yeni Mekan, Coğrafi Bilimler Dergisi 9(1), Syf:1-10

Kaygalak, İ., (2020), Mekan ve Ekonomi, Ekonomik Coğrafyada Yeni Yaklaşımlar, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Kayıkcı, M., (2007), "Düşünce - Mekan İlişkisi Bağlamında Eski Yunanda Kent", Kent ve Politika: Antik Kentten Dünya Kentine, Ankara, İmge Yayınları

Kazgan, G., (2000), İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, 9. Basım, İstanbul, Remzi Kitapevi,

Keen, M., Simone, A., (2004). Does International Tax Competition Harm Developing Countries More Than Developed? Tax Notes International, 34(13), 1317–1325.

Keleş, R., (2005), Kent ve Kültür Üzerine, Mülkiye Dergisi, Cilt: 29, Sayı: 246

Keleş R., (2010), Kentleşme Politikası, İmge Kitapevi

Kinda, T., (2010), "Increasing Private Capital Flows To Developing Countries: The Role Of Physical And Financial Infrastructure In 58 Countries, 1970-

2003," Applied Econometrics And International Development, Euro-American Association Of Economic Development, Vol. 10(2), 57-72

Komninos, N., Panori, A., Kakderi, C. (2019), Smart Cities Beyond Algorithmic Logic: Digital Platforms, User Engagement And Data Science, <https://doi.org/10.4337/9781789907056.00007>

Kut S., Aydınlı S., Erdemli A., (2013), Sibertektonik Mekan, Tasarım+Kuram, Sayı 15, ss. 21-34

Lawrence, M., Langton L. L., (2018), Building Digital Plenty: From Data Enclosure to a Digital Commonwealth, New Thinking for the British Economy, 23-33

Lefebvre, H., (2014), Mekanın Üretimi, 3.Baskı, İstanbul, Sel Yayıncılık

Littlewood, M., (2004), Tax Competition: Harmful to Whom?, Michigan Journal of International Law, Volume 26 Issue 1, 412-485

Löw, M., (2008) 'The Constitution Of Space: The Structuration Of Spaces Through The Simultaneity Of Effect And Perception', European Journal Of Social Theory 11(1): 24-49.

Martinus K., Sigler T., Iacopini I., Derudder B., (2019). "The Role Of Tax Havens And Offshore Financial Centers In Asia-Pacific Networks: Evidence From Firm-Subsidiary Connections" Asian Business & Management 4, Palgrave Macmillan.

McKibbon, W., Roshen, F., "The Global Macroeconomic Impacts of COVID-19: Seven Scenarios". Australian National University, CEPAR, March 2020, 1-45

Meier, W. A., (2019)., Towards a policy for digital capitalism? in Josef Trappel (ed.) Digital media inequalities: Policies against divides, distrust and discrimination, pp. 265-284. Göteborg: Nordicom.

Menguy, S., (2018) "Optimal Capital Taxation Rates and Tax Competition in Open Economy," Journal of Economic Integration, Center for Economic Integration, Sejong University, vol. 33(4), pages 722-772.

Morley, D., Robins, K., (2002), Spaces of identify, London, Taylor & Francis e-Library

Morris, A. E. J., (1994), History of Urban Form Before the Industrial Revolution, Third Edition Published, Taylor & Francis Group

Mumford, L., (2007), Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler Ve Geleceği, 1. Baskı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları

Nellen, A., (2015), Taxation and Today's Digital Economy, Journal Of Tax Practice & Procedure, 27-37

Nougayrède, D., (2018), After the Panama Papers: A Private Law Critique of Shell Companies, The International Lawyer, Volume 51, Issue 3, 2019

Obermayer B., Obermaier F., (2017)., The Panama Papers: Breaking the Story of How the Rich and Powerful Hide Their Money. Oneworld Publications, London, UK.

O'Donovan J., Wagner H. J., Zeume S., (2018), The Value Of Offshore Secrets – Evidence From The Panama Papers, Insead Working Paper Series 2016/32/Fin, 1-19

OECD (2004), The OECD's Project On Harmful Tax Practices: The 2004 Progress Report

OECD (2011), International capital flows: Structural Reforms And Experience With the OECD Code of Liberalisation of Capital Movements, Report from the OECD to the G20 Sub-Group on Capital Flow Management June 2011

OECD (2014), “Beps Action 1: Address the Tax Challenges of the Digital Economy”, Public Discussion Draft, 24 March 2014 – 14 April 2014

OECD (2020), Statement by the OECD/G20 Inclusive Framework on BEPS on the Two-Pillar Approach to Address the Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy – January 2020, OECD/G20 Inclusive Framework on BEPS, OECD, Paris.

Ogundipe A., Alabi J., Asaleye A.J., Ogundipe O. M., (2019). Exchange rate volatility and foreign portfolio investment in Nigeria. *Investment Management and Foreign Innovations* 16(3) pp. 241-250

Okan, O., (2011), Şehir, Tarih, Sosyoloji: Korkut Tuna'nın Şehir Yaklaşım, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 22. Sayı, 2011, 305-328

Olbert, M., Spengel, C., (2017). International Taxation In The Digital Economy : Challenge Accepted? , *World Tax Journal*, L February 2017, 3-46

Olesen, T., (2019), The Politics Of Whistleblowing In Digitalized Societies, *Politics & Society* 2019, Vol. 47(2) 277– 297

Ouali, L. A. B., (2019), Top Income Tax Evasion and Redistribution Preferences: Evidence from the Panama Papers. *Working Papers* halshs-01978131, 1-41

Oxfam (2019), Off the hook, How The EU Is To About To Whitewash The World's Worst Tax Havens, *Oxfam Briefing Note* – March 2019

Owen, T., Annabell T., (2018), The Panama Papers In New Zealand Media: A Modern Diachronic Corpus Assisted Discourse Study. Discourse Context Media, <https://doi.org/10.1016/J.Dcm.2018.02.007>

Ozai, I., (2018), Tax Competition and the Ethics of Burden Sharing, Fordham International Law Journal, Volume 42, Issue 1 Article 2, 61-100

Ökte, M. K. S., (2008). Antik Çağda İktisadi Düşünce, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi , 7 (24) , 37-62

Önal, M., (2019), Beps'in 2 Numaralı Eylem Planı: Hibrit Uyumsuzlukların Etkilerinin Giderilmesi, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi • Cilt 25, Sayı 1, Haziran 2019, ISSN 2146-0590, ss. 150–168

Öz E., Yaraşır S., (2009), Global Bir Kavram: Vergi Rekabeti, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 52. Seri / Yıl 2009

Öz, S., (2005). Uluslararası Vergi Rekabeti ve Vergi Cennetleri, Maliye ve Hukuk Yayınları.

Öz, S., (2013), Vergi Cennetlerinin Vergi Rekabetine Etkileri Üzerine, Türkiye Ekonomisinde Güncel Ekonomik ve Mali Konular, Ekin Basım Yayın, Bursa

Özalp, A., (2007), Sivil Toplum Düşüncesinde Kırılma Noktası, Sosyoloji Dergisi, (18), 41-63

Özdiler Küçük, D., Küçük, E., (2017), Küresel Vergi Yönetimi: Yeni Ortak Hukuka Doğru, Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Ekim 2017, Cilt:5, Sayı:5, 39-46

Öztürk S., Ülger Ö., (2016), Vergi Cennetlerinin Küresel Finansal Kriz Üzerine Ekonomik Etkileri: Vergi Kaçırma, Vergiden Kaçınma ve Kara Para Aklamadaki Rolü, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt-Sayı: 9(1), 237-254,

Palan, R., (2002), Tax Havens And The Commercialization Of State Sovereignty, International Organization, Volume 56, Number 1, Winter 2002, Pp. 151-176

Palan, R., Murphy R., Chavagneux C., (2010), Tax Havens: How Globalization Really Works, July, 2010, Vol. 47 Issue 11, P2163, 1 P.; American Library Association

Panitch, L., (1994), Globalisation And The State, Socialist Register 1994: Between Globalism and Nationalism, Vol 30, 60-94

Peker İ., Kılıçer E., (2014), Türkiye Boyutu ile Vergi Rekabeti, Vergi Sorunları Dergisi, 165-186

Pettifor, A., (2018), Financial Globalisation and Capital Mobility: What Can be Done?, Data Enclosure to a Digital Commonwealth, New Thinking for the British Economy, 92-100

Pierdzioch, C., (2003), Noise Trading and the Effects of Monetary Policy Shocks on Nominal and Real Exchange Rates, Kiel Working Paper, No. 1140, Kiel Institute for the World Economy, 1-32

Piketty, T., (2014), Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital, İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, Ekim 2014

Pirenne, H., (2012), Ortaçağ Kentleri, 12. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları

Polanyi, K., (2010), Büyük Dönüşüm, Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri, 9. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları

Poole, K., (2019), The Middle-Class: Shouldering the Burden of Corporate Tax Havens and the Encumberment of Economic Globalization, Volume 14 | Spring 2019, 27-39

Radaelli, C. M., (2002). The Code Of Conduct Against Harmful Tax Competition: Open Method Of Coordination In Disguise. RSCAS Working Paper Series, no.43- 2002, European University Institute, Florence.

Remeur, C., (2018), EPRS | European Parliamentary Research Service, Members' Research Service, PE 621.872 – May 2018

Rixen, T., (2011). Tax Competition and Inequality: The Case for Global Tax Governance. *Global Governance*, 17(4), 447-467

Robertson, R., (1992), *Globalization, Social Theory and Global Culture*, Published in association with *Theory, Culture & Society*, United Kingdom

Robins, K., Webster, F., (2005) *Times of the Technoculture: From the Information Society to the Virtual Life* London: Taylor & Francis Group

Robinson, W., (2007) *Theories of Globalization*. In: Ritzer, G (ed.) *Blackwell Companion to Globalization*, Oxford: Blackwell, 125-143

Sayegh, A. G., (2016), *Catching capital: The Ethics Of Tax Competition*, *Contemporary Political Theory* (2017) 16, 282–285

Scarfone, J., Kerr, M., (2018) "Paved Paradise: Analysis of the Common Reporting Standard to Combat Tax Avoidance," *Liberated Arts: A Journal For Undergraduate Research*: Vol. 4: Iss. 1, Article 4, 1-12

Schmitz, H., (2006), Reducing Complexity in the Industrial Policy Debate, Institute of Development Studies, Working Paper 271, 1-21

Schwab, K., Davis N., (2019), Dördüncü Sanayi Devrimini Şekillendirmek, 1. Baskı, Optimist Yayın, İstanbul

Scott, A. J., (2004), Küreselleşme ve Kent-Bölgelerin Yükselişi, Çev. Kübra Cihangir Çamur, PLANLAMA 2004/3, 26-32

Serter, G., (2013), Şikago Okulu Kent Kuramı: Kentsel Ekolojik Kuramları, Planlama 2013;23(2):67-76

Smith, D. , Timberlake, M., (1995), Conceptualising And Mapping The Structure Of The World System's City System, Urban Studies, Vol. 32, No. 2, 1995 287-302

Smith, N., (2002), “Yeni Küresellik, Yeni Şehircilik: Küresel Kentsel Strateji Olarak Soylulaştırma”, (Çev. İlknur Urkun-Bowe ve İbrahim Gündoğdu), Planlama, 2006/ (2): 13-27.

Smith, M. E., (2009), V. Gordon Childe And The Urban Revolution: A Historical Perspective On A Revolution İn Urban Studies, Town Planning Review, 80 (1) 2009, 1-29

Staab, P., (2018), Financial Capitalism And The Digital Economy A Potentially Explosive Combination, Friedrich-Ebert-Stiftung, 18/2018, 1-4

Stiglitz, J., (2002), Küreselleşme:Büyük Hayal Kırıklığı, 2.Basım, İstanbul, Plan B

Streeck, W., (2016), Satın Alınan Zaman: Demokratik Kapitalizmin Gecikmiş Krizi, Koç Üniversitesi Yayınları

Storper, M., Scott, A. J., (2016), Current Debates In Urban Theory: A Critical Assessment, *Urban Studies*, 53(6), 1114–1136.

Sucháček, J., (2011), “Globalization and Glocalization.” In *The Scale of Globalization. Think Globally, Act Locally, Change Individually in the 21st Century*, 319-324. Ostrava: University of Ostrava

Şen, B., (2008), Küreselleşme: Anlamlar ve Söylemler, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2008, Sayı:18, ss.147-162*

Şenalp, M. G., Şenalp Ö., (2009), “Ulusötesi Kapitalizm: Sermayenin ve Devletin Ulusötesileşmesi ve Türkiye’de Ulusötesi Tarihsel Blok Oluşumu”, *Praxis*, 19: 191-240.

Şengül, T., (2009), *Kentsel Çelişki ve Siyaset : Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi*, 2. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi,

Şimşek, M., Behdioğlu, S., (2010), Türkiye’de Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Uygulamalı Bir Çalışma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , 20 (2) , 47-65

Talpoş I., Craşneac A. O., (2010), The Effects of Tax Competition, *Theoretical and Applied Economics Volume XVII (2010), No. 8(549), pp. 39-52*

Tanzi, V., (2001), Globalization And The Work Of Fiscal Termites’, *Finance & Development*, Vol:38, No:1, March 2001, Pp. 34-37, Çeviren; Hüseyin Şen, *Vergi Dünyası*, Yıl:20, Sayı:241, Eylül-2001, Ss.165-169

Tanzi, V., (2008), “Globalization, Tax Systems, and the Architecture of the Global Economic System” Chapter 13 of *Taxation and Latin American Integration*, edited by Tanzi, Barreix and Villela

Taş, S., Günay, E., (2015), Antik Çağ Toplumlarının Özellikleri, Geleneksel Statüleri ve İktisadi Yapıyı Belirleyen Kurumları, KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi / KSU Journal of Social Sciences 12 (2) 2015, 141-166

Tatlıldil, E., (1992). Kent Sosyolojisi Kuram ve Kavramlar. Sosyoloji Dergisi, (3) , 25-44

Tcherneva, P.R., (2014), Reorienting Fiscal Policy:A Bottom-Up Approach, Journal Of Post Keynesian Economics

Tekeli, İ., (1979), Mekan Organizasyonlarına Makro Yaklaşım, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, No:28, Ankara, Ertem Büro

Tekeli, İ., (2016), Dünya’da ve Türkiye’de Kent-Kır Karşılıklı Yok Olurken Yerleşmeler İçin Temsil Sorunları ve Strateji Önerileri, İdealkent Yayınları

Tekeli, İ., (2017), Postmodernizm Tartışmaları Üzerine Düşünceler, Düşünme Dergisi, 8-19

Tuncer, A., (2016), Küresel-Yerel Ölçek İlişkiselği Bağlamında Devletin Yeniden Ölçeklenmesi, Planlama 2016;26(1):1-6

Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı Başkanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı,

https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/uluslararasi_mevzuat/BILGIDEGISIMIANLASMALISTESI.htm, (Erişim Tarihi, 20.12.2019)

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, Serbest Bölgeler, <https://ticaret.gov.tr/serbest-bolgeler/genel-tanitim>, (Erişim Tarihi:25.11.2019)

UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development), (2013),
World Investment Report 2013: Reforming International Investment Governance.
United Nations Publication, Geneva.

UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development), (2019),
World Investment Report 2019: Reforming International Investment Governance.
United Nations Publication, Geneva.

Ülgen, P., (2010). Orta Çağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış
Mukaddime, 1 (1) , 1-18

Wilson, J. D., (1999), Theories of Tax Competition, National Tax Journal, 52, (2),
269-304

Wolf, M., (2001), "Will the Nation-State Survive Globalization?", Foreign
Affairs, Volume 80 • Number 1, 178-190

Wu, Tun Nin (1999), Tax Havens, The George Washington University, IBI -
Institute Of Brazilian Business And Public Management Issues

Yao, K., (2018), "The Long-term Impact of Media Exposure of Corporations
Using Offshore Tax Vehicles: Evidence from the Paradise Papers" 2018 Undergraduate
Awards., 1-19

Yeldan, E., (2013), Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm,
Birikim ve Büyüme, 17. Baskı, İstanbul

Yereli, A. B., (2005), Macroeconomic effects of tax competition in Turkey,
Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe, Vol. 8, No. 1,'Private sector
developments' pp. 19-38

Yıldız, M. Z. ve Alaeddinoğlu, F., (2011),“Küreselleşme Çağında Değişen Mekan Algılayışları”. 38. ICANAS (International Congress of Asian and North African Studies) Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi: Kültürel Değişim, Gelişim ve Hareketlilik. 2. 845-862. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

Yılmaz, E., Çiftçi, S., (2011). Kentlerin Ortaya Çıkışı ve Sosyo-Politik Açından Türkiye'de Kentleşme Dönemleri. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (35)

Yonah A., R. S., (2000), Globalization, Tax Competition and the Fiscal Crisis of the Welfare State, Harvard Law Review , Vol. 113, No. 7 (May, 2000), pp. 1573-1676

Young, C., (2018), Paradise Lost: The İmminent Fall Of Tax Havens, OECD Observer, 1-3

Yurdadön Aslan, P., Yavan, N., (2018). “Edward Said’in ‘Mekansal Dönüş’e Katkısı”. Possible Düşünme Dergisi, Sayı: 14, s. 114-135.

Zengin Çelik, D., (2019). Kent Mekanının Politik Bir Meta Olarak Keşfi. Gösteriler ve Karşı-gösteriler. Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi , (4) , 77-91 . DOI: 10.16878/gsuilet.542335

Zhuhadar, L., Ciampa M., (2018), Leveraging Learning İnnovations İn Cognitive Computing With Massive Data Sets: Using The Offshore Panama Papers Leak To Discover Patterns, Elsevier Computers İn Human Behavior 2018, 1-12

Zucman, G., (2015), Vergi Cennetleri: Ulusların Gizli Zenginliği, (Çev. Y. Özden Charles), Birinci Baskı, İstanbul, Yordam Kitap

ÖZET

AZAT, Gülşah, Küreselleşmenin Dönüştürdüğü Mekan Kavramı Çerçevesinde Vergi Cennetleri, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020

Küreselleşmeyle birlikte mal, sermaye, haber ve bilgi akımları mekan sınırlarını aşmıştır. Özellikle son yıllarda yaşanan teknolojik gelişmelere paralel olarak, sermaye bu sınırsız hareketlilik içinde kendisi için en cazip bölgelere yerleşmiştir. Ülkelerin, sermayeyi vergi avantajları sağlayarak ülkelerine çekme isteği neticesinde, vergi cennetleri kavramı ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada, vergi cennetleri konusu mekansal dönüşüm süreci içinde ele alınarak, tarihsel bağlantının kurulması amaçlanmıştır. Antik Çağ'dan günümüze kadar mekanın özellikle üretim biçimlerinin üzerindeki etkisi, sermaye- mekan ilişkisi açısından oldukça önemlidir. Sermayenin mekandan bağımsızlaşarak uluslararası hareket kabiliyeti kazanması, ülkelerin uyguladıkları vergi politikalarını biçimlendirmiştir. Bunun yanında, bilgi çağında dijitalleşen mekan vergilendirme konusunda yaşanan zorlukları arttırmış ve vergi tabanının aşınmasına neden olmuştur. Diğer yandan dijitalleşme bilginin yayılma hızını artırarak, Panama Belgeleri ve Paradise (Cennet) Belgeleri sızıntılarıyla vergi uygulamalarında şeffaflık sağlanması konusunda yardımcı bir rol üstlenmiştir. Bu sızıntılar, uluslararası kuruluşlarca sunulan önerilerin güncellenmesinin ve önlemlerin artırılmasının gerekliliği ile bilgi değişim anlaşmalarının önemini bir kez daha göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Mekan Kavramı, Dijital Mekan, Vergi Rekabeti, Zararlı Vergi Rekabeti, Vergi Cennetleri, Panama Belgeleri, Cennet Belgeleri

ABSTRACT

AZAT, Gülşah, Tax Havens Within The Framework Of The Concept Of Space Transformed By Globalization, M.A. Thesis, Ankara, 2020

Goods, capital, news and information flows have crossed the boundaries with globalization. In line with the technological developments, capital has settled in the most attractive regions for this unlimited mobility in recent years. Countries seeking to attract capital by providing tax advantages to the capital. As a result of this, tax havens which suggests a shift of tax burden emerged. These jurisdictions also share limited or no financial information with foreign tax authorities.

In this thesis, it is aimed to establish a historical connection by addressing the subject of tax havens in the process of spatial transformation. The concept of space has been a very important factor in terms of capital-space relationship with its effect on production forms from ancient times to the digital age. Capital has become independent from the space and has exceeded the physical limits of the space. Thus, capital gaining international mobility has shaped the tax policies of countries. Especially, digitalization of space has increased the difficulties in taxation. This situation caused the tax base to erode and tax revenues to decrease. On the other hand, digitization has allowed information to be spread easily. Thus, it has become easier to access digitally recorded information about tax evasion that causes tax revenue to drop. In this regard, Panama Papers and Paradise Papers played useful roles in ensuring leaks and transparency in tax systems. After the information that emerged in these leaks, the suggestions offered by international organizations were diversified and their measures were increased. At the same time, these leaks show that the information exchange agreements required to ensure transparency have demonstrated their importance.

Keywords: Globalization, Space, Digital Space, Tax Paradise, Tax Competition, Harmful Tax Competition, Tax Havens, Panama Papers, Paradise Papers

